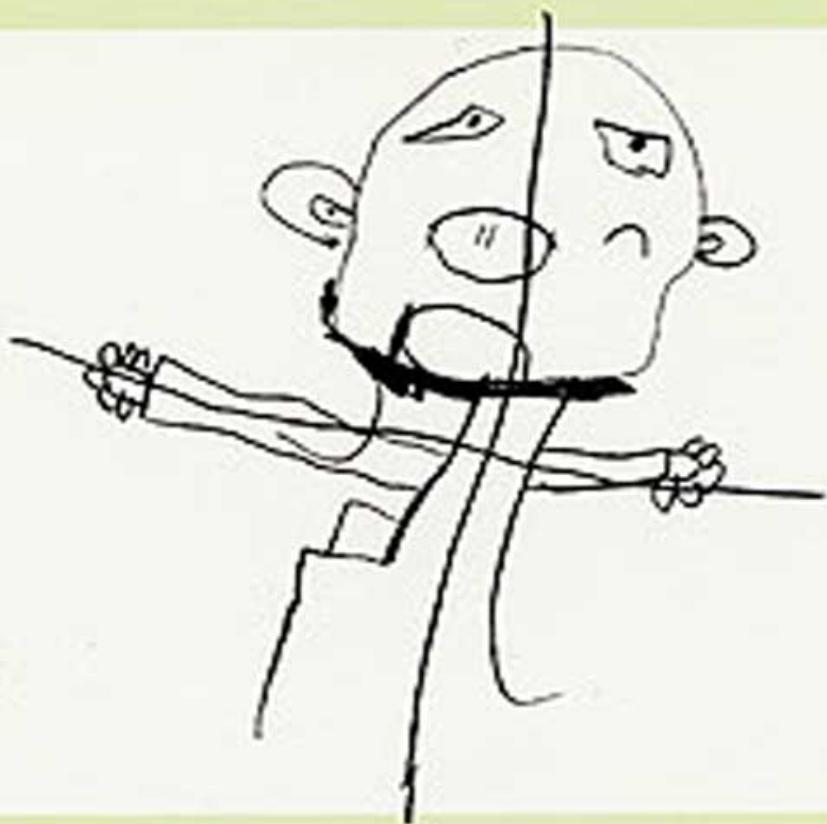

Серия ПРАКТИКИ

Антисоциалното поведение – теория и терапия

ЦЕНТЪР ЗА ПСИХОСОЦИАЛНА ПОДКРЕПА

АНТИСОЦИАЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ ТЕОРИЯ И ТЕРАПИЯ

Превод: Ваня Недялкова, Мален Маленов, Розалина Дочева, Златко
Теохаров

chitanka.info

Настоящият сборник е част от проекта „Изграждане на партньорства за редуциране на противообществени прояви, извършвани от деца и юноши“, финансиран от Европейския съюз.

Съдържанието на изданието е отговорност единствено на Центъра за психосоциална подкрепа и при никакви обстоятелства не може да бъде възприемано като позиция на Европейския съюз.

Това издание стана възможно с финансовата подкрепа на Програма ФАР „Развитие на гражданското общество“ и район „Искър“ на Столична община, както и с помощта на сериозния професионален ангажимент от страна на Местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни към район „Искър“, за което им благодарим.

Въпросът, пред който се изправят специалистите, работещи с деца и юноши, нарушащи правилата и законите, най-често е „Зашо го правят?“. Какво кара едно малко момче или момиче, един юноша, да пристъпят границите на позволеното, а много често и да преминат към извършване на престъпление?

Тези, които работят с такива случаи, знаят, че отговорът е сложен, защото включва анализ на развитието на детето, родителския капацитет, семейната и социалната ситуация, влиянието и интервенциите на различни институции, работещи с децата и техните родители.

Подобно поведение се повлиява трудно, често опитите на специалистите да помогнат се оказват неуспешни, а преживяванията им варират от пълно безсилие и безнадеждност, до всемогъщество и желание за тотален контрол.

Родителите на тези деца също са в трудна ситуация. Те са объркани, чувстват се виновни, провалени в осъществяване на родителските функции. Това е причина в много от случаите да наблюдаваме агресивно поведение от тяхна страна — към децата или към специалистите и институциите, които сигнализират за проблема.

Центърът за психосоциална подкрепа от няколко години работи в сътрудничество с Местната комисия за борба с противообществените прояви към район „Искър“ на Столична община. Осъществяват се психологично консултиране на деца, юноши и родители, обучителни семинарни програми за специалисти и родители, групова работа за

деца и юноши в рисък. Успешно са реализирани няколко съвместни проекта.

Тази практическа работа, както и ангажиментът към издателска серия „Практики“, ни даде възможност да предложим настоящия сборник. В него са включени две статии на Мелани Клайн — „Криминални тенденции в нормалното развитие на децата“ и „За престъпността“, три статьи на Доналд Уиникът — „Някои психологически аспекти на детската престъпност“, „Антисоциалната тенденция“ и „Случай XVI, Питър на 13 години“, две глави от книгата на Патрик Деларош „Трябва ли да се отстъпва пред юношата“ — „Едно насилие може да крие в себе си друго“ и „Нуждата от бащин авторитет през юношеството“, една статья на Алфред Шьопф — „Символизираща и несимволизираща фантазия“. Подборът на текстовете следва традицията и целта на серия „Практики“ да представя психоаналитични текстове, касаещи важни въпроси, пред които се изправят работещите с деца, юноши и родители. Сборникът съдържа класически и съвременни текстове, осмислящи както теоретично, така и чрез споделяне на практически опит, проблема за антисоциалното поведение на децата.

Не на последно място, представянето на класически текстове — „Криминални тенденции в нормалното развитие на децата“, написан от М. Клайн през 1927 г., „За престъпността“ — 1934 г. (М. Клайн), „Някои психологически аспекти на детската престъпност“, написан от Д. Уиникът през 1946 г. и „Антисоциалната тенденция“ — 1956 г. (Д. Уиникът), цели да въведе идеята за продължителна, сериозна и задълбочена работа по проблем, който е актуален не само за нашето съвремие или за общества в преход.

Текстовете са адресирани към широк кръг читатели — специалисти, родители, обучаващи се. Надяваме се те да провокират въпроси, както и да дадат нови идеи и подходи в работата с децата и юношите.

Изказваме своята благодарност към преводачите, наши колеги, работещи в областта на психотерапията и психосоциалната работа, които със своя талант направиха достъпни за българския читател тези трудни, но важни и полезни текстове.

МЕЛАНИ КЛАЙН

КРИМИНАЛНИ ТЕНДЕНЦИИ В НОРМАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА ДЕЦАТА

Основополагащо за психоанализата е откритието на Фройд, че при възрастните наблюдаваме проявления на стадиите на ранното детско развитие. Откриваме ги в несъзнаваното, което съдържа потиснатите фантазии и нагласи. Както е известно, механизъмът на потискане се управлява най-вече от вътрешната цензура на Свръх-аза. Очевидно е, че най-дълбоко потиснати следва да бъдат съдържанията с изявен асоциален характер.

Индивидуалното ни развитие следва и преповтаря развитието на човечеството не само биологически, но и по отношение на психичното. По тази причина в индивидуалното развитие откриваме потиснати и неосъзнати стадиите, които познаваме добре от примитивните хора, (като напр. канибализма), както и разнообразието от други практики, свързани с човекоубийството. Тази примитивна част от личността мощно се противопоставя на култивираната й част — онази, която всъщност поражда и упражнява потискането.

Детската анализа, и особено ранната анализа на деца между три и шестгодишна възраст, ни разкрива колко рано започва противопоставянето между примитивната и култивираната част. Резултатите, постигнати в аналитичната ми работа с малки деца, доказват, че проявления на Свръх-аза откриваме още през втората година от развитието на детето.

По това време детето вече е преминало през значими етапи от психичното си развитие и, по-точно, през оралните фиксации — и тук е нужно да разграничим фиксациите, при които доминира сukanето, от тези, при които хапането става особено важно. Препратката към канибалистките практики е съвсем директна. Това, че бебетата често хапят гърдата при кърмене, е едно от проявленията на тази фиксация.

По време на първата година зачестяват проявленията и на анално-садистичните фиксации. Понятието анално-садистичен еротизъм обозначава удоволствието, което детето получава от аналната ерогенна зона при развитието на отделителната функция. Употребява се също да означи удоволствието от жестокостта, майсторството, притежанието и други преживявания, свързани с аналното удоволствие. Орално-садистичните и анално-садистичните импулси играят важна роля по отношение на тенденциите, които смятам да разгледам в тази статия.

Вече споменах, че още през втората година откриваме проявления на Свръх-аза, който преминава процес на развитие, породен от разгръщането на Едиповия комплекс. Психоанализата осветли основната роля на Едиповия комплекс за цялостното развитие на личността — роля, еднакво значима за развитието както на невротиците, така и на нормалните хора. Психоаналитичната работа ни дава все повече основания да считаме, че цялостното изграждане на характера също се корени в Едиповата фаза и че гамата от предизвикателствата на развитието — от леко невротичните до откровено криминални нагласи — се определя пак от него. Все още прохождаме в изследването на криминалните нагласи, но първите стъпки обещават резултати със значими последствия в бъдеще^[1].

Целта на тази статия е да разкрие проявленията на криминални нагласи при децата и да предложи описание на възможните обстоятелства, които определят последващото им утвърждаване или преодоляване в процеса на развитие.

Редно е сега да се върна там, откъдето започнах. Развитието на Едиповия комплекс, което според резултатите от работата ми настъпва в края на първата и началото на втората година, съвпада с вече напълно разгърнатите орално- и анално-садистични етапи. Те се свързват с Едиповите тенденции и се насочват към обектите, около които прораства Едиповия комплекс — родителите. Малкото момче, което мрази бащата-съперник за любовта на майката, всъщност преживява омразата, агресията и фантазиите, типични за орално- и анално-садистичните фиксации. Фантазиите за проникване в спалнята и убийство на бащата са често срещани в анализата на малки момчета, дори и при деца с нормално развитие. Бих искала да спомена тук случая с Джералд, едно съвсем здраво и добре развито четиригодишно

дете. Той е показателен в много отношения. Джералд бе жизнерадостно и на пръв поглед щастливо дете, без каквито и да е признания на тревожност. Всъщност доведоха го при мен от профилактични съображения.

По време на анализата открих, че детето е преживяло силдна тревога и още бе под влияние на стреса от нея. По-нататък ще се спра на това как е възможно едно дете да прикрива така убедително страховете и трудностите си. По време на анализата се оказа, че един от обектите, предизвикали тревогата му, е звяр — всъщност по-скоро човек с привичките на звяр. Този звяр вдигаше силен шум от съседната стая и всъщност, беше бащата на момчето и източника на шумовете, идващи от близката спалня. Желанието на Джералд да проникне вътре, да го ослепи, кастири и убие го хвърляше в ужас, че звярът ще му отвърне със същото. Някои позабравени навици на момчето, като например едно характерно движение на ръцете — все едно при опит да отблъсне звяра, както се оказа по време на анализата — бяха резултата от тези му опасения. Една от играчките на детето бе малко тигърче и силната му привързаност към животното идваща отчасти от надеждата му, че то ще го защити от звяра. На моменти обаче тигърът се проявяваше не само като защитник, но и като агресор. Веднъж Джералд поиска да го изпрати в другата стая, където тигъра да създне всичките му агресивни желания към бащата. И в този случай планът беше пениса на бащата да бъде отхапан, сготвен и погълнат, като тия желания отчасти произтичаха от оралните фиксации на детето, а отчасти си бяха начин за справяне с врага. Какво друго му остава на едно малко дете, което не разполага с друго оръжие, освен да прибегне до зъбите си, едно доста примитивно решение. Примитивната част на личността тук беше представена от тигърчето, което (по-късно разбрах) беше самият Джералд, и по-точно онази негова част, за която би предпочел да не знае. Друг път Джералд си представяше как разсича на късове майка си и баща си — и тъй като фантазиите му бяха свързани с анални действия — как размазва по тях фекалиите си. Фантазиите завършваха с устройването на вечерно празненство, на което той и майка му да изядат бащата. Трудно е да се опише страданието, изпитвано от това добросърдечно дете покрай подобни фантазии, които култивираната му част суворо осъждаше. Любовта и добротата, с които обсипваше бащата нямаха край, и тук разбираме

основанията на детето да потиска любовта си към майката, която някак се оказваща причина за страданията му. Детето оставаше силно привързано към бащата, при това в една удвоена фиксация, и това на по-късен етап би могло да се превърне в основата на трайна хомосексуална нагласа.

Аналогичен е случаят на едно малко момиче, за който ще спомена накратко. Съперничеството с майката и желанието да заеме мястото ѝ в сърцето на бащата са също източник на садистични фантазии от най-разнообразен характер. Желанието да разрушит красотата на майката, да обезобрази лицето и тялото ѝ, да го присвои — тези особено примитивни фантазии, свързани с хапане, нарязване на късове и др. — е придружено от чувството на силна вина, което укрепва фиксацията към майката. Силно привързани към майките си момиченца на възраст между две и пет години са често срещана гледка: отчасти тази привързаност се поражда от обилна вина и тревога и обикновено е последвана от отдръпване от бащата. Ето как една, и без друго нелека психична ситуация, се утежнява от факта, че в опита си да се защити от тези фантазии, които Свръх-аъзът осъждат, детето се свърза с хомосексуални нагласи, укрепва ги и развива това, което наричаме обърнат Едипов комплекс. За подобно развитие е характерна много силна фиксация на момичето към майката и на момчето към бащата. Още една стъпка и стигаме до момента, при който и това взаимоотношение не може да бъде поддържано повече и детето се оттегля и от двамата родители. Това определено полага основата на една асоциалната личност, тъй като отношението към майката и бащата определя всички последващи взаимоотношения. Съществуват и друг тип отношения от основополагащ характер и те са между братята и сестрите, както по-големите, така и по-малките. Дори и у съвсем малки деца, които очевидно не знаят нищо за раждането, съществува несъзнаваното разбиране, че децата растат в утробата на майката. Чувството към идващото ново дете е на силна омраза, породена от ревност, и по време на бременността малкото дете изживява характерни фантазии като желанието да осакати майчината утроба и да обезобрази бебето с хапане и дращене.

Впоследствие садистичните желания се насочват и към новороденото. Нещо повече, те присъстват и в отношението към по-големите братя и сестри, тъй като детето се чувства маловажно и

незначително в сравнение с тях, дори и когато случаят не е такъв. Омразата и ревността, изпитвани от детето, извикват и чувството на вина, което може трайно да повлияе върху взаимоотношенията с братята и сестрите. Така например малкият Джералд имаше кукла, за която се грижеше предано и често повиваше. Куклата беше за него по-малкия му брат, който според строгия му Свръх-аз, Джералд бе осакатил и кастирил още в утробата на майката.

Когато детето изпитва отрицателни чувства, то реагира със силата и интензивността на омразата, характерна за ранните садистични етапи на развитието. Но тъй като омразните му обекти са заедно с това и обекти на любовта му, конфликтите, които тази ситуация предизвиква, не след дълго се превръщат в непосилен товар за крехкия му Аз. Единственият начин за избягването им е чрез потискането и така неразрешения конфликт остава активен в несъзнаваното. Макар и психологията, и педагогиката упорито да поддържат схващането, че децата са щастливи и безгрижни създания, а страданията на възрастните произтичат от тегобите на реалността, трябва да осъзнаем, че всъщност е точно обратното. Психоанализата на деца и възрастни показва, че трудностите, през които човек преминава през живота си, в голяма степен преповтарят тези от ранната му възраст и че всяко дете преминава през неизмерими страдания в първите години от живота си.

Не можем да отречем, че привидностите не са в полза на това твърдение. Макар и при по- внимателно вглеждане да се улавят следи от трудностите, през които минават децата, те като че ли сравнително лесно се справят с тях. На разликите между привидността и реалната психична ситуация ще се спра по-нататък, при прегледа на начините, по които детето се справя с трудностите.

Да се върнем отново към отрицателните чувства на детето към родителя от същия пол и към другите деца (братята и сестрите му). Както отбелязах, ситуацията се усложнява и от това, че детето храни подобни чувства и към родителя от другия пол: донякъде заради фрустрациите, които му причинява, но също и в резултат на желанието му за избягване на конфликта, с характерното последващо отдръпване и превръщането на любовта в омраза. С това трудностите не свършват: любовното изживяване на детето, подобно на отрицателните му чувства, е обагрено от сексуалните разбирания и фантазии, характерни

за предгениталните стадии. Анализата на възрастни разкрива в значителна степен инфантилните сексуални разбириания, но изумителната им пъстрота се разгръща именно пред психоаналитика, работещ с деца. Ще кажа няколко думи за това как достигаме до подобен материал при работата с деца. Като психоаналитици наблюдаваме играта на детето и използваме специфични техники да му помогнем да преодолее максимално задръжките си — така можем да откроим детските фантазии и разбириания, да усетим изживяванията на детето и да уловим както проявленията на неговите импулси, така и начина по който отреагира вътрешната му цензура. Овладяването на тази техника не е лесно и изисква способност за пълноценна идентификация с фантазиите на детето, както и определено отношение към него. Тя е изключително продуктивна и отвежда към дълбините на несъзнаваното, които биха изненадали дори и психоаналитици, работещи с възрастни. Като интерпретира пред детето смисъла на играта, рисунките и цялостното му поведение, психоаналитикът постепенно, и през играта на детето, облекчава потиснатите фантазии и ги освобождава. Малките кукли, мъже, жени, животни, коли и влакове, с които играе детето, му помагат да представи фигурите на майката, бащата, братята и сестрите и, с помощта на фигурките за игра, да отиграе дори и дълбоко потиснат несъзнаван материал. Не е възможно да опиша техниката си по-подробно в рамките на тази статия. Ще се огранича да кажа само, че така полученият материал се потвърждава, доразвива и обогатява в такова многообразие от ситуации, че грешките при интерпретирането на смисъла му са всъщност изключени. Това се потвърждава и от облекчаващия и освобождаващ ефект на интерпретациите. Тази техника помага да се разкрият проявленията и на примитивната, и на цензуриращата част. Ако например по време на играта се окаже, че малкият човек е надвил големия, то много често като продължение на случилото се убитият голям човек е натоварен в количка и отнесен при месаря, който да го насече на късове и да го сготви. После малкият човек с охота изяжда сготвеното месо, като дори успява да покани на гощавката жена и в някои случаи тя представлява майката. Така накрая излиза, че майката е заменила убития баща с малкия му убиец. Разбира се тук е възможно и друго развитие. Ако е налице хомосексуална фиксация, историята лесно може да премине през сготвянето на майката и поделянето ѝ като

угощение между двамата братя. Както вече споменах, изумително е многообразието на фантазиите, които се проявяват дори в анализата на едно дете, ако гледаме отделните й етапи. Но подобни проявления на примитивни тенденции са неизбежно последвани от силна тревога и от опита на детето да направи добро и да поправи стореното. Понякога се опитва да поправи играчката, която току-що е счупило. Друг път — през рисунки, моделиране и т.н. — се изразява същото желание за възстановяване.

Искам да е ясно едно: игрите, които описах и чрез които детето предлага материал за изследване, се различават значително от тези, които сме свикнали да наблюдаваме между няколко деца, играещи заедно или поотделно. Причината е в специфичния начин, по който аналитикът извлича материала за изследване. Отношението, което показва към игрите и асоциациите на децата, е далеч от каквато и да е етична или морална оценъчност. Действително това е един от начините за пораждането на трансфер, а оттам и за начало на анализата. Така детето е готово да разкрие пред аналитика неща, които не би разкрило никога пред майката или дойката. И при това съвсем основателно — те най-вероятно биха били изумени и шокирани при първите прояви на агресия и на асоциални тенденции в развитието на детето, срещу които — по един или друг начин — воюва възпитанието. Нещо повече, именно аналитичната работа успява да отключи потиснати съдържания и така да откри проявленията на несъзнаваното. Това се случва постепенно, стъпка по стъпка: някои от игрите, които описах, се случваха в течение на анализата, а съвсем не в началото ѝ. Искам да добавя, че дори и извън анализата, детската игра е доста поучителна и предлага доказателства за много от обсъжданите тук импулси. Но се изисква обучен за целта наблюдател, с познания за символизирането и психоаналитичните методи на работа, за да бъде оценена тя по достойнство.

Инфантилните сексуални разбирания са основата за богата гама от особено садистични фиксации. Благодарение на Фройд знаем за съществуването на несъзнаваното познание, което детето получава по филогенетичен път. Към него спадат разбирането за половия акт между родителите, раждането и др, но така или иначе това познание е с доста неясен и объркан характер. През оптиката на орално-садистичния и анално-садистичния етап детето възприема половия акт като слушане,

при което основна роля играят изяждането, готвенето, размяната на фекалии и садистични действия от всякакъв тип (като биене, дращене, рязане и т.н.). Бих искала да подчертая колко важна е връзката между тези фантазии и сексуалността за по-нататъшния живот на детето като възрастен. Дотогава несъмнено всички тези фантазии са вече изчезнали, но несъзнаваното им въздействие е от особено значение за фригидността, импотентността и за други сексуални смущения. Доста отчетливо това се наблюдава при анализата на малки деца. Малкото момче, изразило желанията си към майката през особено садистични фантазии се опитва да избяга — като вместо майчиния обект избира имагото^[2] на бащата — и е готово да се отдръпне и от него, ако се окаже, че орално-садистичните му фантазии са всъщност насочени към обекта на любовта му. В това откриваме основата на всички перверзии, които според Фройд се коренят в ранното детско развитие. Добър пример за инфантилното разбиране на половия акт са фантазиите, при които бащата, или пък самото дете, разпаря тялото на майката, бие я, дращи я, нарязва я на парчета и т.н. Тук ще се позова на факта, че подобни фантазии придобиват реалност в престъпленията, извършени от хора като Джак Изкормвача например. При една хомосексуална нагласа тези фантазии вече включват кастрариране на бащата, отхапване или отрязване на пениса и друго подобно насилие. Раждането при инфантилните фантазии често се свърза с това да разрежеш надлъж тялото на майката и да извадиш скритите на разни места вътре бебета. Това са само един-два примера за изобилието от сексуални фантазии, които изпитва всяко здраво дете, и искам на това да обърнете специално внимание. Основанията ми за подобно твърдение са в работата ми със съвсем здрави деца, доведени при мен от профилактични съображения. Опознаем ли в дълбочина вътрешния свят на детето ще приемам по друг начин подобни отблъскаващи аспекти на детския фантазен живот. Детето е напълно подвластно на импулсите си, които считаме за жизненоважни по отношение на желаните и социално значими тенденции на развитието. Усилието, с което едно невръстно дете се противопоставя на асоциалните тенденции в развитието си, едновременно респектира и трогва. Впечатляващи са моментите, при които ставаме свидетели на редуването на особено садистични импулси с проявления на изумителна способност за любов и готовност за жертви, за да я

получат. Не можем да отвърнем на тези импулси с етични съображения. Нужно е да ги приемем такива, каквите са, без да критикуваме, да помогнем на детето да се справи с тях, като облекчаваме страданията му, укрепваме силите и вътрешното му равновесие и така, докато доведем до успешен край един процес от огромна социална значимост. Впечатляващо е как подобни деструктивни нагласи подпомагат сублимацията при преодоляване на фиксациите и как освободените фантазии захранват креативността и градивната работа. В анализата това се постига изцяло чрез психоаналитични техники и никога — чрез насырчаващи съвети и препоръки към детето. Опитът ми показва, че подобен педагогически подход не може да бъде съчетан с аналитичната работа на терапевта, но че анализата подготвя почвата за много продуктивна педагогическа работа.

В едно представяне пред Берлинското аналитично общество отпреди няколко години направих аналогия между наскоро извършени престъпления и сходни фантазии, които открих при анализата на деца. В един от случаите ставаше въпрос по-скоро за комбинация от перверзия и престъпление. Престъпникът беше изключително ловък и разкриването му отне продължително време, през което той, след поредица от криминални деяния, превърна немалък брой хора в свои жертви. Харман, както беше името му, се сближавал с предимно млади мъже, които първо употребявал да задоволи хомосексуалните се желания, после ги обезглавявал, изгарял тялото или се отървавал от него по някакъв друг начин и накрая дори продавал дрехите им. Друг потресаващ пример бе един мъж, убил доста хора и използвал частите на тялото им като продукти, от които да си прави колбаси. Детските фантазии, за които вече споменах, съдържат, при това с доста подробности, характерните черти на тези престъпления. Лицата, върху които са „извършени“ фантазиите, са, в този случай, бащата и братчето на едно четири-пет годишно момче с изявена сексуална фиксация към тях. След като даде израз на желаната от него взаимна мастурбация, а покрай това и на други действия, детето откъсна главата на куклата и продаде тялото на един въображаем месар, който трябваше да го продаде все едно че е храна. За себе си детето запази главата, която му се видя най-изкусителната част, и искаше да я изяде само. След това си присвои и принадлежностите на жертвата.

Ще се спра на този случай по-подробно: по-смислено ми се струва да го представя в дълбочина, отколкото просто да нахвърлям пример след пример. Когато дойде при мен за пръв път Питър — така се казваше детето — бе с много задръжки, изключително неспокоеен и трудно се поддаваше на обучение. Беше напълно неспособен да играе, силите му стигаха колкото да строши някоя и друга играчка. Задръжките му по отношение на играта и тревожността му бяха тясно свързани с орално-садистични и анално-садистични фиксации. Тъй като именно фантазията е движещата сила на играта, детето се затрудняваше да играе: жестоките му фантазии трябаше да бъдат непрекъснато озапявани и потискани. Детето се страхуваше от несъзнаваните си садистични желания и през цялото време бе нащрек да не му отвърнат със същата жестокост. Садистичните му пориви, свързани с желанието му към майката, го караха да се отдръпне от нея и всъщност го обричаха на едни доста оскудни взаимоотношения помежду им. Либидото на детето бе насочено към бащата, но страхът от него също не беше малък така, че детето успяваше да поддържа щогоде автентични отношения единствено с по-малкия си брат. Те, на свой ред, бяха също доста амбивалентни. Това, че детето бе през цялото време нащрек да не бъде наказано, проличава от следния пример: веднъж се заигра с две кукли, като едната представляваше него самия, а другата — брат му. И двамата бяха в очакване, че майката ще ги накаже задето са били непослушни деца. Появи се майката, видя, че са се изцапали, наказа ги и изчезна. Децата пак се изцапаха, после бяха отново наказани и т.н., и т.н. Накрая обаче ужасът от наказанието нарасна дотолкова, че децата решиха да убият майката и тогава Питър обезглави куклата. После децата насякоха тялото ѝ на парчета и го изядоха. Тук се появи бащата да помогне на майката, децата убиха и него, при това доста жестоко: насякоха го и го изядоха. Най-после и двете деца като че ли бяха доволни и свободни да правят каквото си поискат. Не след дълго обаче ги обзе тревога: оказа се, че междувременно убитите родители са оживели и пак ще се появят. Тук, доста притеснено, детето скри двете кукли под дивана така, че родителите да не могат да ги открият. И после се случи това, което детето нарече „възпитаване“: майката и бащата намериха куклите, бащата му отряза главата, а майката главата на брат му, после ги сготвиха и изядоха.

Характерен момент тук е, че не след дълго лошотията се повтаря, понякога с доста неочеквани проявления: агресията срещу родителите се надига отново и отново и децата биват отново и отново наказвани. Кръгът се затваря: с механизма, който се проявява в този случай, ще се занимаем по-късно.

С няколко думи ще се спра на резултата от работата с детето. Макар и изложено на доста трудни житейски обстоятелства (и двамата родители — по това време вече разведени — едновременно склучиха нови бракове и то в период на сериозни финансови затруднения), по време на терапията детето успя да преодолее неврозата. Тревожността му изчезна заедно със задръжките при играта, детето стана добър ученик с нелоша социална адаптация и всъщност се превърна в едно доволно дете.

Може би се питате защо навлязох в такива подробности по случая на едно определено обсесивно-невротично дете, след като заглавието на статията препраща към деца с нормално развитие. Както вече неколократно споменах, подобен материал ще открием и при тях, но при невротичното дете тенденциите са по-лесно откроими, отколкото при нормално развитите деца. Това е особено важно за опитани да разберем как съпоставими психични дадености могат да доведат до доста различни резултати. В случая с малкия Питър, орално- и анално-садистичните му фиксации бяха така интензивни, че задържаха цялостното му развитие. Някои от реалните преживяванията на детето също допринасят за развитието на обсесивна невроза. Според родителите на около двегодишна възраст детето се променило осезаемо, макар и да липсвало каквото ѝ да е обяснение за причините. По това време детето си върнало вече позабравения навик да се изпоцапва, отказвало да играе, започнало да троши играчки и станало трудно управляемо.

Чрез анализа установих, че лятото, когато е настъпила промяната, детето спяло при родителите си и станало свидетел на полово сношение между тях. Възприело го като много орален и садистичен акт, което засилва фиксациите му. По това време детето е вече навлязло в оралния етап на развитие, под въздействие на видяното регресира до предгенитални фази, които възпират цялостното му сексуално развитие. Раждането на малкото му братче шест месеца по-късно допълнително подхранва вътрешните му конфликти, оттам и

неврозата му. Налице е обаче още един фактор от съществено значение за развитието на обсесивна невроза както при Питър, така и в други подобни случаи. Това е чувството за вина, породено от Свръх-аза. Още в съвсем крехка възраст при Питър се проявява един Свръх-аз, който е не по-малко садистичен от импулсите и желанията на детето. Интензивната борба между Свръх-аза и желанията, непосилна за още слабия Аз, води до силно потискане. Има деца, за които силната тревожност и чувството за вина са непоносими. Така е и с Питър: борбата между садистичните му импулси и садистичния Свръх-аз, заплашвайки го да му отвърне със същото като един вид наказание, се оказва непоносима за него. Библейската повеля „око за око, зъб за зъб“ владее несъзнаваното. Това обяснява защо у децата откриваме едни изумителни представи за това какво точно биха искали да им сторят родителите (като например да ги убият, сготвят, кастрат и т.н.).

Както добре знаем, родителите са източник на Свръх-аза при детето в смисъл, че заповедите и забраните им се абсорбират от детето. Но Свръх-азът не е идентичен с родителите и отчасти се формира и от садистичните фантазии на детето. Особено силното потискане обаче само подклажда битката, без да може да я доведе до край. Нещо повече, силното потискане блокира фантазиите на детето и не му дава възможност да ги отиграе или да ги сублимира по друг начин, като тягата на тези фиксации го завърта в порочен кръг. Казвам „кръг“ тъй като, както вече споменах, потискането не може да изчерпи този процес. На свой ред, потиснатото чувство за вина е също непоносимо: затова и детето отново и отново проиграва сходни действия в опита си да изрази както собствените си желания, така и готовността си да понесе наказанието за тях. Желанието да бъде наказано поражда у детето нови и нови лудории и може да се сравни с желанието на престъпника да преповтаря деянията си, както ще се изясни по-нататък. Ще ви припомня накратко какво прави Питър по време на играта, при която той и брат му са представени от двете кукли. Двамата се държат като непослушни деца, затова родителите им ги наказват, после те убиват родителите, после родителите на свой ред ги убиват и най-накрая всичко започва отначало. Наблюдаваме едно компултивно поведение, безспорно породено от различни причини, но сериозно повлияно от чувството за вина, търсещо облекчение в наказанието. Тук вече проличават някои от разликите между

невротичното и нормалното развитие при детето: интензивността на фиксациите, как и кога фиксациите се свързват с преживяялото, степента на сировост и развитието на Свръх-аза (обусловени както от вътрешни, така и от външни причини), способността на детето да понася тревожност и конфликти.

Нормално развитото дете, както и детето с аномално развитие, използват потискането като начин за справяне с вътрешните конфликти, но тъй като в първия случай интензивността им не е толкова висока, то и възможността за зациклияне в кръг не е така голяма. Съществуват и други механизми, използвани и от нормалните, и от невротичните деца, и степента им на проявление отново е от решаващо значение. Бягството от реалността е един такъв механизъм. Детето е склонно да отхвърля неудоволствието, което му носи реалността, и то в доста по-голяма степен, отколкото всъщност изглежда, както и да се опитва да я пригоди към фантазиите си, а не обратното. И тук е отговорът на въпроса как е възможно детето така добре да прикрива вътрешните си страдания. Всички сме били свидетели на това колко лесно се успокояват децата след горък плач, как се радват на всякакви дреболии, и оттам решаваме, че всичко им е наред. Това се случва, най-вече защото на детето му е дадено убежище, с което малко или много сме се простили като възрастни — това е бягството от реалността. Добре запознатите с детската игра разбират, че играта е изцяло свързана с импулсивния живот и с желанията на детето, които се отиграват и събъдват през фантазиите. От реалността, към която е привидно добре адаптирано, детето взема само онова, което му е насъщно необходимо. Неслучайно в живота на детето възникват поредица от трудности, когато изискванията на реалността станат по-настойчиви като например при тръгването на училище.

Вече споменах, че този механизъм — бягството от реалността — се проявява при развитието на всяко дете, разликите са отново в степента на проявление. Ако са налице факторите, изброени като обуславящи развитието на обсесивна невроза заедно с други по-специфични фактори, наблюдаваме бягството от реалността като доминиращ начин на справяне, който дори може да подготви развитието на бъдеща психоза. Понякога подобни тенденции наблюдаваме и у деца, които оставят съвсем „нормални“ впечатления у нас, и често единствената проява е подчертано интензивен фантазен

живот и способност за игра. Бягството от реалността и обратно към фантазията е свързано с друга доста обичайна реакция у детето — способността му да успокоява през играта фрустрираните си желания като си доказва отново и отново, че всичко е наред и всичко ще се оправи. Подобно поведение оставя у възрастните погрешното впечатление, че детето е доста безгрижно, каквото то всъщност не е.

Да се върнем към малкия Джералд. Жизнеността и безгрижието му донякъде прикриваха тревожност и неудовлетворение както от другите, така и от него самия. Това се промени значително в течението на анализата, която му помогна да се освободи от тревожността и да замени една леко камуфлажна с една доста по-истинска удовлетвореност. И тук, струва ми се, се откриват сериозни възможности пред анализата на деца с нормално развитие. Няма дете, което да не изпитва трудности, страхове и чувство за вина. Дори когато тези чувства са наглед маловажни, способността им да предизвикват страдания, доста по-сериозни отколкото изглежда отстрани, не бива да се подценява, особено като имаме предвид, че могат да са ранни индикации за доста по-сериозни сътресения в по-нататъшния живот на детето.

При случая с Питър споменах, че чувството за вина е важен елемент от вътрешната принуда да се отиграват забранените действия отново и отново, въпреки че с течение на времето те в значителна степен променят характера си. Можем да приемем за правило, че при всяко „палаво“ дете се проявява желанието да бъде наказано. Бих искала тук да цитирам Ницше и неговия „блед престъпник“. Ницше добре е разбирал как чувството за вина задвижва престъпника. Тук стигаме до най-трудната част от статията, а именно да разберем какво развитие претърпяват тези фиксации така, че да се превърне детето в престъпник. Трудно е да се отговори на този въпрос, тъй като до момента психоанализата не се е занимавала в дълбочина с проблема. Но определени случаи, по които съм работила и които донякъде приближават представата за криминално проявен, могат да ни дадат идеи за това как се стига дотам. Ще цитирам един случай, който ми се струва показателен в това отношение. Доведоха при мен за анализа момче на 12 години, което щяха да изпращат в поправителен дом. Простъпките му включваха разбиване на шкафове и склонност към кражби, но най-вече трошене на чужди вещи и сексуални домогвания

до малки момичета. Взаимоотношенията му, доколкото изобщо можеше да става въпрос за такива, имаха предимно деструктивен характер, включително и момчешките му приятелства. Не се интересуваше от нищо конкретно, изглеждаше безразличен дори към наказания и поощряване. Интелигентността му бе под средната за възрастта, но това не попречи особено на анализата, която потъргна гладко и като че ли обещаващо. За съжаление на втория месец от работата ни ми се наложи по-продължително прекъсване по лични причини. През първите два месеца с детето трябваше да се виждаме по три пъти седмично, но всъщност общо се срещнахме 14 пъти, тъй като мащехата му правеше всичко възможно да го държи настрана от мен. Въпреки тези пречки детето не допусна нови провинения докато траеше анализата, но направи простишки в периода на прекъсването и бе веднага изпратен в поправителен дом. Опитите ми да го върна обратно за анализа се оказаха неуспешни. Нямам ни най-малки съмнения, че впоследствие момчето е избрало криминално поприще.

Ще продължа с кратък преглед на причините, обусловили развитието му, доколкото успях да ги изследвам по време на анализата. Детето израства при доста сурови обстоятелства. Той и по-малкият му брат са били сексуално насиливани от по-голямата им сестра, при това на доста крехка възраст. По време на войната умира бащата, майката заболява, сестрата се налага в семейството и като цяло положението е плачевно. След смъртта на майката, няколко приемни майки се редуват да се грижат за него, което още повече влошава нещата. Като че ли основна роля за развитието му играят страхът и омразата, изпитвани към по-голямата му сестра. За него тя е въплъщение на злото и той я мрази, но не само заради сексуалното насилие, а и защото се държи зле с него, с умиращата му майка и т.н. в същото време със сестрата го свързва доминантна фиксация, очевидно основана на омраза и тревога. Престиъпното му поведение, обаче, се корени по-дълбоко. Като малък той спи в спалнята на родителите си и впечатленията му от половите им контакти са като за особено садистични действия. Както вече подчертах тези изживявания подсилват собствената му садистичност. Желанието му за сношение — и с бащата, и с майката — остава подвластно на тези садистични фиксации и го хвърля в силна тревога. При тези обстоятелства сестрата-насилник лесно замества фигурите на бащата-насилник и майката-насилник в несъзнаваното му. И в двата

случая той очаква да бъде наказан и кастриран, и разбира се наказанието добре приляга на неговия доста садистичен и примитивен Свръх-аз. Ясно бе, че с насилието на малки момичета момчето, преповтаря насилието, на което самият той е бил подложен, но този път в ролята на насилика. Разбиването на шкафове и кражбата на вещи и предмети от тях, както и други негови разрушителни импулси, са породени от същите несъзнавани причини, от които и насилието, и имат същия символичен смисъл. Това съкрущено и осакатено момче искаше да промени случилото се като си докаже, че той самият можеше да е в ролята на насилика. Важен мотив за разрушителните му импулси бе отново и отново да си доказва, че въпреки всичко е мъж, като междувременно отреагира омразата към сестра си върху други обекти.

Не по-малко важно за преповтарянето на деянията му имаше чувството му за вина и желанието простъпките му да бъдат наказани от жестоките баща или майка, или пък от двамата заедно. Очевидното му безразличие към наказанието и липсата на какъвто и да е страх бяха всъщност доста подвеждащи. Детето бе парализирано от чувството за страх и вина. Тук изниква въпросът по какво развитието на това дете се отличава от развитието на невротичното дете, описано по-горе. Мога само да нахвърлям някои предположения. От една страна, много е вероятно преживяното със сестра му да е застопорило примитивния му и доста сувор Свръх-аз на етапа на развитие, достигнат по онова време. От друга страна обаче, Свръх-азът оставаше скачен с това преживяване и непрекъснато се опитваше по някакъв начин да се справи с него. В този смисъл, за разлика от малкия Питър, тревожността неизменно владееше това момче. Последвалото силно потискане блокираше всички възможни излази за фантазиите му, също и за сублимация така, че за детето не оставаше друга възможност, освен *непрекъснато да преповтаря и проиграва* желанията и страховете си. Това момче бе живяло съкрущителния Свръх-аз в реалността, за разлика от невротичното дете, което го бе съградило във вътрешния си свят. Ето защо омразата му, резултат от реалния му житейски опит, намираше израз в деструктивните му прояви.

Споменах, че тук, както вероятно и при други подобни случаи, силното ранно потискане блокира фантазиите и отнема на детето възможността да отработи фиксациите си по друг начин или с други

средства, т.е. да сублимира. В многообразието и пъстротата на сублимацията можем да открием проявленията както на агресивни, така и на садистични фиксации. Искам да посоча поне едно средство, чрез което, ако щете и чисто физически, да могат да се отработят силната агресия и садизма, като например чрез спорта. Така нападенията върху омразния обект могат да добият социалноприемлива форма, а заедно с това спортът предлага свръх компенсация за тревожността, тъй като утвърждава за индивида възможността да не се поддаде на агресора.

В случая с малкия престъпник бе много интересно да наблюдавам каква сублимация настъпи с отслабването на репресиите под влияние на анализата. Момчето, което проявяваше интерес — при това деструктивен — единствено към трошенето и развалянето на вещи и предмети, изведнъж прояви живо любопитство към резетата на врати, както и към всичко друго, свързано с ключарския занаят. Можем да предположим, че това би бил подходящ начин за сублимиране на агресивните тенденции в развитието му и че анализата можеше да му помогне да се превърне в умел ключар, вместо в престъпника, който най-вероятно вече е.

Струва ми се, че основната причина за отклоненията при това момче, сравнени с типичното за едно невротично дете развитие, е значително по-силната тревожност, предизвикана от травматичното преживяване с по-голямата му сестра. Последствията от тази тревожност можем да проследим в няколко посоки. По-силният страх извиква по-силно потискане на етап, на който сублимацията все още не е била открито поле за действие, без по този начин да оставя на детето друг излаз или възможност за отработване. Нещо повече, по-силният страх е умножил сурвостта на Свръх-аза и поради преживяното го е застопорил в това му състояние.

Повишената тревожност би могла да има и други последствия, но, за да ги обясня, ще се наложи да направя едно отклонение. Когато споменах различните възможности за развитието на детето, на основата на едни и същи дадености, приведох като примери проявленията на нормалното, на обсесивно-невротичното и на психотичното с намерението да се приближа до проявленията на криминалното. До момента обаче не съм засегнала перверзиите.

Знаем, че Фройд определя неврозите като негатива на перверзиите. Важен принос към психологията на перверзиите прави Закс, който стига до заключението, че перверзника не просто си позволява — поради липса на каквато и да е съвест — това, което невротика потиска поради задръжките си. Закс открива, че съвестта при перверзника е не по-малко строга, отколкото при невротика, но действа по съвсем различен начин. Съвестта при перверзника допуска проявяването само на част от забранените тенденции, за да избяга от останалите части, които са още по-недопустими за Свръх-аза. Обикновено се отхвърлят желания, свързани с Едиповия комплекс, и очевидната липса на задръжки при перверзника е всъщност последствие от наличието на един не по-малко строг Свръх-аз, но заявяващ се по един доста по-различен начин.

Преди няколко години достигнах до аналогични заключения по отношение на престъпника по повод на един доклад, споменат в началото на тази статия, в който направих подробно сравнение между престъплениета и детските фантазии.

В гореописания случай с детето, както и при други не така ясно изразени, но доста поучителни случаи, открих, че склонността към престъпни деяния е в резултат на един далеч не по-малко строг Свръх-аз, а по-скоро на един Свръх-аз, работещ в различна посока. Именно тревожността и чувството за вина тласкат престъпника към деянията му. Чрез извършването им той отчасти се опитва да избяга от Едиповата си ситуация. В случая с моя малък престъпник, набезите му срещу затворени шкафове и нападенията на малки момичета бяха заменили нападенията върху майката.

Естествено тези схващания следва тепърва да бъдат проверени и доразвити. По мое мнение всичко казано дотук като че ли води до заключението, че не липсата на Свръх-аз, а различията в развитието му — и най-вероятно фиксирането му на един доста ранен етап от развитието — могат да се окажат от решаващо значение.

Правилността на тези предположения може да открие примамливи практически перспективи. Ако криминалната проявеност е резултат не от дефицити на Свръх-аза и съвестта, а от различното им развитие, анализата би трябвало да може да работи по посока на пренагласата им така, както е доказала, че може да лекува неврози. Също както при перверзиите и психозите, изграждането на

пълноценна връзка с престъпници в зряла възраст може да се окаже невъзможно. При детската анализа обаче нещата стоят по-различно. Детето няма нужда от кой знае каква мотивация за започване на анализа: въпросът за установяване на преноса по-скоро опира до използването на определена техника и оттам до поддържането на анализата. *Не вярвам, че съществува дете, с което да е невъзможно да установите пренос или у което да не може да бъде извикана способността за любов.* В случая с моя малък престъпник, момчето изглеждаше напълно лишено от способността да обича, но анализата показва, че това съвсем не е така. Детето имаше добър трансфер към мен, във всеки случай достатъчно добър, за да стане възможна анализата, макар че мотивацията му за анализа изцяло липсваше — той дори не показва кой знае каква неохота по повод опасността да бъде изпратен в поправителен дом. Нещо повече, анализата разкри, че това не дотам умно хлапе изпитваше дълбока и чиста любов към майка си. Майката умира от рак при ужасни обстоятелства и последните стадии на болестта водят до пълно разлагане на плътта. По това време дъщерята не иска дори да я доближи и именно момчето се грижи за нея. Веднага след края ѝ, докато още лежи мъртва в леглото, семейството решава да напусне къщата, но доста време не могат да го открият. Момчето се заключва в стаята и стои вътре заедно с мъртвата си майка.

Вероятно е възможно да се възрази, че в детското подобни тенденции в развитието още не са така ясно изразени и доста често ще сме всъщност неспособни да разпознаем детето, което е на път да се превърне в престъпник. Това несъмнено е вярно и всъщност подобни заявления ме наведоха на заключителните ми думи. Несъмнено е трудно да се разбере до какви резултати ще доведат тенденциите в развитието на едно дете — дали до нормалното, невротичното, психотичното или криминалното? Но тъкмо защото не знаем достатъчно, трябва да се опитваме да разберем повече. Психоанализата ни дава средството. Нещо повече: психоанализата може не просто да предугади бъдещото развитие на детето, но може да го промени и насочи към по-подходящи проявления.

[1] виж Freud, „Some Chaiactei-Types met with in the Psycho-Analytic Work: III Criminals from a Sense of Guilt“ S.E. x4; and Reik

(1925). — Бел.прев. ↑

[2] имаго — въобразяеми, архаични идеи за родителските фигури. — Бел.прев. ↑

МЕЛАНИ КЛАЙН ЗА ПРЕСТЬПНОСТТА

Господин Председател, дами и господа,

Когато преди ден-два Вашият секретар ме покани да говоря на дискусията тази вечер, отвърнах, че приемам с удоволствие, но за толкова кратко време не бих могла да подгответя доклад или друг значим принос по темата. Казвам това тъй като днес всъщност ще се опитам само да обобщя някои от заключенията, до които съм достигнала по други поводи^[1].

В статия^[2], която представих пред Секцията през 1927 година, се опитах да покажа, че криминални тенденции се наблюдават и при развитието на нормалните деца и нахвърлих някои предположения за факторите, които обуславят асоциалното и криминално проявеното развитие. Установих, че при децата има проявления на асоциални и криминални тенденции в развитието и те ги отиграват отново и отново — разбира се по своя си детински начин — в зависимост от това, колко силен е страхът от отмъщение на родителите като наказание за агресивните им фантазии. Децата, които, макар и несъзнавано, се опасяват да не бъдат насечени на късове, обезглавени, погълнати и т.н., изпитват нуждата да буйстват и да бъдат наказани за извършените пакости, тъй като реалното наказание, колкото и сурово да е то, е доста успокояващо в сравнение със смъртоносните нападения, които те и без друго очакват от фантастично жестоките си родители. В статията стигнах до заключението, на което се позовавам и тук, а именно: не слабостта или липсата на Свръх-аза (както често се предполага), или, казано по друг начин, не липсата на съвест, а непосилната суровост на Свръх-аза обуславят характерното поведение при асоциалните и криминално проявените личности.

По-нататъшната работа в областта на детската анализа потвърди тези предположения и предложи по-задълбочено разбиране за механизмите, проявяващи се при подобни случаи. Първоначално

малкото дете изпитва агресивни импулси и фантазии към родителите и впоследствие ги проецира върху тях като по този начин детето придобива една фантастична и изкривена картина за хората около себе си. Но едновременно с това работи и механизъмът на интроверсията, така че нереалните имаго биват интернализирани и, в резултат на това, детето усеща, че е в ръцете на чудовищно опасни и жестоки родители — всъщност във властта на вътрешния си Свръх-аз.

В ранната садистична фаза, през която преминава всеки индивид, детето се защитава от страха, породен от разярените обекти — както интроверсирани, така и външни — като удвоява във фантазиите си нападенията върху тях. Целта му е, отървавайки се от обектите, да усмири непоносимите заплахи на Свръх-аза. Така се затваря един порочен кръг: тревожността на детето го тласка към разрушаването на обектите му, това на свой ред увеличава тревожността му и отново го запраща към нападение на обекта. Този порочен кръг съставлява психологическия механизъм, който изглежда е в основата на асоциалните и криминалните тенденции в развитието на индивида.

Когато в хода на нормалното развитие садизъмът и тревожността започват бавно да загълхват, детето намира по-удачни и по-социално ориентирани начини за справяне с тревожността. Подобрената адаптация към реалността подпомага детето в усилието му да укрепне срещу фантастичните имаго през връзката с реалните родители. Докато през по-ранните етапи на развитието агресивните му фантазии срещу родителите, братята и сестрите предизвикват тревожност — най-малкото заради опасенията, че тези обекти ще се обърнат срещу него — то сега тези тенденции се превръщат в основа на зараждащите се чувства на вина и желание да поправи стореното във фантазиите. Подобни промени настъпват и в резултат на анализата.

Анализата на играта показва, че когато агресивните нагони на детето и тревожността му са много високи, то не спира да къса, реже, чупи, мокри и гори каквото му попадне като например хартия, кибрит, кутии, малки фигурки за игра, които представляват родителите, братята и сестрите му, тялото и гърдите на майката. Също така откриваме, че подобни агресивни действия се редуват със състояния на дълбока тревога. Но когато в процеса на анализа тревогата постепенно изчезва и садизъмът намалява, чувството за вина и градивността излизат на преден план. Така например малкото момче, което

ненаситно е начупвало на парчета дървени пръчки, сега ще се опита от късовете да направи молив. За целта ще вземе парчета графит от моливите, начупени преди това, ще ги подпъхне в цепнатината на късче дърво и най-накрая ще увие къса грубо дърво, така че да го направи да изглежда по-хубаво. От общия контекст на представения материал и от асоциациите на детето става ясно, че този ръчно изработен молив представлява пениса на бащата, осакатен от детето във фантазиите му, а също и неговия собствен пенис, за който се страхува да не бъде осакатен като отмъщение за стореното.

Колкото повече нараства нуждата и способността за възстановяване на стореното и колкото повече укрепва доверието в околните, толкова по-благ става Свръх-аза и обратното. Но в случаите, при които в резултат на силно изразен садизъм и завладяваща тревожност (ще се огранича само до изброяване на най-важните фактори), порочният кръг на омразата, тревожността и деструктивността не може да бъде разкъсан, индивидът остава под натиска на по-ранна тревожност и запазва защитните механизми, присъщи на този ранен етап. И ако тогава страхът от Свръх-аза, било то поради външни или интрапсихични причини, прекрачи определени граници, индивидът може да се види принуден да унищожава хора и тази принуда може да се превърне в основа за развитието на криминално проявено поведение или на психоза.

Виждаме как едни и същи психологически корени могат да захранят както параноята, така и престъпността. Във Втория случай някои фактори могат да усилят склонността у престъпника да потиска несъзнаваните си фантазии и да ги отиграва в реалността, фантазиите за преследване са характерни и за двете състояния: тъкмо защото се чувства преследван, престъпникът решава да унищожава другите. Естествено в случаи, при които детето не само във фантазиите си, но също и в реалността се чувства донякъде преследвано от грубостта на родителите или от мизерните условия на живот, фантазиите му многократно се усилват. Често срещана тенденция е да се надценява важността на незадоволителната реална заобикаляща среда, в смисъл, че вътрешните психологически трудности, които донякъде разбира се произтичат от заобикалящата среда, не са оценени по достойнство. Следователно от степента на интрапсихичната тревожност на детето

най-вече зависи дали подобренията в заобикалящата го среда ще придобият някакъв смисъл.

Едно от нещата, които прави престъпниците непонятни за останалия свят, е липсата на нормални човешки чувства у престъпника, но тази липса е всъщност привидна. Когато по време на анализата се достигне до най-дълбинните конфликти, от които произтичат омразата и тревожността, там разбира се откриваме и любовта. У престъпника любовта не липсва, но е така дълбоко скрита и погребана, че нищо друго, освен анализата не би могло да я прояви. Тъй като за малкото бебе омразният преследващ обект е заедно с това обектът на цялата му любов и либидо, престъпникът е всъщност в позицията да мрази и преследва собствения си любовен обект. Това е непоносима позиция, затова всичките му спомени и осъзнаването на любовта, към който и да е обект, трябва да бъдат подтиснати. Ако, в края на краишата, светът е пълен единствено и само с врагове — както всъщност се чувства престъпникът — то тогава омразата и деструктивността му са, от негова гледна точка, в голяма степен оправдани. Подобно отношение облекчава част от несъзнаваните чувства на вина, изпитвани от престъпника. Омразата често се използва като най-ефективното прикритие на любовта, но не трябва да забравяме, че за човек, подложен на продължителна опасност от преследване, първото, и всъщност единствено важно съображение, е сигурността на собствения му Аз.

И така, да обобщим: в случаите при които основната функция на Свръх-Аза е да предизвиква тревожност резултатът ще е развитието на необузданни защитни механизми в Аза, които са неетични и асоциални по своя характер. Със загълъхването на детския садизъм и с промените, настъпващи в характера и функциите на Свръх-аза, така че да поражда по-малко тревожност и повече чувство за вина, се активират защитните механизми, които залагат в основата на моралните и етичните нагласи — детето започва да се отнася внимателно към своите обекти и да е подвластно на социални чувства.

Знаем колко е трудно да се установи контакт с възрастния престъпник и да бъде излекуван, макар че нямаме основания да сме твърде пессимистични в този случай, но опитът показва, че установяването на контакт и лечението на криминално проявени и психотични деца може да е успешно. Изглежда, че най-доброто

лекарство срещу младежката престъпност би била анализата на деца, които проявяват признаци на абнормално развитие в едната или другата посока.

[1] „Criminal Tendencies in Normal Children“ (1927). — Бел.прев.

[2] „Criminal Tendencies in Normal Children“ (1927). — Бел.прев.

ДОНАЛД УИНИКЪТ

НЯКОИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ДЕТСКАТА ПРЕСТЬПНОСТ

ОБРЪЩЕНИЕ КЪМ МАГИСТРАТИ, 1946 Г.^[1]

Иска ми се да дам просто и все пак правдоподобно описание на един от аспектите на детската престъпност^[2] — такова описание, което свързва престъпното поведение с лишаването от домашна среда. Това може да е от полза за онези, които искат да вникнат в същинските причини на проблемите при малолетните престъпници^[3].

На първо място бих искал да насоча внимание към думата „несъзнавано“. Настоящото обръщение е насочено към съдии, които, по своята подготовка, са свикнали да преценяват данните и да обмислят нещата точно толкова добре, колкото и да ги усещат. В това отношение Фройд има действително полезен принос. Той показва, че ако започнем да мислим последователно, вместо да се водим от усещането си, ние не бихме могли да пренебрегнем несъзнаваното, без да изпаднем в очебийно заблуждение или, в крайна сметка, без да станем за смях. Несъзнаваното може и да представлява неудобен факт за онези, които предпочитат нещата да са прости и ясни, но то определено не може да не бъде взето под внимание от мислещите и далновидни хора.

Един чувствителен и интуитивен човек съвсем не би могъл да пренебрегне несъзнаваното; той непрекъснато бива разтърсван от собственото си несъзнавано. Но мислещият човек все още не си е дал сметка, че би могъл да мисли, като в същото време включва и несъзнаваното в своето мислене. Някои мислещи хора, които са опитвали логиката, но тя им се е сторила повърхностна, дават началото на реакционно движение към неразумното, което по същество е една опасна тенденция. Странно е всъщност по какъв начин първокласни

мислители и дори учени пропускат да се възползват от това необикновено научно постижение. Не ставаме ли свидетели на това как икономистите игнорират несъзнаваната алчност, политиците не държат сметка за изтласканата омраза, лекарите са неспособни да разпознаят депресията и хипохондрията, които се крият зад такива заболявания като например ревматизма и които вредят на индустриалната машина? Ние дори имаме съдии, които не могат да видят, че, несъзнавано, крадците търсят нещо повече от велосипеди или стотинки във фонтаните.

Всеки съдия е напълно наясно с факта, че крадците имат несъзнавани мотиви. Преди да продължа обаче, бих искал да се спра и да акцентирам на едно доста различно следствие на същия този принцип. Бих искал да бъде взето под внимание несъзнаваното във връзка с работата на съдията, работа, която се състои в прилагането на закона.

Именно защото толкова ми се иска в разследването на съдебни дела и при работата с антисоциални деца да се прилагат психологически методи, аз възнамерявам да атакувам една от най-големите пречки за напредъка в тази област; а тя произтича от възприемането на сантиментална нагласа по отношение на престъплението. Ако е налице напредък, но той се опира на сантименталност, това е напълно безполезно; непременно трябва да бъдат взети мерки и в действителност е по-добре да не е имало никакъв напредък. В сантименталността се съдържа изтласкана или несъзнавана омраза, а едно такова изтласкване е нещо нездраво. Рано или късно омразата излиза наяве.

Престъплението неизменно провокира желание за публично възмездие. А публичното възмездие може да представлява истинска опасност, когато не е дело на закона и на онези, които го изпълняват. Съдията дава израз на чувствата на публично възмездие, изключително и само в съдебната практика, и единствено с това биват създадени условията виновният да бъде третиран по един хуманен начин.

Допускам, че у някого тази идея може да предизвика силно негодувание. Много хора, ако ги запиташи, биха казали, че не желаят да наказват престъпниците, а по-скоро им се иска те да бъдат подлагани на лечение. Но моята теза — а тя се базира на съвсем ясни предпоставки — е, че не е възможно да е налице престъпление, без по

този начин общото ниво на несъзнаваните чувства за публично възмездие да се повиши. Една от функциите на закона е именно да предпазва престъпника от въпросното несъзнавано и затова сляпо възмездие. Обществото се чувства фрустрирано, но оставя на съда да се оправя с престъпника, след като вече е минало време и страстите са се успокоили; а когато правосъдието е казало своята дума, тогава може да последва и известно удовлетворение. Съществува реална опасност намерението на онези, които биха искали престъпниците да бъдат лекувани като болни хора (каквото те в действителност са), да бъде осуетено именно тогава, когато те сякаш са постигнали своята цел — благодарение на това, че не са взели под внимание скрития потенциал на несъзнаваното възмездие. Опасно е да бъдат преследвани чисто терапевтични цели от съдебната трибуна.

След всичко казано, мога да продължа с нещото, което ме интересува много повече, а именно — схващането за престъплението като психично заболяване. Това е една необятна и сложна тема, но аз ще се опитам да кажа нещо просто за антисоциалните деца и за връзката на детската престъпност с лишаването от семейна среда.

Знаем, че при изследването на различните ученици от едно изправително училище, диагнозите биха могли да варират от нормалност (или здраве), до шизофрения. И все пак има нещо общо, което свързва всички малолетни престъпници. Какво е то?

В едно нормално семейство мъжът и жената — съпругът и съпругата — поемат съвместна отговорност за своите деца. Бебетата идват на бял свят и майката (с помощта на бащата) отглежда всяко от тях като изучава неговата личност и търси решение на неговия индивидуален проблем — защото той касае обществото в неговата най-малка клетка: семейството и дома.

Как изглежда едно нормално дете? Дали то просто се храни, расте и се усмихва чаровно? Не, не изглежда така. Едно нормално дете — ако има доверие в майка си и баща си — губи всякакви задръжки. С течение на времето то започва да изпробва способностите си да разхвърля, да руши, да плаши, да разсипва, да похабява, да изпросва и да си присвоява. На практика всичко, което вкарва хората в съдилищата (а впрочем и в лудниците) има своя нормален еквивалент в младенчеството и в ранното детство, във връзката на детето с неговия собствен дом. Ако домът може да устои на всички набези на детето да

го разруши, тогава то се укротява и започва да играе; но — работата на първо място — преди това трябва да бъдат проведени съответните изпитания и то най-вече в онези случаи, когато е налице повод за съмнение в стабилността на родителската инстанция и дома (а под това аз разбирам нещо много повече от самата къща). В началото детето има нужда да възприема определена рамка, за да може изобщо да бъде свободно, да е в състояние да играе, да рисува своите собствени картини, да бъде едно безговорно дете.

Зашо трябва да е така? Истината е, че ранните стадии на емоционалното развитие са изпълнени с потенциални конфликти и разрушение. Връзката с външната реалност все още не е стабилно изградена, личността все още не е добре интегрирана, примитивната любов има деструктивна цел, а малкото дете все още не се е научило да толерира и овладява нагоните. То може да се научи да се справя с тези неща, а и много повече, тогава, когато неговото обкръжение е стабилно и лично. В началото то абсолютно се нуждае да живее в една среда на любов и сила (а оттам и толерантност), ако не искаме да е прекалено уплашено от собствените си мисли и фантазии, за да направи какъвто и да е прогрес в емоционалното си развитие.

Но тогава какво се случва, ако домът „изостави“ детето преди то да е достигнало до представата за една рамка, която е част от собствената му природа? Популярната представа е, че веднъж озовало се „свободно“, то започва да се наслаждава на своята свобода. Това е далеч от истината. Когато открие, че рамката на живота му е нарушена, детето не може повече да се чувства свободно. То става тревожно и, ако има някаква надежда, започва да търси рамката някъде другаде, извън дома. Детето, чийто дом не успява да му създаде чувство за сигурност, започва да търси същите тези четири стени извън пределите на дома си; то все още храни надежда и отправя погледа си към бабите и дядовците, към чичовците и лелите, към приятелите на семейството или към училището. То търси някаква външна стабилност, без която би могло да полудее. Ако бъде осигурена навреме, тази стабилност ще израсне в детето както костите в тялото му, така че постепенно, с течение на първите месеци и години от живота му, то ще премине от зависимост и нужда от обгрижване към независимост. Но, често пъти, детето получава от взаимоотношенията с другите и от училището онова, което му е липсвало в неговия собствен дом.

Антисоциалното дете просто търси още малко по-надалеч от целта, очаквайки обществото, вместо неговото собствено семейство или училище, да му осигури стабилността, от която се нуждае, за да може изобщо да премине през ранните и толкова важни етапи на своето емоционално израстване.

Нека го кажем така: Когато едно дете открадне захар, то търси добрата майка, неговата собствена майка, от която то има правото да вземе цялата налична сладост. В действителност, тази сладост е негова, защото то е изнамерило майката и нейната сладост в своята собствена способност да обича, в собствената си първична креативност — каквото и да представлява тя. Може да се каже, че то също търси и своя баща, който да предпазва майката от неговите набези към нея, извършвани в израз на примитивна любов. Когато едно дете краде извън собствения си дом, то все така търси майка си, но я търси с много по-голямо чувство на фрустрация и с все по-осезателната потребност да открие също така бащиния авторитет, който може и ще постави граници на реалните последствия от неговото импулсивно поведение; на отреагирането^[4] на идеите, които му идват в състояние на възбуда. На нас като наблюдатели ни е трудно, когато се изправяме пред престъпното поведение в неговата зряла форма, защото тогава ставаме свидетели на острата нужда на детето от един строг баща, който да защитава майката, когато тя бъде открита. Строгият баща, когото то призовава, може да бъде също и любящ, но преди всичко трябва да бъде строг и силен. Само когато е налице една строга и силна бащина фигура, детето е в състояние да се завърне към своите примитивни любовни импулси, към своето чувство за вина и желанието си да поправя стореното. Ако не са неприятностите, които си навлича, девиантното дете е в състояние единствено да става все по-инхибирано в любовта и така — все по-депресирано и отчуждено, докато в края на краищата не стане неспособно да чувства реалността на нещата — с изключение на реалността на насилието.

Престъпното поведение подсказва, че е останала някаква надежда. Ще имате възможност да видите, че когато едно дете се държи антисоциално това не е непременно заболяване; антисоциалното поведение понякога не е нищо повече от призив за контрол от страна на силни, любящи и уверени хора. И все пак, повечето малолетни престъпници са до някаква степен болни, а думата

болест се оправдава от факта, че в много случаи усещането за сигурност не се е случило в живота на детето достатъчно рано, за да бъде инкорпорирано в неговите вярвания. Докато е под строг режим, едно антисоциално дете може да изглежда напълно нормално, но дайте му свобода и то скоро ще започне да се чувства застрашено от полудяване. Затова то (без да знае какво точно прави) извършва престъпление към обществото, с цел да възстанови външния контрол.

Нормалното дете, подпомагано в ранните стадии от собствения му дом, си изгражда способност да се контролира. То развива в себе си основа, което понякога бива наричано „Вътрешна среда“^[5] и има тенденцията да открие едно добро външно обкръжение. Антисоциалното, болното дете, което не е имало шанса да си изгради добра „Вътрешна среда“, се нуждае в абсолютен смисъл от външен контрол, за да може изобщо да бъде щастливо и способно да играе или работи. Между тези две крайности на нормалните и антисоциално-болните деца са децата, които все още могат да постигнат вяра в стабилността, ако в продължение на известен период от години им се предостави непрекъснато усещане за контрол от страна на любящи хора. Ние имаме много по-добри шансове да помогнем по този начин на едно дете на 6 или 7 години, отколкото на дете, което вече е на 10 или 11.

По време на войната много от нас придобиха опит именно с такова едно закъсняло осигуряване на стабилна среда за деца, лишени от семеен живот — в приютите за евакуирани деца и по-специално в работата с онези, които трудно се поддаваха на разквартиране. Тези институции бяха под опеката на Министерството на здравеопазването — във военните години децата с антисоциални тенденции бяха третирани като болни. Радвам се, че днес не всички такива приюти биват закривани, сега те преминават под грижите на Министерство на образованието. В действителност те извършват профилактична работа за Министерство на вътрешните работи. В тях е много по-лесно да бъде третирана детската престъпност като болест, защото повечето от децата все още не са били изправяни пред съда за малолетни. Там със сигурност е правилното място за лечение на престъпното поведение като заболяване на индивида; несъмнено там е и мястото за провеждане на изследвания и натрупване на опит. Ние всички сме запознати с прекрасната работа, която е извършена в някои

изправителни училища, но фактът, че повечето деца в тях са със съдебно решение, поставя трудности.

Тези приюти, понякога наричани интернати за неприспособени деца, предоставят реална възможност за онези, които виждат в антисоциалното поведение зов за помощ от страна на едно болно дете; там те биха могли да правят каквото е по силите им и по този начин да се учат.

През Войната Всеки приют или група от приюти под опеката на Министерството на здравеопазването имаше свой управителен съвет, а в групата, с която бях свързан аз, настоятелството действително се интересуваше и поемаше отговорност за обстоятелствата около дейността на приюта. Със сигурност е възможно в такива комисии да бъдат избирани и съдии; по този начин те ще могат да са в по-близък контакт с преките грижи за деца, които все още не са били изправяни пред съдилища за малолетни. Не е достатъчно просто да посещаваш изправителни училища или приюти, или пък да си чувал какво разказват за тях. Единственият адекватен начин е да се поеме известна отговорност — дори тя да не бъде пряка — като разбиращо се подкрепят онези, които се грижат за момчетата и момичетата с тенденция към антисоциално поведение.

В тези т. нар. приюти за неприспособени, човек може свободно да работи с терапевтична цел и това прави нещата съвсем различни. Неуспешните случаи в крайна сметка достигат до съдилищата, но успешните се превръщат в граждани.

Разбира се работата, която се върши в тези малки и осигурени със съответния персонал приюти, е дело на детегледачите. На тях им се налага да започнат така, както си знаят, но с течение на времето те достигат до необходимост от обучение и от възможности да обсъждат своята работа, както и от някой, който да стои между тях и онова безучастно нещо, наречено министерство. В схемата, която аз познавам, тази роля се изпълнява от психиатричния социален работник и от психиатъра. Те на свой ред имат нужда от комисия, която би могла да се развива със самата схема и да се възползва от опита. Точно в такъв тип комисия участието на един съдия би било от взаимна полза.

Сега нека се върнем към темата за децата, лишени от домашна среда. Освен да бъдат оставени на съдбата (в които случаи те достигат

до съдилищата за малолетни като престъпници), с тях може да се постъпи по два начина. Би могло да им се прави лична психотерапия или да им се осигури една силна и стабилна среда с индивидуална грижа и любов, както и с постепенно увеличаващи се дози свобода. В действителност, без това последно условие, първото (личната психотерапия) най-вероятно не би дало резултат. А с осигуряването на подходящ заместител на дома, психотерапията би могла да стане и излишна, което би било късмет, защото тя на практика никога не е достъпна. Ще изминат години преди да имаме на разположение психоаналитици с подходяща подготовка, пък било то и немного на брой, които да осигуряват индивидуалното лечение, така необходимо в много от случаите.

Личната психотерапия цели да даде на детето възможност да завърши своето емоционално развитие. Това означава много неща, в това число установяването на добра способност да се чувства реалността на реалните неща — както външни, така и вътрешни — и начало на интеграцията на индивидуалната личност. Пълно емоционално развитие означава това, а и нещо повече. След примитивните фази следват първите чувства на загриженост и вина, както и ранният стремеж към репариране. А вътре в самото семейство намират място първите триангулации и всички сложни междуличностни взаимоотношения, които са свързани с живота у дома.

По-нататък, ако всичко това се развива добре и ако детето вече е способно да се справя със себе си и със своето отношение към възрастните и другите деца, на него тепърва ще му се налага да посреща различни усложнения от рода на депресивна майка, баща с манийни епизоди, брат с жестоки наклонности или сестра с пристъпи. Колкото повече мислим за тези неща, толкова повече разбираме защо бебетата и малките деца абсолютно се нуждаят от опората на собственото им семейство и, по възможност, от една стабилна физическа обстановка около себе си. От същите тези позиции ние виждаме и че за децата, лишени от домашна среда, е необходимо да бъде осигурено нещо лично и стабилно докато са все още достатъчно млади за да може то да им е от полза; в противен случай те по-късно ще ни принудят да им осигурим тази стабилност под формата на

изправително училище или — като последно средство — под формата на четири стени в затворническата килия.

[1] Преводът е направен по Winicott D, „Deprivation and Delinquency“, 2000 Routledge, London and New York, с. 113. — Бел.прев. ↑

[2] delinquency — в английския език се употребява най-вече за непълнолетни лица и означава закононарушение, отклонение, антисоциално поведение, еквивалентът на „престъпление“ при възрастните. Тук ще бъде превеждано като „престъпност сред малолетни“, „детска престъпност“ или „престъпно поведение“. — Бел.прев. ↑

[3] delinquent — (субстантив) най-често като „малолетен престъпник“ или „нарушител“. — Бел.прев. ↑

[4] acting out. — Бел.прев. ↑

[5] internal environment. — Бел.прев. ↑

ДОНАЛД УИНИКЪТ

АНТИСОЦИАЛНАТА ТЕНДЕНЦИЯ

ДОКЛАД, ИЗНЕСЕН ПРЕД БРИТАНСКОТО

ПСИХОАНАЛИТИЧНО ДРУЖЕСТВО, 20

ЮНИ 1956 Г.^[1]

Антисоциалната тенденция поставя пред психоанализата някои трудни въпроси — Въпроси както практически, така и от теоретичен характер. В своето въведение към „Своенравната младеж“ на Айкхорн, Фройд показва, че психоанализата не само допринася за разбирането на престъпното поведение при децата, но и самата тя бива обогатена от вникването в работата на онези, които работят с малолетни престъпници.

Аз предпочетох да говоря за антисоциална тенденция вместо за престъпност сред малолетни. Причината е, че, под формата на организирано поведение, антисоциалният защитен механизъм влече със себе си множество вторични ползи и социални взаимодействия, които правят трудно за изследователя да достигне до неговата същност. Антисоциалната тенденция, напротив, може да бъде изследвана по начина, по който се проявява у нормалното или почти-нормално дете — а там тя се свързва със затруднения, които са вътрешно присъщи на емоционалното развитие.

Ще започна с два прости примера от клиничния материал:

За първата си детска анализа аз бях изbral малолетен престъпник. Момчето ме посещаваше редовно в продължение на една година, докато лечението в крайна сметка не беше прекратено поради безредието, което то причиняваше в клиниката. Бих казал, че анализата вървеше

добре и че — както момчето, така и аз самият — преживяхме тежко нейното прекъсване, макар и на няколко пъти да бях лошо ухапан от него по задните части. Момчето първо се покатери на покрива и разля толкова много вода, че наводни мазето. После проникна с взлом в заключената ми кола, успя да я запали и потегли на първа скорост. Клиниката нареди лечението му да бъде прекратено заради безопасността на останалите пациенти и той беше изпратен в изправително училище.

Мога да кажа, че сега той е на 35 и че е в състояние да изкарва хляба си с работа, която съответства на неговата буйност. Женен е, с няколко деца. Аз обаче се притеснявам, че ако подновя работа с неговия случай бих се оказал обвързан наново с един психопат и затова предпочитам и занапред обществото да носи товара на грижите за него.

Лесно се вижда, че подходящото решение за това момче е трябвало да бъде не психоанализа, а въдворяване. Психоанализата би била смислена, едва ако бе приложена след въдворяването. Оттогава насам съм бил свидетел как не един и двама аналитици претърпяват крах в психоанализата на антисоциални деца.

В противовес на това, следващата история ни подсказва, че с антисоциалната тенденция може да се работи много лесно, ако лечението представлява помощно средство към една специализирана грижа на средата.

Моя приятелка се обърна към мен, за да обсъди случая на сина си, най-голямото от четири деца. Тя не можеше да доведе Джон открито заради съпруга си, който се противопоставял на психологията по религиозни причини. Всичко, което можеше да направи, беше да си поговори с мен за склонността на момчето към кражба, която вече вземаше доста сериозни измерения — то бе започнало да краде в големи количества не само от дома, но и от магазини. По практически съображения не беше възможно да направим нищо друго, освен двамата с нея да обядваме набързо в ресторант, по време на което тя ми разказа за проблема и ме помоли за съвет. Не ми оставаше да направя кой знае какво, освен ако не можех да направя нещо на място. Затова аз

й обясних какво е значението на кражбата и й предложих да намери подходящ момент във взаимоотношенията си с момчето, за да му направи интерпретация. Изглеждаше, че тя и Джон установяват добра връзка помежду си за кратко всяка вечер след като той си е легнал; обикновено по това време той искал да си говорят за звездите и луната. Този момент можеше да бъде използван.

Предложих й: „Защо не му кажеш, че знаеш, че когато краде той всъщност не иска нещата, които краде, а търси нещо друго, нещо на което има право; че предявява искане към майка си и баща си, защото се чувства лишен от тяхната любов?“ Казах й да използва език, който той би разбрали. Мога да твърдя, че знаех достатъчно за това семейство (в което и двамата родители са музиканти), за да разбера как се беше получило така, че това момче, макар и да имаше добър дом, бе станало едно донякъде лишено от любов дете^[2].

След известно време получих писмо, В което тя съобщаваше, че е постъпила както й предложих. Тя ми пишеше: „Казах му, че онова, което действително желае, когато краде пари, храна и вещи, е неговата мамишка и честно казано не очаквах наистина да го разбере, но той сякаш разбра. Попитах го дали си мисли, че не го обичаме, защото понякога се държи толкова лошо и той веднага каза, че не вярва да го обичаме много-много. Бедното ми мъниче! Почувствах се толкова ужасно, не мога да ти опиша. Тогава аз му казах никога, ама никога повече да не се съмнява в това и ако някога почувства съмнение да ми напомни да му го кажа отново. Естествено, на мен дълго време няма да ми е нужно напомняне, това беше такъв шок! Човек явно има нужда от подобни шокове. Така че сега аз му го показвам много повече, за да се опитам да разсея такива съмнения в бъдеще. И до този момент не е имало повече абсолютно никакви кражби.“

Майката беше разговаряла с неговата учителка, за да й обясни, че момчето има нужда да се чувства обичано и ценено, и бе спечелила нейното съдействие, въпреки че то създаваше много неприятности в училище.

Сега, осем месеца по-късно, можем спокойно да кажем, че не е имало повече връщане към кражбите и че взаимоотношенията между момчето и неговото семейство значително са се подобрili.

Когато разглеждаме този случай трябва да си припомним, че познавам майката много добре от юношеските ѝ години и съм бил

свидетел как самата тя в никаква степен преминава през антисоциална фаза. Тя беше най-голямото дете в многобройно семейство. Имаше много добър дом, в който обаче беше налагана доста твърда дисциплина от страна на бащата, особено по времето, когато тя беше малко дете. Така че онова, което направих, имаше ефекта на двойна терапия, даваща възможност на тази млада жена да получи прозрение за собствените си затруднения чрез помощта, която успя да окаже на сина си. Когато сме в състояние да помогнем на родителите да окажат помощ на децата си, ние в действителност помагаме на самите тях.

(В друг материал бих могъл да предложа клинични примери, които илюстрират работата при деца с антисоциална тенденция; тук обаче само ще направя опит за кратко изложение на базата на личната ми позиция по клиничния проблем.)

Същност на антисоциалната тенденция

Антисоциалната тенденция не е диагноза. Тя не бива да се отнася пряко към други диагностични термини като например невроза или психоза. Антисоциална тенденция може да бъде открита както у невротичния или психотичния, така и у нормалния индивид.

За да не усложнявам нещата, ще говоря единствено за деца, макар и антисоциалната тенденция да може да се проследи във всички възрасти. Различните термини, които се използват във Великобритания, могат да бъдат обобщени по следния начин:

Едно дете става депривирано, когато бъде лишено от някои съществени характеристики на домашната среда. Тогава то започва в една или друга степен да проявява нещо, което може да се нарече „комплекс на лишеното“^[3]. Това води до прояви на антисоциално поведение у дома или в по-широк кръг. С оглед на антисоциалната тенденция, би могло да се наложи детето да бъде обявено за неприспособено и да бъде подложено на грижи в приют за неприспособени деца или да бъде изправено пред съда като неконтролируемо. Във втория случай детето, което вече се превръща в малолетен престъпник, би могло със съдебно решение да изтърпи период на пробация или да бъде изпратено в изправително училище. Ако собственият дом на детето престане да изпълнява своите функции в никакъв съществен аспект, детето може да бъде взето под опеката на

Комитета за децата (според Закона за децата от 1948) и да му бъде осигурена „грижа и закрила“. Ако е възможно, ще му бъде намерено приемно семейство. А ако всички тези мерки се провалят, младежът може да бъде обявен за психопат и да бъде изпратен от съда в корекционна институция^[4] или в затвора. Възможно е да има затвърдена тенденция към повторение на престъпленията, за която използваме термина рецидивизъм.

Всичко това не се отнася по никакъв начин за психиатричната диагноза на индивида.

Антисоциалната тенденция винаги съдържа в себе си някакъв елемент, който *кара околните да се съобразяват с него*. Несъзнавано, пациентът се стреми да накара някого да положи грижи за него. Задачата на терапевта е да се остави да бъде въвлечен в несъзнавания стремеж^[5] на своя пациент и да извърши определена работа, която се състои в грижа, толерантност и разбиране.

Антисоциалната тенденция подсказва, че е налице надежда. Липсата на надежда е основна отличителна черта на лишеното от любов дете — което, разбира се не през цялото време — се държи антисоциално. Детето проявява антисоциална тенденция тъкмо в периодите на надежда. Макар и това да създава неприятности на обществото — а и на Вас самите, ако е било откраднато точно Вашето колело — онези, които не са лично засегнати биха могли да прозрат надеждата, която се крие зад склонността към кражба. А не е ли всъщност и една от причините да оставяме винаги на другите терапията на малолетни престъпници това, че се страхуваме да не откраднат нещо от нас самите?

Разбирането, че антисоциалната постъпка е признак на надежда, е ключово при лечението на деца, които показват антисоциална тенденция. Човек отново и отново става свидетел как моментът на надежда бива пропуснат или угасва поради неправилно отношение или нетolerантност. Това е още един начин да кажем, че истинското лечение за антисоциалната тенденция не е психоанализа, а подходящо отношение, посрещане и откликоване на моментите на надежда.

Съществува пряка връзка между антисоциалната тенденция и депривацията. Това е известно на специалистите в областта от дълго време, но е заслуга главно на Джон Боулби сега да имаме толкова широко признание за връзката между антисоциалната тенденция на

индивида и емоционалната депривация, която обикновено се преживява в периода на късното младенчество и фазата на ранното прохождане, приблизително около 1-2-годишна възраст.

Когато имаме антисоциална тенденция, това означава, че е *била налице реална депривация* (не просто лишаване), а това ще рече: било е загубено нещо добро, нещо позитивно, което е присъствало в преживяванията на детето до определен момент^[6] и което впоследствие е било оттеглено, а оттеглянето е продължило по време по-дълго от периода, в който детето може да поддържа жив спомена за своето преживяване. Едно изчерпателно изложение на депривацията би трябало да включва както ранната, така и късната, както еднократната травма, така и продължителното травматично състояние, както почти нормалната, така и недвусмислено абнормалната депривация.

Бележка

В едно друго изложение, което превежда на мой собствен език депресивната позиция при Клейн, се опитах да покажа ясно тясната връзка, която съществува между концепцията на Клейн и акцентът, който Боулби поставя върху депривацията. Трите стадия, които Боулби наблюдава в клиничната реакция на двегодишно дете, което попада в болница, могат да бъдат формулирани теоретично като постепенна загуба на надежда поради смъртта на вътрешния обект или поради интроверсираната версия на външния обект, който е загубен. По-нататък може да се говори за относителната важност на смъртта на вътрешния обект в зависимост от гнева и контакта на „добрите обекти“ с продукти на омразата вътре в психиката, както и за зрялост и незрялост на Аза, доколкото това се отразява на способността да бъде поддържан жив един спомен.

Без съмнение, Боулби се нуждае от едно заплетено обяснение като това на Клейн, което се гради около концепцията за меланхолията и което води началото си от Фройд и Абрахам, но също така е вярно, че и психоанализата се нуждае от акцента на Боулби върху депривацията ако иска изобщо да излезне на равна нога с тази специална тема при анализа на антисоциалната тенденция.

В антисоциалната тенденция винаги са налице две линии, макар и ударението да е понякога повече върху едната, отколкото върху другата. Едната линия е типично представена в кражбите, а другата — в деструктивността. Под влиянието на *първата*, детето търси нещо някъде и когато не успее да го открие търси на друго място — стига да чувства в себе си надежда. Под влиянието на *втората*, детето търси онова количество стабилност на средата, което ще устои на напрежението, причинено от импулсивното му поведение. Това е търсене на една изгубена осигуреност на средата, на човешко отношение, което, тъй като може да се разчита на него, дава свобода на индивида да се движи, да действа и да изпитва възбуда.

Именно тази втора линия става причина за общите реакции, които детето предизвиква у всички около себе си, сякаш се опитва да намери една винаги разширяваща се рамка, един кръг, който има за свой първообраз майчините ръце или майчиното тяло. Бихме могли да различим цяла такава поредица: тялото на майката, ръцете на майката, родителските отношения, дома, семейството (В това число роднините и братовчедите), училището, квартала с неговите полицейски участъци, най-накрая страната, с нейните закони.

Когато изследваме близки до нормалното състояния и ранните корени на антисоциалната тенденция (в контекста на индивидуалното развитие), бих искал през цялото време да държим сметка за тези две линии: търсенето на обекта и разрушаването.

КРАЖБАТА

Кражбата, както и свързаната с нея лъжа, е в центъра на антисоциалната тенденция.

Детето, което открадва някакъв предмет, не търси *откраднатия предмет*, а търси *майката*, над която то има определени права. Тези права произтичат от факта, че (от гледна точка на детето) майката е била създадена от самото него. Майката е посрещнала първичната креативност на детето и по този начин се е превърнала в обекта, който то е било готово да открие. (Детето не би могло да създаде майката, и все пак какво означава майката за него зависи от неговата собствена креативност.)

Възможно ли е да бъдат обединени тези две линии — кражбата и разрушението, търсенето на обекта и онова, което предизвиква,

либидните и агресивните стремежи? Аз допускам, че обединяващото звено на двете линии е в самото дете и представлява *една тенденция към самоизлекуване, излекуване от разединяването на нагоните*^[7].

Когато, по времето на най-ранната депривация, е налице съединяване на агресивни (или реактивни) и либидни потоци, детето започва да предявява претенциите си към майката със смесица от крадене, нараняване и разхвърляне — според особеностите на етапа от емоционалното развитие, на който се намира в момента. Когато е налице по-слабо съединяване, търсенето на обекта и агресията при детето ще са по-изолирани едно от друго и ще има по-голяма степен на диссоциация. Това ни води до заключението, че *способността на антисоциалното дете да прави пакости*^[8] е съществен признак и, в най-добрая случай, благоприятен признак, който подсказва потенциал да бъде възстановено наново изгубеното единство на либидни и реактивни нагони.

В грижата за едно нормално новородено, майката непрекъснато си има работа със способността на своето собствено дете да прави пакости. Така например бебетата често се подмокрят в скотовете на майките, докато те ги кърмят. По-късно това може да се прояви отново като моментна регресия по време на сън или при събуждане и така да доведе до нощно напикаване. Всяко едно засилване на потенциала за пакости на едно бебе може да говори за наличието на някаква форма на депривация и на антисоциална тенденция.

В най-общи линии, проявите на антисоциалната тенденция се заключават в кражби и лъжи, невъздържаност и създаване на безпорядък. Въпреки че всеки симптом има своята собствена специфична стойност и смисъл, за моите цели, в опита ми да опиша антисоциалната тенденция, общият фактор си остава степента на пакостливост на симптомите. Тази способност за правене на пакости бива използвана от детето и в нея няма нищо случайно. Голяма част от мотивацията в случая е несъзнавана, макар и не непременно цялата.

Първи признания на антисоциалната тенденция

Допускам, че първите признания на депривацията са толкова разпространени, че минават за нормални — като пример можем да вземем властното поведение, на което по-голяма част от родителите

отговарят със смесица от отстъпчивост и противопоставяне. (Тук *не става въпрос за инфантилната омнипотентност*, тъй като тя е от порядъка на психичната реалност, а не на поведението.)

Един много разпространен антисоциален симптом е ненаситността, която стои в тясна връзка със задържането на апетита. Ако се наемем да изследваме ненаситността ще открием в нея комплекса на лишеното. Казано с други думи, ако едно бебе е ненаситно, то у него е налице някаква степен на депривация, както и подтик да се търси терапия за тази депривация във външната среда. В огромното мнозинство от случаите, където можем да наблюдаваме този подтик, фактът, че майката проявява желание да задоволи ненаситността на бебето, сам по себе си води до терапевтичен успех. Ненаситността на бебето обаче не е същото като алчността^[9]. Думата алчност се използва за теоретично описание на страховитите нагонни претенции, които бебето предявява към майка си в самото начало, т.е. по времето, когато то едва е започнало да позволява на майката отделно съществуване — с първата поява на принципа на реалността.

Впрочем понякога се казва, че е майката по необходимост трябва да претърпи неуспех в адаптацията си към нуждите на бебето. Но не е ли тази представа погрешна, доколкото взема под внимание само потребностите на То като пренебрегва потребностите на Аза? Една майка трябва да претърпи неуспех в задоволяването на нагонните искания, но тя може въпреки това „да не оставя бебето излъгано“ като успешно удовлетворява азовите му потребности докато дойде времето, когато бебето ще има на разположение една интроверсия, подкрепяща Аза майка и ще бъде достатъчно голямо, за да запази тази интроверсия, въпреки липсващата подкрепа за Аза в реалната външна среда.

Примитивният любовен импулс (който предшества щадящата позиция) не е равнозначен на безпощадната ненаситност. В процеса на развитие на бебето, между примитивния любовен импулс и ненаситността стои адаптацията на майката. Майката по необходимост не успява да поддържа високо ниво на адаптация към потребностите на То и затова до известна степен всяко бебе може да се нарече „лишено от любов“; и все пак детето е в състояние да накара майката да лекува това близко до депривацията състояние, ако посреща неговата ненаситност, склонност към безпорядък и т.н., именно като

симптоми на депривацията. Ненаситността е част от склонността на бебето да търси лек от майката, която е причинила депривацията. Тази ненаситност е антисоциална; тя е предшественик на кражбата, но може да бъде посрещана и лекувана чрез терапевтичната адаптация на майката (нещо, което толкова често се бърка с разглезването). Трябва да подчертаем обаче, че, каквото и да направи майката, то няма да отмени нейния първоначален неуспех да се адаптира към азовите потребности на бебето. Това, което тя обикновено е в състояние да направи, е да посрещне безусловно-предявените претенции на детето и по този начин да приложи успешна терапия за комплекса на лишеното, който е на път да се формира. Тя може лесно да достигне до лечението, защото дава възможност на бебето да изрази своята ярост докато именно тя, терапевтът, е лишилата го от любов майка.

Можем да отбележим, че, докато първоначално бебето не дължи нищо на майката за това, че посреща неговия примитивен любовен импулс, известно такова чувство на задълженост следва в резултат от майчината терапия — т.e. готовността на майката да посрещне претенциите, произтичащи от фрустрацията — претенции, които започват да имат потенциал за правене на пакости. Макар и терапията на майката да лекува, тя не е същото като майчината любов.

Тази гледна точка към майчината отданост на детето носи със себе си едно по-сложно разбиране за майчинството, отколкото е обичайно възприетото. Често осмисляме майчината любов именно на базата на тази отданост, която е в действителност *терапия* по повод *неуспеха на майчината любов*. Това е терапия, втори шанс, който се дава на майките, от които не можем да очакваме винаги да успяват в тяхната изначална и толкова деликатна задача: първичната любов. Ако майката провежда терапията като формиране на реакция, обслужваща собствените ѝ комплекси, тогава онова, което тя прави, се нарича *разглезване*. Ако тя е в състояние да я проведе, защото смята за необходимо да бъдат посрещнатиисканията, които детето предявява и да бъде удовлетворена неговата непреодолимата ненаситност, тогава това е терапия, която обикновено бива успешна. В тази терапия може да бъде въвлечена не само майката, но и бащата, а в действителност — и цялото семейство.

В клиничен план е много трудно да се прокара разграничителна линия между успешната и неуспешна майчина терапия. Често пъти

сме свидетели как една майка разглезва бебето си и въпреки това терапията е неуспешна, тъй като първоначалната депривация е била твърде тежка, за да е възможно „Възстановяване от първи опит“, ако се възползваме от хирургическия израз^[10].

Както ненаситността, така и разхвърлянето, подмокрянето и разрушителните наклонности биха могли да са прояви на реакция към депривацията и на антисоциална тенденция. Всички тези явления са тясно взаимосвързани. При нощното напикаване — едно много разпространено оплакване — акцентът е върху регресията в момента на съня или върху антисоциалния подтик да се заяви правото на подмокряне върху тялото на майката.

При едно по-пълно изследване на кражбите, аз бих се спрят също и на непреодолимото желание да се излезе да се купи нещо, което е така често срещано проявление на антисоциалната тенденция при пациентите в психоанализата. Възможно е да проведем дълга и интересна анализа на един пациент без така и да достигнем до този вид симптом, който не спада нито към невротичните, нито към психотичните защити на пациента, а към антисоциалната тенденция: реакция на особен вид депривация, случила се в особен период от време. От това също може да се заключи, че подаръците за рождения дни и джобните пари всъщност канализират известна част от нормално наличната антисоциална тенденция.

В клиничен план, можем да подведем под същата категория като излизането за покупки и „излизането навън“ без определена цел, или *кръшкането* — една центробежна тенденция, която заема мястото на центростремителните жестове, характерни за присвояването.

Ранната загуба

Има нещо, което бих искал да подчертая. В основата на антисоциалната тенденция е едно положително ранно преживяване, което впоследствие е било загубено. Със сигурност е от съществено значение бебето да е достигнало до способност да възприема причината за своето нещастие като проблем на външната среда. Правилното познание, че причината за депресията или дезинтеграцията е външна, а не вътрешна, е определящо както за изкривяванията на личността, така и за поривите да се търси лечение

чрез осигуреност на средата. От това дали Азът ще е постигнал степен на зрялост, която му позволява да възприема нещата по този начин, зависи изцяло дали ще бъде развита антисоциална тенденция вместо психотично заболяване. Голям брой антисоциални влечения се появяват и биват успешно лекувани в ранните фази от родителите. Антисоциалните деца непрекъснато изискват такъв тип лечение чрез осигуреност на средата (правейки го несъзнавано или с несъзнавана мотивация), без обаче да могат да извлекат полза от него.

Изглежда, че времето на най-ранната депривация е в периода, когато при бебето или малкото дете Азът е на път да постигне съединяване на либидни и агресивни (реактивни) потоци на То. В момента на надежда, детето:

- Възприема една нова обстановка, в която са налице елементи на надеждност.
- Изпитва влечение, което може да бъде наречено търсене на обекта.
- Осьзнова факта, че е на път да стане безмилостно и затоварушава покоя на непосредственото си обкръжение, опитвайки се да го предупреди за опасността и да го накара да се организира така, че да толерира причинените вреди.
- Ако ситуацията удържи на натиска, трябва да бъде изпитана и повторно изпитвана способността на обкръжението да устоява на агресията, да предотвратява или поправя разрушенията, да толерира безпорядъка, да разпознае позитивния елемент на антисоциалната тенденция, да осигурява и предпазва обекта, който трябва да бъде търсен и намерен.
- В най-добрия случай — когато не е налице твърде много лудост или несъзнаван натиск, или параноидна организация и т.н. — с течение на времето благоприятните условия могат да позволяят на детето да открие и заобича някого, вместо да продължава търсенето като предявява претенциите си към заместващи обекти, които вече са загубили своята символична стойност.

Като следващ етап, детето се нуждае от способността да изпитва във взаимоотношенията не само надежда, но и отчаяние. Това е границата, отвъд която лежи неговата реална възможност за живот. Когато детегледачите и персоналът на приюта преведат успешно едно

дете през всички тези процеси, те са провели терапия, която несъмнено е равностойна на психоаналитична работа.

Обикновено на родителите им се налага да извършат цялата тази работа с някое от техните собствени деца. Но много родители, които иначе се справят отлично с отглеждането на нормални деца, се оказват неспособни да го сторят тъкмо за това свое дете, което показва признаци на антисоциална тенденция.

В това изложение аз умишлено не се позовах на връзката на антисоциалната тенденция със:

- Отреагирането (Acting-out)
- Маструбацията
- Патологичния Свръх-Аз, несъзнаваната вина
- Стадиите в либидното развитие
- Принудата към повторение (Repetition compulsion)
- Регресията към предзаинтересованост
- Параноидната защита
- Половата принадлежност във връзка със симптоматиката

Лечение

Казано накратко, лечението на антисоциалната тенденция не е психоанализа. То се състои в осигуряването на такава грижа за детето, която то да може да преоткрие, в която да може отново да експериментира с импулсите на То и която да може да изпита. Именно стабилността в новата осигуреност на средата е, която дава терапевтичен ефект. За да могат изобщо да значат нещо, импулсите на То трябва да бъдат преживени в една рамка на съотнасяне с Аза, а, когато пациентът е едно депривирано дете, съотнасянето с Аза трябва да получава подкрепа от онази страна на връзката, където се намира терапевтът. Според теорията, която представих в настоящия материал, тъкмо средата е тази, която трябва да даде нова възможност за съотнасяне с Аза, тъй като детето възприема нещото, което първоначално е довело до антисоциалната тенденция, като провал на средата в осигуряването на подкрепа за Аза.

Ако детето премине през психоанализа, аналитикът трябва или да позволи тежестта на трансфера да се прояви извън анализата, или в противен случай може да очаква антисоциалната тенденция да се

разрази с пълна сила в аналитичната ситуация и следва да е готов да поема нейните удари.

[1] Преводът е направен no Winicott D, „Deprivation and Delinquency“, 2000 Routledge, London and New York, с. 113. — Бел.прев. ↑

[2] deprived child — макар и водещото понятие в случая да е „депривация“ (deprivation), което Уиникът изрично разграничава от „лишаване“ (privation), прилагателното deprived ще бъде превеждано алтернативно като „депривиран“ и „лишен от грижа/любов“. — Бел.прев. ↑

[3] the deprived complex. — Бел.прев. ↑

[4] Borstal — Британски изправителни институции за непълнолетни престъпници (от 16 до 21 години по времето на Уиникът), където те биват „превъзпитавани“ и получават средно-профессионална квалификация. Аналог на българските ВУИ и СПВУИ. — Бел.прев. ↑

[5] drive — една от двете думи, с които най-често се превежда немското Trieb (нагон). Тук обаче употребата изглежда е по-свободна, затова избрахме „стремеж“. — Бел.прев. ↑

[6] Тази идея е изложена от Боулби в Maternal Care and Mental Health, стр. 47, където той сравнява наблюденията си с теза на други и предлага различните резултати да бъдат обяснявани според възрастта на детето по времето на депривацията. — Бел.прев. ↑

[7] de-fusion — игра на думи, буквально „разсливане“ или „разединяване“, но е омофон с diffusion — „разсейване“, „разпръскване“. Смисълът, който влага Уиникът, е на отделяне, изкуствено разделение на елементи, които се стремят да се свържат в едно. Макар самата дума de-fusion да е измислена, в английския съществува глагол defuse, който означава „обезвреждам“ (експлозив), „снемам напрежението“. — Бел.прев. ↑

[8] nuisance value — букв. „стойност (ценност) за създаване на неприятности“. Тъй като се има пред вид способност на самото дете, изразът ще бъде превеждан като „степен на пакостливост“ и „способност/потенциал за правене на пакости“. — Бел.прев. ↑

[9] greediness („ненаситност“) и greed („алчност“). — Бел.прев. ↑

[10] mending by first intention — в медицината: „първично заздравяване“. Първата от трите фази на заздравяване на раната в зависимост от нивото на грануляция. — Бел.прев. ↑

МАЛЕН МАЛЕНОВ

ЗА „ТЕРАПЕВТИЧНИТЕ КОНСУЛТАЦИИ“

НА УИНИКЪТ

Уиникът въвежда термина „терапевтични консултации“, за да опише начина, по който самият той се възползва от мисленето и опита си на психоаналитик в своята клинична практика на детски психиатър. Причините за избора на тази форма изглеждат съвсем актуални и днес. Ежедневните срещи с деца, страдащи от психични и поведенчески проблеми, често правят практикуващия пред случаи, в които дългосрочната терапевтична работа не е възможна, наложителна или дори желателна. Така е било и с Уиникът — в такива случаи той е разполагал само с една до няколко сесии да се докосне до несъзнавания свят на своите пациенти, да разбере повече за техния конфликт и, ако е възможно, да се намеси по начин, който би облекчил тяхното страдание. Ала — в действителност — тъкмо опитът и познанието на психоанализата, казва той, е това, което му е позволявало да го направи.

Техниката, която Уиникът използва в повечето си консултации, е прословутата „игра на драскулки“ (Squiggle Game), в която терапевт и пациент обменят импровизирани рисунки, които единият започва, а другият завършва. Той показва как, по особено любопитен начин, сериите от рисунки, получени в първото интервю, разговорът и особено „нишката“, която води от един образ към друг, могат да разкрият безценна информация за личността на детето, за неговото семейство и за сътресенията, които то преживява на този етап от своето развитие. Все пак — Уиникът предупреждава — играта на драскулки не е „техника“ в истинския смисъл на думата, тя не може да се прилага наготово без фундамента на психоанализата. За него тя е просто един начин да се влезе в контакт с детето. А какво ще се случи оттук нататък зависи само от това как терапевтът използва този контакт в интерес на своя пациент.

Тук идва и голямата разлика между психоаналитичната терапия в буквалния смисъл на думата и практиката на терапевтичните консултации. Тя е преди всичко разлика в рамката. Уиникът се опитва да използва своето разбиране на психоаналитик за една понякога мощна интервенция „в реалността“, в живота на пациента извън болничната среда, която би помогнала на детето, с помощта на неговите близки, да премине успешно през кризата. Диагнозата, която той поставя, касае не само детето и неговото развитие, но и средата, в която то живее. Той се среща с родителите и по един съвършено семпъл, но и недвусмислен начин им говори за трудностите на техните деца, прави препоръки, търси съвместно разбиране и решение, така че да бъде възможна промяна. Семейството за него си остава най-важната форма на психотерапия — стига да е в състояние да осигури онази стабилност и любов („осигуреност на средата“), от които детето се нуждае. Неговата собствена роля е единствено да „преведе“ несъзнаваното послание на детето и да остави лечението в ръцете на неговото семейство. И, макар да признава, че подобна намеса не би могла да замести дългосрочната терапевтична работа, тя все пак му е позволила да съдейства за положителния изход от болестта при немалко от неговите пациенти.

Статията, който Ви предлагаме, показва именно възможността на подобна намеса при работата с 13-годишно момче с противообществени прояви. В по-голямата си част, този случай е воден от дистанция — в кореспонденцията на Уиникът с двамата родители. Донякъде нарочно избрахме случай, в който Уиникът не разчита на рисунките — за да подчертаем още веднъж, че „магията“ на несъзнаваното се чете не с очите, а с нашето собствено несъзнавано — тогава, когато сме в състояние да комуникираме с него.

ДОНАЛД УИНИКЪТ

СЛУЧАЙ XVI

ПИТЬР, НА 13 ГОДИНИ^[1]

Случаят, който следва, е още една илюстрация как много често основната част от работата бива свършена от родителите. Интервюто, проведено от мен с момчето, представляваше по-скоро незначителна част от общия ход на случая. От друга страна, то ми позволи да достигна до онзи тип история на случая, от който се нуждая — а именно историята, получена през пациента. Въз основа на това, аз вече бях в състояние да окажа на майката и бащата подкрепа в сериозните сътресения, които бяха необходими, за да бъде решен този проблем. Родителите успешно преведоха сина си през тези изпитания така, че, след преживян епизод на регрес, той започна нов процес на израстване — вече стъпил върху една по-здрава основа.

В този случай нямаше нужда да се работи със серии от рисунки.

Питър беше изпратен при мен от частния интернат^[2] в който учеше. Дойде, придружен от писмо, написано до мен от училищния лекар:

Питър постъпи в училището през януари тази година и беше приет в един от домовете на училището, където негов личен наставник стана директорът на интерната^[3]. Преобладаващото мнение там беше, че, макар и не особено умен, той си е „едно добро момче“. На два пъти му се случи да постъпи като пациент в санаториума, по време на което аз, както и останалият персонал, намерихме държанието му за крайно неприятно: той беше агресивен и безочлив към всички по един странно хладен и индиферентен начин. В тази ситуация той определено се

държеше, като че ли превъзхожда другите във всяко едно отношение — или поне членовете на персонала със сигурност. Изглежда, че беше приет добре сред връстниците си. Склонен бях да отдам агресивността му на едно малко пресилено жадуване — нещо, което не е рядкост при новоприетите момчета.

Вчера директорът на интерната ме информира, че Питър е в основата за дълга поредица от нарушения, които са внасяли смут в живота на дома от началото на март досега. Първият известен случай бил, когато едно от по-големите момчета се завърнало от престоя си в болничното отделение и заварило възглавницата и чаршафите си накъсани на парчета. На следващата вечер намерили леглата на всички нови момчета в подобно състояние като в допълнение стените били напръскани навсякъде с мастило. Оттогава насам били констатирани множество кражби: на пари, портмонета, писалки, обувки и ръкавици. Освен това момчетата често намирали в умивалните писма от близките си — отворени и разхвърляни. Вероятно писмата са били вземани от масата за писма преди получателите им да успеят да си приберат пощата.

Директорът на интерната беше така любезен да напечата описание на всички тези събития, което аз прилагам към писмото. Няма никакво съмнение, че именно Питър е отговорен за всички (или почти всички) тези антисоциални прояви. От описаните случаи само в този с липсващите писалки е бил приписан единствено на него (разследването на случая с разкъсаните чаршафи, например, е въвлякло всички момчета от дома) и, когато тежестта на уликите в този случай най-накрая го е принудила да признае вината си, Питър доброволно е разкрил и истината за откраднатите и отворени писма — без те изобщо да са били споменавани от директора. Заявил е, че е искал получателите им да ги открият и да разберат, че някой е пипал личните им вещи, и че тъкмо заради това е оставял следи в умивалните.

Вчера си говорих за кратко с Питър и ми се стори съвсем уравновесен и спокоен. Каза ми, че е било установено, че „взема разни неща“, но не изглеждаше да е загрижен за евентуалните последици. Не си представяше какво ще стане с него в бъдеще, но отбеляза „сигурно няма да е лесно да се отърва от това (краденето) след като напусна училището“.

Когато го попитах за подбудите му, той изглежда се затрудни, но след това каза „За да им го върна!“. По-късно призна, че не е познавал повечето от потърпевшите от неговите действия до този момент. Не беше в състояние да обясни защо е вземал парите, обувките и ръкавиците.

Що се отнася до разкъсаните чаршафи, нападнал е леглото на едно от по-големите момчета, защото момчето му било неприятно. Оказа се, че двамата седели един до друг по време на музикалните занимания в оркестъра и че другото момче свири на същия инструмент като него. Според Питър, момчето имало неправилна постановка на пръстите — нещо, което той му бил обяснил като предложил да му покаже правилния начин. Отговорът на момчето на неговото предложение не му допаднал и оттам той решил да си отмъсти на чаршафите му. Въпреки сериозното предупреждение, наложено на целия дом, на следващата нощ той разкъсал също и чаршафите на всички нови момчета, включително и своите собствени (които бяха пострадали най-сериозно), за да излее яда си към едно от тези пет момчета. Същата тази нощ, той, подозирам, сам се беше разболял, като вероятно е погълнал известно количество паста за зъби, съдържаща хлорофил. През нощта повръщал дванадесет пъти подред докато най-накрая на сутринта беше приет в лечебницата, където за пореден път повърна обилно и оставил следи от зеленикова блестяща течност. За съжаление, по същото това време бяхме наследи бързо разпространяваща се епидемия от Winter Vomiting Disease^[4] като само същата сутрин бяха постъпили пет нови случая с повръщане от същия дом. Макар и да бях озадачен от необичайната картина на

болестта, за мое съжаление не бях в състояние да проуча нещата докрай.

Вчера го попитах изненадващо дали в действителност е вземал такава паста за зъби и той веднага отговори „Това беше като ядох Колинос“^[5].

На мен ми се струва, че всички знаци говорят за появата на психопатна личност и затова препоръчах той да бъде върнат в къщи и да бъде потърсено мнението на специалист.

Днес се срещнах с бащата на момчето и останах силно впечатлен от куража и самообладанието, които той запази в тази, както ми се струва, критична за него ситуация. По всичко изглежда, че той е човек с високи качества.

Към писмото бяха приложени детайлни показания от директора на интерната, заедно с подробен машинописен запис на показанията на Питър, напечатани от управителя. Показанията излагаха фактите от изминалния срок и събитията, които бяха довели до разкриването на кражбите, както и обстоятелствата, при който Питър е бил интервюиран. Бяха налице редица обстоятелства във връзка с едни откраднати писалки; Питър беше писал до вкъщи да пита „Изпратихте ли ми кутия с писалки?“ и т.н. Почеркът на това писмо говореше за душевен смут, а и то бе твърде различно от друго едно, което е било написано няколко дни по-рано. Директорът беше получил анонимно писмо, което, според него, със сигурност било дело на Питър и което гласеше:

Не беше Питър дето открадна писалките, аз бях! И понеже го мразя, обвиних него. Обаче той напоследък се държи добре с мен, затова, моля Ви се, не го наказвайте! Моля Ви, накажете мен вместо него, ако можете да ме намерите. Аз съм от дом Е. Аз взех всичките писалки. Смяtam, че всички от този дом са ужасни и най-вече Вие, да знаете. В най-скоро време възнамерявам да извърша самоубийство, така че, внимавайте!

От тези писма и от показанията ставаше ясно, че директорът на училището и училищният лекар намират момчето за сериозно болно в психиатричен смисъл и, на базата на наличната информация, тяхната диагноза беше „психопатна личност“. Бяха стигнали до заключението, че Питър трябва да напусне училището.

ПЪРВА ТЕРАПЕВТИЧНА КОНСУЛТАЦИЯ

СЕМЕЙНА ИСТОРИЯ

Момиче на 17 години
Питър на 13 години
Момче на 11 години

Питър дойде при мен заедно с баща си. Първо се видях с Питър за 40 минути, а след това си поговорих накратко с баща му. Контактът между мен и Питър беше по-скоро повърхностен: двамата използвахме играта на драскулки^[6] като удобно извинение, за да избегнем по-прекия контакт. В този случай пациентът, Питър, пое инициативата като ми съобщи някои неща, които искаше да знам. След като ми разказа за седемнадесетгодишната си сестра и единадесетгодишния си брат, той сподели с мен един ранен спомен. Беше от тригодишната му възраст. Сестра му получила за подарък кръгъл аквариум с рибка. Тогава тя била на около девет години. Питър бълснал аквариума на земята и той се счупил. Горе-долу по същото време имало и друг инцидент, при който двамата със сестра му се изкатерили през капандурата на тавана и той прекатурил един солник, който счупил стъклото. В този случай станало без да иска, но в другия било нарочно. Стори ми се важно, че и в двета случая са били причинени някакви щети, както и че той съобщаваше за страх от насилие в самия себе си.

Каза ми, че много държи на родителите си, на сестра си и на брат си, но извън семейството е общувал много малко.

Попитах го как заспива, а той ми каза, че брат му си смучел палеца, а също и коленичел в леглото си или го клател, или пък го местел из стаята. Той самият също смучел палеца си. Нямаше спомен за предмети. Вкъщи заспивал бързо, но в училище лежал буден за

около час всяка вечер, мислейки си за разни неща. В интерната се събуждал трудно. Вкъщи, изглежда, си играел съвсем нормално. Сестра му посещава дневно училище. Брат му е извън града, в хорово училище. Самият той е музикален, „свири на чело и пее“. Музиката била най-хубавото нещо, което му се е случвало. Отишъл е в частно училище-интернат единствено заради учителя си. Не знаеше какъв иска да стане. В подготвителното училище е „забърсал“ по нещо от време на време, а сега, в интерната, кражбите станали сериозни.

Знаех, че не съм разчупил кой знае колко ледовете с тази консултация, но все пак бях останал на разположение, в случай, че искаше да ми се довери.

ИНТЕРВЮ С БАЩАТА

Бащата първо заговори за разни физически заболявания, които могат да се лекуват с лекарства и хормони и се чудеше, след като самият той е имал полза от такова лечение, дали и момчето няма нужда от нещо подобно. Прие, когато отхвърлих тази възможност. Като малко момчето е имало ацидоза, а също така и доста проблеми с ушите, свързани с отоци и болка. Когато е бил в началното училище е получил остра треска, която са сметнали за полиомиелит, но не е довела до парализа. Прекарал е множество леки боледувания и всъщност никога не е бил напълно здрав физически.

Бащата описа другите две деца като каза, че по-голямата му дъщеря е бърза и нетърпелива, а по-малкият син е много жив и буден. Те всички много се обичат, но постоянно се дърпат за нещо. Майката, по всичко личи, беше открита жена, способна да се радва на позицията си в семейството. Момчето изглеждаше привързано еднакво и към двамата си родители. Винаги му е било трудно да понася шеги и закачки.

Питър се чувствал (според бащата) по-малко обичан от другите две деца. Това си е проличало, още когато бил на пет години или дори на три, когато новото бебе било на шест месеца. Питър сякаш изгубил позиции, когато брат му се появил на бял свят като съперник, а той самият вече не бил нито най-малкото, нито най-голямото дете.

Ето и свързващото звено между двете истории: и при двете възрастта три години е от особено важно значение!

Симптомите, за които говореше бащата, не бяха ясно изразени — като например склонността да привлича внимание, когато в къщата идват гости, да прави физиономии и т.н. Имало е все пак някои индикации за реакция на депривация^[7] които са станали по-осезаеми в началното училище, когато на два или три пъти се е случвало да открадне.

Преди да постъпи в началното училище, Питър е ходел на детска градина, която се намирала близо до дома му и в която се чувствал щастлив, но времето там минало бързо. Винаги му е харесвало да е извън града. Веднъж, на тази ранна възраст, откраднал от парите за домакинството на майка си (1 лира), купил подаръци за приятелите си и ги раздал всичките.

Директорът на частното училище-интернат имал желанието да го задържи в училище като казал „нали за това сме тук“. Но антисоциалното поведение трябвало да се промени. Икономката вкъщи изглежда перфектно пасвала с представата на момчето за дракон; така и не разбрах каква е била в действителност.

Момчето показва дълбока привързаност към цялото си семейство, дори още повече по време на последните празници, след психиатричното си заболяване в училище. Имал е желание да е от полза на хората около себе си — в градината и в къщата — и действително е изпълнявал поставените задачи докрай. Не е имал нощи напикавания.

Важно е в този случай да отбележим как фазите на лично израстване се редуват със сривовете на душевното разстройство.

Два дни след тази първоначална консултация получих от бащата на Питър следното писмо:

От Вторник сутринта насам Питър изглежда уморен и летаргичен. Като изключим онова, което каза веднага след края на сесията ви: „Игра си с мен на драскулки (което обясnil) и през цялото време ми задаваше въпроси“ и, по-късно, когато си бяхме вкъщи, „Знае как да прави кръстосан разпит“, не ни е говорил нищо за времето, прекарано с вас. Ние нарочно не сме го и питали.

От време на време се интересуваме за нещата, които е правел в училище и той изглежда доволен да ги сподели с нас.

Ето и някои други неща, за които се сетихме: в говора му винаги е имало леко фъфлене. Като малко дете погледът му често ставаше „отсъстващ“, напрегнат (при последния преглед определиха зрението му като „отлично“). На седем години падна от едно дърво на земята, но нямаше никакви видими наранявания. Питър ще дойде сам при Вас в петък. Съпругата ми, разбира се, също много би искала да се срещне с Вас някой път.

ВТОРА КОНСУЛТАЦИЯ (ТРИ ДНИ ПО-КЪСНО)

Питър дойде сам. Очевидно щеше да е трудно интервю. Идеята да си играем заедно и този път нямаше да проработи. Усетих се как започвам да му задавам въпрос след въпрос, след което се взех в ръце и казах: „Звучи като някакъв следовател, обаче като никой, освен мен не говори май няма друг начин...“. Така че, вместо това, започнахме да играем на морски шах, което изглежда му доставяше удоволствие и в което той ме би. Опитах се да завържа разговор с него докато просто си рисувахме безцелно, но в това интервю той така и не се отпусна истински. Моментът, в който може би бяхме най-близо един до друг, беше когато ми каза, че не вярва проблемите да свършат, ако се върне в училището. Донякъде той имаше предвид, че момчетата винаги щяха да го помнят като крадец, а той няма да е в състояние да се реабилитира в очите им. Но имаше предвид също и че няма да може да се удържи да не го прави отново.

ЦЕНТРАЛНА ТЕМА

След това се оказа, че има огромното желание да си живее вкъщи. Винаги го е искал и е обмислял как да отиде в някое нормално училище като дневен ученик, така че да си живее Вкъщи, макар и баща му да му е казвал, че в околността няма подходящи училища. Обаче наблизо все пак имало някакво дневно училище и Питър не бил изгубил надежда, че може да открие такова място.

Приключи интервюто, което продължи около час. Невъзможно е да се пресъздаде с точност този час, защото в него по същество се случи съвсем малко. Мина ми през ума, че е възможно проблемът да е в това, че детето е с ниска интелигентност и затова помолих да му бъде направен IQ тест. Резултатът, получен при теста от колегата ми психолог, беше IQ 130.

Сега вече си уредих среща и с майката. Вече можех да се ползвам от онова, което бях научил: Питър копнееше да живее у дома си.

КОНСУЛТАЦИЯ С МАЙКАТА

Майката и аз обсъдихме идеята Питър евентуално да заживее у дома си, така че да има възможността да го преоткрие и да му се порадва. По-късно би могъл да постъпи в местно дневно училище^[8]. Описах й какво може да очаква от Питър и казах, че нямам представа колко дълго ще ползва дома си като психиатрична болница, в която да има възможност да регресира до зависимост и инфантилно поведение, но ми се струва, че тази фаза ще трае около година. Важното е да се каже на Питър: „Д-р Уиникът казва, че си болен и че ще трябва да напуснеш училище и да си живееш у дома. По-късно, когато се възстановиш и си достатъчно добре, може би ще ти намерим дневно училище.“

След това изпратих до училищния лекар следното писмо:

Току-що се видях с майката на Питър. Категорично съм на мнение, че това момче засега не трябва да се връща в училище — въпреки всички благоприятни обстоятелства, каквито са например прекрасното местоположение на училището, разбиращото отношение на директора, фактът, че училището познава родителите, както и високото качество на обучението там. Може да сте сигурен, че не ми беше лесно да дам този съвет, но, ако момчето се върне, това би създало само още неприятности, така че в крайна сметка ще му се наложи да напусне — и то най-вероятно в немилост, вместо като болен човек.

Това, от което страда момчето и което Вие самият сте приел за болест, е всъщност нарушение на емоционалното

развитие, без да е налично физическо заболяване. В този случай лечението е възможно и то се състои в това момчето да си живее у дома. Смятам, че такова решение е приемливо за майката, макар и да не е съвсем приемливо за бащата.

След като се видях с майката, вече съм уверен, че мога да оставя на нея бремето на грижите за възстановяването на момчето от болестта. За мен би било напълно приемливо, ако в продължение на една година не прави нищо друго, освен да помага в къщата, да коси тревата или просто да прави всички неща, които обича да прави — стига да са конструктивни — дори и да си играе на влакчета като много по-малко дете. Все още не съм в състояние да предскажа до каква точно степен на регрес ще има нужда да достигне това момче в домашната си среда, преди да е в състояние да продължи нататък в своето развитие през стадиите на пубертета. Така или иначе, понастоящем той все още не е готов за пубертета.

Бих Ви бил благодарен, ако можете да уведомите директора за препоръката, която съм направил на родителите, както и ако му благодарите от мое име за неговите толкова ценни записи. Не е съвсем изключено момчето да се възстанови от болестта си и един ден да е в състояние да се върне, но сега не е времето да обсъждаме тази възможност. Въпросът за неговото повторно приемане няма да е актуален през следващите година-две. Мисля, че е по-вероятно момчето да отиде в някое местно дневно училище.

За Вас може да представлява интерес факта, че — по мое настояване — на момчето беше направен тест за интелигентност от образователен психолог и неговото IQ беше определено като 130, или „доста над средното“. От това, според мен, става ясно, че емоционалните затруднения на Питър повлияват доста сериозно учебния му успех.

Освен това написах на майка му:

Предстои Ви доста сериозна работа с Питър и затова Ви предлагам, да ми пишете, да речем веднъж седмично по някой ред — дори да е съвсем накратко — просто за да съм в течение за развитието на нещата. Ако това Ви се стори твърде затруднително, бихме могли да се уговорим да се чуваме по телефона.

Има и още нещо. След като се видях с вас, аз като че ли приех за даденост, че сме си изработили план за действие. От друга страна, давам си добре сметка, че не съм обсъдил подробно нещата с Вашия съпруг и затова само мога да допускам, че всички се съгласяваме с плана за действие, който препоръчвам. Надявам се да ме уведомите, ако приемам за даденост неща, които не са.

В този случай бях доста категоричен в препоръките си към родителите, защото чувствах, че очакваха от мен да поема пълна отговорност и да спра проявите на момчето в училище по начин, който намеря за удачен.

ОБОВЩЕНИЕ НА ТОЗИ ЕТАП

Това момче, което иначе беше с добри интелектуални способности и живееше в добро семейство, показваше сериозни симптоми от онзи тип, който аз наричам антисоциална тенденция. Запитано направо, то не можеше да обясни защо имаше нужда да извършва нещата, които вършеше. Така че изглежда беше налице известна степен на диссоциация, която при него все пак не позволява да се говори за „разцепване“.

Снемането на историята, което се състоя по време на психотерапевтичната консултация, достигна до констатацията, че възрастта 3 години е била от съществена важност. На тази възраст момчето е претърпяло относителна депривация. Разказът на бащата потвърждаваше това. С раждането на по-малкия брат Питър е загубил усещането си, че има свое място в семейството.

Сега момчето имаше осъзнатото желание да живее у дома си и за мен беше необходимо да разширия социалната си диагноза, както и да се убедя в способността на родителите да проведат лечението на собственото си дете. Затова и поисках да видя майката насаме и ѝ отделих цял час, за да си поговорим на спокойствие. Не беше разумно да записвам онова, което излезе наяве през този час, в който майката беше свободна да говори за себе си както намери за добре. Това, което си записах обаче, бяха подробностите във връзка с най-ранните моменти от живота на Питър:

Семейството е щастливо. По-голямата сестра и по-малкият брат са и двамата на училище и на майката, която иначе има много пълноценен живот, все пак ѝ се иска децата ѝ да са си вкъщи.

Бащата е бил изключително ангажиран по време на войната, затова доста рядко е бил с Питър през първите три години от живота му. Когато обаче Питър станал на 3 г., а малкият брат е бил на 6 месеца, бащата вече е бил в състояние да посвети цялото си внимание на по-малкия си син. Вече е било твърде късно да даде на Питър онова, от което той е имал нужда. Тук се криеха и предпоставките за кризата, която Питър е преживял като тригодишно дете. В този смисъл, можем да кажем, че на три години той е бил лишен от баща си.

РАННА ИСТОРИЯ

Раждане: бързо; бил е едро и здраво бебе.
Кърмене: 3–4 месеца.

Питър е имал бавачка, която се появила, когато е бил на 2 месеца и е останала с тях докато е бил на 5 години, а брат му — на 2. Тя е била праволинейна и властна жена, но в този период след войната не са имали друг избор. Майката винаги е била с Питър; тя е готвела и го е

възпитавала у дома. Когато бавачката си отишла, той бил много доволен, но въпреки това продължавал да се вижда с нея.

Хранене: хранел се сам, бавно, окапвал се и не можел да бъде хранен набързо или насила.

Ходене по нужда: нормално.

Нощно напикаване: до 3-годишна възраст. През деня е сух.

Тръгнал на дневно училище на пет години и влязъл в подготвително на девет и половина; по това време бил „обичлив, мъничък и невинен“.

Сън: в последно време Питър се будел през нощта. Майката ми каза нейната версия за приспивните техники на децата: по-голямата сестра си смучела палеца, а също така използвала и парче от фланела с дълъг ръкав; Питър смучел палеца си докато станал на 5 години, брат му пък люлеел леглото си.

Майката каза, че е истинска майка и винаги се е радвала от все сърце на своите бебета и деца. Бащата работел непрекъснато: „Уморява се, което в неговия случай означава, че става потиснат. Било му повлияло добре приемането на тироид.“^[9] (Оттук и идеята му да намерим лекарство за Питър.)

Друго обстоятелство беше, че на 6-годишна възраст Питър офейкал някъде за един ден. Казал „Бях около езерото.“ С оглед на това, което вече знаем, можем да разглеждаме това като симптом на страданието му. Никога не е имал идея какъв иска да стане, когато порасне.

По настоящем, както сестра му, така и брат му учеха в интернати. Майката ми написа следните две писма:

Благодаря Ви за писмото. Мисля, че планът за действие, който си съставихме, предвиждаше да наблюдавам Питър за известно време и да Ви информирам как се повлиява той от живота у дома и от новината, че няма да се връща в училище, както и че ще трябва отново

да се срещнем с вас. Съпругът ми и аз много бихме искали да дойдем заедно да Ви видим. Има някои неща, които бихме искали да Ви питаме, а също и някои нови предложения във връзка с учението на Питър, които ни се щеше да обсъдим заедно с вас.

Денят след като се видях с Вас и казах на Питър, че няма да се връща в училище поне за известно време, той прекара сутринта в много мрачно настроение и беше доста сопнат, когато баща му го посъветва да преправи нещото, с което се занимаваше (дребна дърводелска задача). Това обаче отмина и оттогава насам небето изглежда безоблачно. Той с радост се занимава с различни неща в къщата и в градината. Играе си през голяма част от времето, без обаче да върши детинщини. Идва с мен на пазар и на разходка, спи по-добре и се храни нормално. Днес дълго време плува и се пече на слънце със сестра си, а в сряда ще ходи до Лондон с баща си, за да си избере въдица за рождения ден.

Казах му, че няма да се връща в училището този срок, а и вероятно цялата година. Говорихме си доста за дневните училища. Обясних му, както обяснявам и на другите хора, че е претърпял психична болест и че е най-добре да си остане в къщи и да се възстанови напълно.

И следващото писмо:

Пиша Ви само да Ви информирам какво става с Питър. Той е все така щастлив и проявява жив интерес към всичко в къщата. От време на време му доскучава и за кратко се чуди какво да прави, но бързо намира по нещо — като например градинарство, четене, измисляне на каламбури и т.н., а пък вчера започна да си прави самолет и се занимаваше с него много ентузиазирано. Сприятели се с един млад учител и съпругата му, които живеят наблизо. Те са настроени много добронамерено, разбиращо и

топлосърдечно и, според мен, приятелството им има голямо въздействие върху него.

Понякога се оплаква, че не може да спи, но не мисля, че лежи буден твърде дълго време. Храни се нормално и изглежда направо невероятно добре, в сравнение с преди. Много е нежен и грижовен и често ме прегръща.

Доста често ходи да плува — има възможност да отиде на басейн, когато си пожелае. Не изглежда да се притеснява, когато там има и други момчета, които познава. От време на време го хващащо яд на неодушевени предмети и излизаше в градината да хвърля разни неща и да блъска. Но не му се е случвало през последната седмица.

Ще бъде ли възможно да дойдем да се видим с Вас?

ТРЕТА ТЕРАПЕВТИЧНА КОНСУЛТАЦИЯ

Следващият път, в който Видях Питър, беше шест седмици след първото ни интервю. С него имах едно неангажиращо интервю с рисунки. След това се видях с родителите му, които ми разказаха подробности за това как той използваше дома си като психиатрична болница и споменаха толерантността на сестра му и брат му, които, разбира се, по някакъв начин ревнуваха, тъй като и двамата ходеха на училище далече от дома. Питър непрекъснато се намирал на работа в къщата и не е имало никакво антисоциално поведение. Станал е конструктивен в игрите си и родителите му започнали да търсят подходящо дневно училище, тъй като, по тяхно мнение, Питър изглеждал почти готов да тръгне на училище.

Няколко седмици след това, аз позвъних по телефона и научих, че Питър продължава да се подобрява. Вече било почти уредено той да тръгне като дневен ученик в едно местно училище. Написах на майката следното писмо:

Пиша Ви това писмо, за да имате нещо в писмен вид, в случай, че кандидатствате пред някое училище с Питър.

Естествено, с готовност бих предоставил и допълнителни сведения, ако такива бъдат потърсени.

Като цяло, бих казал, че Питър е интелигентно момче с добър потенциал, което обаче в момента преминава през заболяване, което в същността си е нарушение на емоционалното развитие. Това заболяване по всяка вероятност ще бъде преодоляно с времето и все пак, докато беше в най-острата си фаза, то се проявяваше под формата на компултивно поведение, което предизвика безпокойство в частното училище, в което учеше момчето. Той не е девиантно дете и за мен е важно да подчертая това, тъй като краденето при него беше само един от симптомите на страданието му.

Много е важно това дете да живее у дома си, особено през следващата една година от живота си и затова, ако е възможно, бих искал той да посещава обикновено дневно училище като продължава да живее у дома си.

Бях Ви помолил за момента да поставите неговото психологическо възстановяване над образоването му и вярвам, че, като го правите, по този начин Вие правите и най-доброто от гледна точка на образоването му. От това, което ми казвате, оставам уверен, че вече сте постигнали чувствително подобрене в здравословното състояние на момчето като сте му позволили да си остане у дома и аз не очаквам то да създава никакви особени проблеми в случай, че отиде в местно дневно училище.

Надявам се тази информация да Ви бъде от полза в първоначалната фаза на търсене на подходящо училище. Един месец по-късно получих от бащата следното писмо:

Отвори ни се възможност да запишем Питър още сега в едно друго училище от района, което представлява частно училище-интернат (само за пансионери), но така, че да е със статут на „домашен пансионер“.

Това стана възможно на първо място благодарение на отзивчивостта на директора на интерната, а след това, но не на последно място, и благодарение на неподправения

интерес на управителя на дома, който, след като изслуша цялата история и прочете писмата Ви, заяви готовност, от свое име и от името на съпругата си, да даде на Питър шанс за подобаващо ново начало и подобаващи постоянни грижи, при условие че (1) съпругата ми и аз сме абсолютно убедени, че това би било вярната посока, тъй като само ние сме в състояние да преценим и че (2) Вие няма да сметнете, че ние безразсъдно сме пренебрегнали така състоятелния Ви съвет да намерим истинско дневно училище.

Колкото до (1), за мен и съпругата ми да имаме насреща си един такъв първокласен управител на дом и неговата съпруга, е една направо изключителна възможност (те са се оправяли чудесно с немалко от „трудните“ деца, както и с някои особено талантливи момчета, които, в по-неопитни ръце, лесно биха се превърнали в нещастни „аутсайдери“). За Питър това е на практика изключителна възможност да продължи на едно място, което вече добре познава — той почти не излиза от плувния басейн на училището, познава добре игрищата, сградите, концертните зали, службите в църквата; дори се е обучавал при майстора в работилницата му, а също и се познава с по-голямата част от учителите — като например този, който се грижи за фермата, с чиито деца е приятел. Единствената достъпна алтернатива е дневно училище, но там, като изключим директора, който е прекрасен човек, не познаваме никого от другите учители, а и, по стечение на обстоятелствата, за момента не познаваме никой от родителите на другите момчета; така че, що се касае до общуването и контактите, на Питър там би му се наложило да започне от нулата.

Колкото до (2), съпругата ми, аз самият и управителят на дома бихме искали да Ви питаме следното: Вашият недвусмислен съвет беше, че решението за Питър е истинско дневно училище. С оглед на всички горепосочени обстоятелства (съпругата ми и аз естествено ги намираме за напълно и даже изненадващо благоприятни) дали бихте одобрил желанието ни да се възползваме от тази

възможност и Питър да стане домашен пансионер на местния интернат, като един от само тримата или четириимата дневни ученици в интерната?

Ако всичко това Ви създава достатъчно ясна представа, бихме Ви били изключително благодарни да ни кажете дали според Вас можем да пристъпим към действие.

В отговор на това аз посъветвах родителите да питат Питър по въпроса и, ако той отговори утвърдително, да действат.

Бащата ми писа отново (3 месеца след първата консултация, когато Питър е вече на 14 г.):

Искрено Ви благодаря за отговора Ви. Радваме се, че, според Вас, рискът не е напълно неоснователен.

Питър се включи активно в проекта още от самото начало. Беше с нас в къщата на управителя на дома и се разбираше доста добре с него и със съпругата му. Сега вече започва да говори за това и, според нас, изглежда искрено въодушевен от идеята. Утре всички заминаваме на двуседмична ваканция. По всичко изглежда, че като се върнем вече ще можем да задвижим нещата.

Два месеца по-късно се обадих по телефона на майката, която ми каза, че Питър е наред и е щастлив, че сега е в най-долния клас на местното училище-интернат като дневен пансионер и че се отдава с удоволствие на ръгбито.

Три месеца по-късно се обадих отново и майката каза: „Питър е изключително добре; изобщо не е пропускал училище поради настинки или пък пристъпи на треска и си играе по-добре с брат си и сестра си през почивните дни. Получава добри бележки в училище.“ Каза, че вторият срок ще е решителното изпитание.

Месец по-късно майката ми написа следното писмо:

Много Ви благодаря за писмото! В никакъв случай ни не е неприятно, искрено сме Ви благодарни за това, че продължавате да се интересувате от хода на нещата.

Питър е много добре, наддал е на тегло, малко е пораснал и се радвам, че благополучно пропусна да се разболее от настинка, макар и да беше на път. Изглежда, че започна да работи сериозно в училище и има добри бележки по френски, както и на есето по английски, а и се класира в горното отделение по математика в началния клас. Мисля, че все още не се е сприятелил истински с никого, макар по всичко да личи, че се разбира добре с всички. Винаги е весел, когато се прибира вкъщи и сега сме му взели куче — да му се радва и да се грижи за него.

Изглежда, че настроенията му се менят от радостно към противоположното, но сега вече е в състояние да разбира как се чувства и да говори за това.

Следващото писмо на майката (написано два месеца по-късно) гласеше:

Питър приключи добре срока. Отсъства един ден заради настинка. Към края беше много уморен — според мен от нервно изтощение — и прекара два дни в леглото с „възпалено гърло“. А през първата седмица от ваканцията имаше леко нервно потрепване на лицето си. По-малкият ни син сега си е у дома и двамата си играят по-задружно от всякога — а нервният тик изчезна, както и всички следи от умора. Стана втори по успех в класа, получи добри оценки и следващият срок продължава нагоре. Като чу тази новина, лицето му направо засия. Математиката изглежда е най- силният му предмет. Също така обича да ходи в работилницата по трудово обучение и сега си майстори кану — материалите му бяха подарени предварително за рождения ден. Явно все още не се е сприятелил с никого по-специално, но явно се погажда добре с всички.

Братът на Питър ще завърши своя интернат следващото лято и на нас много ни се иска след това да си го приберем в къщи. Доставя ни такава радост Питър да си е у дома, че бихме искали да можем да се порадваме заедно и на по-малкия ни син. Вероятно той би могъл да постъпи в друг дом от училището на Питър като дневен пансионер, както стана и с Питър, особено след като Питър е такъв пример в училище. Смятате ли, че би било зле за Питър, ако брат му дойде в същото училище? Той е много попъргав от Питър, но двамата сега са такива добри приятели! Ако приемем, че ще са в различни домове, не е ли възможно според Вас личното съревнование между двамата да се разсее в „съперничеството между домовете“, през което, така или иначе, всички преминават?

На това аз отговорих:

Радвам се, че Питър е имал добър срок. Въпросът, който повдигате, касае по-скоро брата на Питър; колкото до Питър, според мен той би трябвало да се справи с това, че брат му ще си е в къщи, въпреки че, както казвате, това е нещо различно от срещите им по време на празниците. Може би бихте могла да споменете тази идея на Питър преди това да бъде уредено. Радвам се, че няма да са в един и същи дом.

За мен е много важно, че ме държите в течение.

Майката ми писа отново три месеца по-късно, четиринадесет месеца след първата консултация:

Ето още някои сведения за Питър. Новините не са толкова добра този път, защото му се наложи да пропусне пет седмици от училище заради стрептококова инфекция в гърлото. Имаше невисока температура в продължение на

две седмици преди лекарят да може да открие причината. Лекарят дори беше започнал да се пита дали причината не се крие в някакво нервно разстройство. Тогава двама от приятелите на Питър в училище получиха възпаление на гърлото, придружено с висока температура — с изявена картина — и от гърлото на Питър беше взета проба, така че проблемът излезе наяве. Докторът смята, че той може да е бил вирусоносителят.

У дома през цялото време (не беше все на легло) майстореше самолети. Никога не остава без занимания и обича да използва ръцете си. Сега отново е доста добре и му предстоят изпити, след като е учили само през половината от срока. Не смятам, че това особено много го притеснява, но, според мен, би искал да има висок успех. Завърши кануто, което правеше, получи се красиво, боядисано в синьо и бяло и го пуснахме успешно на вода в реката близо до Хенли. Това му достави огромно удоволствие и му спечели уважението на всички наоколо. Няма си истински приятел на неговата възраст, тъй като прекара вкъщи толкова много време. Но въпреки това е много щастлив и в добро състояние на духа. Сега е на 15, но гласът му все още не е мутиран. Предстои му да пътува сам на доста далечно разстояние — ще отиде при вуйчо си и семейството му за две седмици. Това ще му е първият път сам извън къщи след напускането на интерната. След като се върне, всички заедно заминаваме на семейна почивка при приятели. Надявам се всичко това да му помогне да се възстанови здравословно.

И отново, по-късно, писмо от майката:

Много съм Ви задължена за проницателното писмо. Пиша Ви за да Ви питам отново дали не бихте могъл да ме посъветвате. Питър не се справи добре на изпитите си. Имаше лош успех и много съжаляваше за това. Бях си мислила дали да не му предложа да вземе малко

допълнителни уроци, за да си помогне и да навакса пропуснатото. С него бяхме говорили за това, но аз реших, че ще е по-добре да не го товаря. Сега обаче пристигна оценката на работата му. Бихте ли бил така добър да я погледнете? Тя е съставена от млад и неопитен класен ръководител и, според мен, Питър няма да остане в този клас следващия срок. Но все пак за мен е жалко, че учителят си е съставил мнението, че Питър е мързелив. Той нямаше как да е буден и енергичен, когато се завърна от боледуване в края на срока — отчасти и защото беше натъпкан с пеницилин. Бих искала да отида и да се срещна с този учител преди началото на следващия срок, за да му разкажа по-подробно за Питър, но не знам каква тактика да предприема. А и не знам как най-добре да помогна на Питър. Мога да приема за себе си, че оценките нямат значение, но знам, че той смята, че имат. Разбира се, по време на петседмичното си боледуване, той беше изгубил връзка с връстниците си, но все пак смятам, че сега е на път да се сприятели с едно-две момчета. Освен това му липсваха игрите в дома на интерната, в които много му се искаше да е можел да участва.

Съпругът ми замина за шест месеца^[10], така че нямаме как да обсъдим това заедно. Бих Ви била много задължена, ако можете да ми дадете съвет. Не е необходимо да бързате. Питър замина и все още не е виждал оценката на работата си в училище. Смятате ли, че частни уроци по някой от предметите биха му помогнали преди началото на срока? Мисля, че не ме притеснява работата му в училище като работа, а по-скоро, че според мен би бил много по-щастлив, ако се чувствуваше уверен в нея.

Отговорих на това писмо по телефона и изпратих обратно оценките на Питър.

Следващото писмо на майката пристигна двадесет и пет месеца след първия ни контакт.

Бих искала още веднъж да Ви пиша във връзка с Питър. Новините са много добри. Той изглежда много по-добре и е много по-щастлив. Трудно бихте могли да го познаете, тъй като е пораснал толкова много, че в момента е по-висок от съпруга ми. Все още е съвсем младолик. Бележките му в училище са добри и има само няколко пропуснати дни в училище от септември насам. Все още няма близък приятел в училище и изглежда по-скоро саможив, но удовлетворен от живота си. У дома е ангажиран с изключително много дейности — градинарство, готове и други такива неща. Прекарва доста време в работилницата на училището, където се занимава с дърводелство под чуждо напътствие.

Има нещо, което бих искала да Ви питам. Миналият септември той прекара поредица от пристъпи на мигрена, с кратки интервали помежду им. И преди е имал такива, макар и не толкова често. Не бяха толкова тежки, че да трябва да си стои в леглото, но все пак достатъчни, за да го измъчат. Аз самата отдавна получавам такива пристъпи от време на време и бях открила, че те спират, ако пия желязо. Бяха ми предписвали желязо на таблетки и, откакто се роди дъщеря ми, винаги съм ги ползвала в различни периоди. Имах чувството, че биха се отразили добре на Питър. Така че започнах да му давам по една всяка сутрин с изключение на почивните дни, когато му давах по една през ден. Сигурна съм, че те му набавяха нещо, от което има нужда. Дали обаче съм постъпила правилно? Дали е възможно да са му навредили по някакъв начин, за който не знам?

Дъщеря ми (на 19 години) замина в чужбина да работи като домашна помощничка и сега Питър се наслаждава на това да е единствен в къщи. Много беше щастлив с брат си по време на празниците. Икономката на Питър е много привързана към него, а той изглежда е на път да си намери своя собствена ниша в къщата.

Миналия срок се бях разтревожила, когато се установи, че е изльгал в час, защото си бил забравил

учебника и не можел да си признае. Разбрахме, защото учителят каза на съпруга ми, а пък и управителят на дома също бил информиран за това. Питър не ни каза и не знаеше, че знаем за това. Изглеждал напълно в състояние да посрещне нещата по един разумен начин, а въпросният учител, за щастие, прояви разбиране.

Благодаря Ви още веднъж за помощта Ви!

Писах на майката отново:

Хубаво беше, че получих писмо от Вас тъкмо когато се канех да Ви пиша и да Ви питам за Питър. Новините изглеждат добри.

Бих искал да Ви уверя, че не виждам причина Питър да не взема желязо на таблетки. И все пак недейте да бъдете разочарована, ако, въпреки това от време на време, пак получава мигрена. Или ако започне да получава запек, смятам, че би било добре да спрете таблетките, поне за известно време.

Шест или седем години след първия контакт писах на майката, като я помолих да ме информира какво ново има около Питър, и тя ми отговори (по това време Питър беше на 22 години):

Много пъти съм си мислела да Ви пиша, но все си казвах, че ще изчакам още малко, за да съм сигурна, че всичко е наред. Мога да Ви кажа само хубави неща. Питър остана в това училище пет години — първите пет като дневен ученик, което значеше, че закусваше и вечеряше у дома, а целият останал ден прекарваше в училище. През последната година стана пансионер, а през последния срок — отговорник на дома. През цялото време беше добре и се чувстваше щастлив, но така и не се сприятели истински с никого. Влезе в отбора на „Стрелящата осморка“ и игра

футбол за дома. Висок е метър и деветдесет и четири и е едър! Положи зрелостни изпити по математика, физика и химия, но взе само химията, която беше основният му интерес. Сложи си на сърцето да влезе в университета, макар и да не получи насищчение от страна на преподавателите си. Отново се подготви за зрелостните изпити по математика и физика, като работеше с преподавател от Лондон и живееше в къщи. Мина и по двете и беше приет в един далечен университет да учи биохимия. В писмата си звучи много щастлив. След като взе изпитите си, получи временна работа за през ваканциите в изследователския отдел на една лондонска фирма. Ходи на студентски лагер в планините на Северна Шотландия, а после и сам обиколи планините, като пътуваше на автостоп само с раница на гърба.

Остава само да видим дали ще може да се справи с работата по подготовката на защитата си.

Благодаря Ви още веднъж за цялата помощ, която ни оказахте, когато толкова много се нуждаехме от нея. Макар и да не ни се е налагало да идваме отново, за нас беше толкова важно да знаем, че можем да разчитаме на Вас!

Много благодарим, че сте така любезен да се интересувате от Питър. Сигурна съм, че това, което Ви казвам, ще Ви зарадва. Така и не сме говорили след това с Питър за посещенията му при Вас или за проблемите му от онова време. Смятате ли, че би трябвало да го направим в някакъв момент?

Отговорих й:

Искрено Ви благодаря за дългото Ви и интересно писмо. Естествено много се радвам да науча новините около Питър. Не виждам причина да му обръщате специално внимание и да му говорите за посещенията му при мен, но може би един ден тази тема ще се появи от самосебе си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ето един случай на момче, при което антисоциалната симптоматика беше доста сериозна. Към него се подхожди именно като към болен, а не като към нарушител и му се позволи да използва собствения си дом като вид психиатрична болница. В рамките на около година той се възстанови от абнормното си психиатрично състояние като цялата работа беше оставена на майка му, семейството му и възможностите на местното училище-интернат да се адаптира към неговите специални нужди.

Ролята, която изиграх, се състоеше най-вече в това да кажа категорично: това момче е болно, на него трябва да му се каже, че е болно, и трябва да му се даде време да се възстанови по естествен път от психиатричната си болест.

Оказа се, че главният фактор в етиологията на неговото състояние е била една относителна депривация, преживяна на 3-годишна възраст, до която беше довело лишаването на момчето от баща по време на първите три години от живота му по причина на войната.

[1] Преводът е направен по Winnicott, Donald, Therapeutic Consultations in Child Psychiatry, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1971, стр. 296–314. — Бел.прев. ↑

[2] Повечето от образователните институции, споменати в тази статия, спадат към традиционните за Великобритания частни училища-интернати (public schools), водещи началото си още от Средновековието. Те са реномирани заведения (предимно за момчета), предлагачи основно и средно образование с широк профил и адекватна подготовка на учениците, желаещи да кандидатстват в престижни университети като Оксфорд и Кеймбридж. Учениците, учебният процес, както и целият живот в интерната, са разпределени в няколко автономни общежития или „домове“ (houses), всеки от които има свой собствен управител (house master) и свои специфични вътрешен рег и култура, герб, спортен отбор и т.н. Принадлежността към определен дом/колеж и съревнованието между домовете/колежите

е обща черта на училищата и университетите във Великобритания. — Бел.прев. ↑

[3] Headmaster — „управител“, „директор“, но и „главен учител“ или „главен ментор“. — Бел.прев. ↑

[4] Winter Vomiting Disease — вирусно заболяване, причинено от малкия кръгло-структурни вирус (SRSV, Norwalk-Like Virus). Силно заразно, но рядко опасно за живота. Обикновено се изразява във внезапни и силни пристъпи на повръщане. Преминава за 24 до 36 часа. — Бел.прев. ↑

[5] Kolynos — марка паста за зъби, популярна във Великобритания през 40-те и 50-те години на ХХ в. — Бел.прев. ↑

[6] Squiggle game. — Бел.прев. ↑

[7] Deprivation — едно от водещите понятия в интерпретацията на антисоциалната тенденция при Уиникът. Най-общо казано, с него той има предвид лишаване от родителска любов и/или сигурност така, както това бива преживяно от детето. — Бел.прев. ↑

[8] Т.е. общо държавно училище за приходящи ученици, без пансион. — Бел.прев. ↑

[9] Thyroid — лекарствен препарат от щитовидна жлеза. — Бел.прев. ↑

[10] (бел, авт.) Майката изглежда не можеше да види особеното значение, което имаше отсъствието на бащата в случая. — Бел.прев. ↑

РОЗАЛИНА ДОЧЕВА

ЗА КНИГАТА НА ПАТРИК ДЕЛАРОШ

„ТРЯБВА ЛИ ДА СЕ ОТСТЬПВА ПРЕД ЮНОШИТЕ?“

Това е третата книга на френския психиатър и психоаналитик Патрик Деларош от поредицата „Въпроси на родители“ на издателство Albin Michel. Преди това в същата колекция са отпечатани книгите му „Юношество с проблеми“ и „Родители, осмелете се да кажете не!“

В „Трябва ли да се отстъпва пред юношите?“ д-р Деларош и теоретизира, и илюстрира с помощта на различни клинични примери специфична за този момент проблематика:

- как да бъдат разбирани бунтът и агресивността на юношата;
- каква именно е ролята и функцията на бащата във въпросния период;
- какво крият училищните проблеми;
- как да се реагира на рисковите поведения на младежа, докъде да търпим трудностите на съвместното съжителство, как да му помогнем, когато се чувства зле и т.н.

Представената в настоящия сборник втора глава на книгата се спира на различни аспекти на юношеското насилие. В частност тя лансира хипотезата, че родителското натрапване може да бъде негов източник, както и че в насилието се съдържа призив, който следва да бъде чут и дешифриран. Защото насилието е форма на проява на човешкото същество, начин да покаже своето съществуване, способ за изразяване и най-сетне — провокация, търсене на реакция от страна на възрастния или на родителите. Насилието, разбира се, е осъдително. Но преди да го осъдим трябва все пак да се опитаме да разберем причинността му, отбелязва Патрик Деларош. И преди да поставим граници пред юношата, да си дадем сметка дали самите ние не сме ги надхвърлили. Само при това условие родителите ще спечелят отново

уважението, което всъщност юношата предпочита да им дължи. Защото „добре разбраният авторитет не се състои в това да се потиска, а да се поддържат условията на взаимното уважение“, напомня френският психоаналитик.

Не просто на необходимостта, а именно на нуждата от бащин авторитет през юношеството, е посветена следващата, четвърта глава на книгата на д-р Деларош. Защото класически, юношеството разписва (или поне би трябвало да разпише) края на господството на майката. Бащата е призван да изпълни своята роля. Само че фигурата, която е потребна на юношата сега, съумява да съчетава и балансира близост с персоналност и затова не може да бъде нито приятел, нито подчинен. Още по-малко — деспот. Понеже истинската роля на бащата е не само да представлява закона, но също така — благодарение на идентификацията със себе си, която разрешава — да позволи например на сина си да действа като него. Така че жестокият баща (който често е ревнив баща), изпълнява само една от тези функции и не улеснява задачата на момчето. И, в края на краищата, ужасният баща съвсем не е забраняващ или сепариращ, заключава д-р Деларош.

И макар че нашата модерност е белязана по-скоро от някакъв вид „материализация“ на бащите, а също — от реално отслабване на родителския авторитет и от известно „загърбване“ на отговорността от семейството, то родителите според Патрик Деларош продължават да бъдат онази неминуема ос за идентификация и остават основен източник за референции на децата си. Затова те трябва да запазят своето място, да установяват правила (за да „kadriрат“ юношата), да проявяват бдителност (но без да са натрапливи), да съгласуват индулгенция и авторитет, да придружават (но и да проявяват твърдост). Защото, ако любовта на родителите е разбираща, това също така предполага тя да бъде решителна и стабилна.

ПАТРИК ДЕЛАРОШ

ЕДНО НАСИЛИЕ МОЖЕ ДА КРИЕ В СЕБЕ СИ ДРУГО

Произхождайки от латинското *vis* (сила), насилието^[1] дължи лошата си репутация на принудата, която упражнява върху другия, принуда, която в изнасилването намира несъмнено най-пълната си репрезентация. Тази сексуална страна на насилието се открива също в садизма, който е основата на неограниченото насилие, отричащо другия.

Впрочем, още откакто е възникнало като понятие, юношеството^[2] е било свързано с идеята за насилие: колективни бунтове в интернатите през XIX век, стачка в стъкларската индустрия, където са били експлоатирани „гаменчета“, банди върлувщи в Белвил или в Менилмонтан^[3]. Така че в началото на XX век вестник „Le Matin“, с тираж около милион екземпляра, е поддържал всекидневна рубрика, „Даршк-Апаши“. Тя разказва подробно за подвизите на тези шайки и води заглавието си от квалификация, дадена на един от тях, от никакъв мрачен секретар в съда по време на процес срещу две съперничещи си банди. Това послужило като аргумент на Камарата, за да откаже премахване на смъртното наказание и се поставил въпросът за възстановяването на телесните наказания.

Медиите следователно затвърждават юношеството, създадено от медицината (концентрирана предимно върху пубертета), криминологията (статистическите изследвания) и политиката (специфичния юридически и наказателен режим, на който подлежат престъпниците Във Възрастта от 16 до 18 години). Но защо това понятие (подобно на понятието детство от XVIII век според Филип Ариес) се е зародило? Какво е имало „преди“? За историчката Мишел Перо — преди, това ще рече преди Революцията, тогава младежта е била официално организирана. Именно тя имала задачата да устройва празниците, традиция, която се поддържа още в някои малобройни

села. Също тя е имала „властта за сексуална регулация, чийто най-прословут израз са подсвиркванията и дюдюканията: когато някой позастарял мъж вземел за жена млада девойка, или когато жената командвала къщата, под прозорците им се подвиквало и дюдюкало.“ Като отменила сдруженията със закона Льо Шапъолие, Революцията, отново според Мишел Перо, причинила премахването на традиционните форми на причисляване, което довело до изнамирането на нови такива, много по-свързани с индивидуалните характеристики. „И тя добавя: За едно гражданско общество, което възнамерява да не признава вече друго, освен държавата и индивидите, категориите по възраст и пол — мъжете и жените, младите и старите, стават съвсем подходящи.“

Подобно разсъждение въвежда директно към това за насилието. Има всъщност много видове насилия: физическо и словесно, законно и незаконно, видимо и невидимо и пр, тези разнострани насилия са обвързани в реципрочни отношения: физическото насилие може да повлече след себе си вербално насилие, законното насилие да причини незаконно такова, невидимото и прикрито насилие — едно видимо и очевидно насилие. Обратното е също възможно. Що се отнася до историята на юношеството, може основателно да се предположи, че премахването на стария ред е било институционално насилие, довело след себе си колективното избухване на явни насилия, което е препредадено твърде рано от медиите.

В този дух може да запитаме дали премахването на всякакъв подбор при постъпването в колежите, уеднаквяването на класовете в тях, задължителното обучение до 16-годишна възраст (което налага на всички юноши, даже и на онези, които не го желаят, да посещават колеж), не представлява също институционално насилие, отговорно, в някои заведения, за онова зрелищно насилие, което сега подхранва политическите залози.

Не е ли домашното насилие на юношата резултат от едно фино притискане, което му отнема минималното пространство, от което той се нуждае? Това е хипотезата, която формулирам, когато говоря за опасностите от *натрапването*. И без да се стига чак дотук, ако вземем една обикновена форма на словесно насилие, дори зараждането на нови чувства на омраза, не са ли те често йената за прекомерно голямата близост? Нужно ли е също да утвърждаваме някои принципи

— известна форма на насилие е осъдителна, разбира се, но преди да я осъдим трябва все пак да разберем причинността и *преди да поставим граници пред юношата, да проучим дали ние самите не сме ги надхвърлили.* Само при това условие родителите ще спечелят отново уважението, което въщност юношата предпочита да им дължи. *Добре разбраният авторитет не се състои в това да се потиска, а да се поддържат условията на взаимното уважение.*

ИЗКУШЕНИЕТО ОТ НАТРАПВАНЕ ПОРАДИ ЛИПСА НА АВТОРИТЕТ

Натрапването се състои в това да се намесваш в интимното пространство на някого, без да имаш такова право. Но тази дефиниция трудно дава представа за ставащото в семейството. Как да говорим за право тогава, когато за гражданско право семейството е място, в което царува неправото, място, настрана от правилата на закона... в рамките, в които, нужно ли е да уточняваме — всичко се случва добре^[4]? Семейството не е демокрация, ръководена от мажоритарния избор, поради простото основание, че неговите членове не са равнопоставени. Когато децата настойчиво искат демокрация върху, това има комичен ефект, защото наяве излиза една истина: властта на родителите е неограничена. Някои родители се натъжават от това, търсят непрекъснато мнението на децата си, консултират се с тях за името на по-малкото братче или сестриче, но това обезщетение е по-лошо от бедата, която се предполага, че предотвратява. Разбира се, от неограничеността до злоупотребата има само една лесна за преминаване стъпка. Ето защо властта на родителите може да бъде най-доброто и най-лошото нещо. Приложена грубо, без тънко диференциране, тя има за последица да настройва юношата и да произвежда обратното на онова, което се очаква. Оставката на родителите от мисията им е още по-опасна: тя докарва след себе си провокативни поведения, пораждащи тревога, а те на свой ред благоприятстват преминаването към действие. Натрапването, обикновено майчиното, е едно от тях и намира своето „оправдание“ в поведението на юношата. Впрочем тук е и цялата разлика с децата, защото натрапването се понася много по-зле от юношите. Те с пълно право съзират в него непоносим опит за завземане на личния им живот. И е благоприятно, когато протестират: един отказ би бил с много по-тежки последици. Съобразно със зараждането на емоционалния и

сексуален живот на възрастен у него, юношата изпитва натрапването като насилие без име. Въпросното насилие може даже да предхожда (или да забранява) това ново зараждащо се битие. Както го изказва един от юношите, които ще цитирам: „Майка ми тършува. Аз дори не знам какво търси тя!“ Има едно нарушение, толкова по-тежко от това, че е извършено от родител, за когото се предполага, че притежава авторитета. Запитвали ли са се родителите как те биха понесли същото натрапване?

ОТНОВО ЗАКОНЪТ, ВИНАГИ ЗАКОНЪТ

Юношите ни заставят към известна дисциплина. Повече, отколкото децата, обречени за по-сетнешни удоволствия (стига да не се бъркат в нашите), юношите уважават правилата, ако ние самите ги съблюдаваме. Тъй като първоначално са били деца, те не познават добре новите права и задължения, в които ги ръкополага съзряването им. И ако страдат от натрапването, те не дръзват много да се оплакват от него, ако изобщо го забележат, какъвто невинаги е случаят. И както при злоупотребите от всякакъв вид, те не се осмеляват да протестират, понеже се чувстват виновни. Така ще натрупват ненавист и бунт, които ще се изразят по-сетне под понякога силно променени форми. Натрапването следователно е прикрито насилие, източник на едно открито насилие. Ето защо пред един разбунтувал се юноша трябва да умеем да се запитваме, преди да наказваме заслепено. Защото дори юношата да е забравил основанията за своята ярост, дори да е способен да оправдае своя агресор и да приеме наказанието му, съвсем не му правим услуга, ако той не бъде подпомогнат да разбере скритата мотивация на действията си. Родителите също трябва да разберат последиците от своите действия. И понякога се налага да им се обяснява, че да говорят си струва повече, отколкото да действат. Въщност тяхното натрапване е белег за безсилие. Безсилие да говорят, да казват това, което ги беспокои, да поставят граници. Защо пансионът и интернатът са възвеличавани все още с такава магическа ефикасност, ако ли не именно защото поставят реални и материални граници на мястото на словесни и символични граници? Още повече интернатът има заслугата да въвежда посредничеството на преподаватели и педагози, което натрапването не върши, защото натрапването е преминаване към действие, често — деяние на една

разтревожена майка, която дори се срамува да говори за това със съпруга си. Следователно то е същинско незаконно насилие, аналог на секретна служба в една инак демократична държава. То разбира се е задействано от спешността и от тревогата, което по никакъв начин не оправдава тайната, в която се облича и нарушението, което извършва. **Как да накараме юношата да уважава правилата, когато ние самите ги накърняваме?** Такъв е въпросът, който поставя тази глава. Примерите, които ще се приведат, са почерпени от собствения ми опит и при все че са изменени, за да се запази конфиденциалността, те коректно отразяват наблюдаваните факти, включително и в плоскостта на статистическата честота.

НАТРАПВАНЕТО МАЙКА – СИН

Никак не е случайно, че примерите, които ще последват под това заглавие, са така многобройни. Някои майки разбира се са смутени от внезапната поява на сексуалността на сина им. Подобно смущение несъмнено обяснява затруднението, което изпитват да разговорят за това със съпруга си. **За родителите сексуалността на детето често е нещо също толкова неуместно и неприлично, колкото е сексуалността на родителите за децата.** Ето защо майките, вместо да говорят за това със съпрузите си, изразяват тревогата си като действат. Тук отново^[5] близостта на майките с децата е просто един претекст, също толкова, колкото е професионалната заетост на бащите. Не става дума нито да защитаваме, нито да обвиняваме, когото и да било — има впрочем пледоарии, които могат да се обърнат срещу обвиняемия (обвиняемата). А иде реч да се разберат причините и последиците от такова поведение.

Сред причините за натрапването на първо място е беспокойството на майката. То има много лица: страх от забременяване, страх от СПИН и е вярно наистина, че дори информирани^[6] юношите — момчета и момичета, понякога поемат рискове. Но беспокойството може да се изкаже, вместо да се постъпва, да се действа. Даже ако е факт също така, че младежът (девойката) не съумява повече да говори и оставя (доброволно?) разпръснати в безпорядък кореспонденцията си, личния си дневник, порнографски списания. Аргументът на майките (и понякога на бащите) тогава е

невъзможен за париране от психоаналитика: той (тя) са направили погрешно действие, защото той (тя) не е могъл другояче да ми каже, че има приятелка (или приятел), че има сексуални контакти и т.н. Ето защо натрапването е сложен феномен, често взаимен: нерядко се случва юношата също да се рови в семейните книжа. Безпокойството впрочем е заразно и момчето (момичето) рискува да оправдае отношението на майка си като привилегирова действието за сметка на словото. И като прави това, той (тя) рискува да усложни още повече процеса на придобиване на своята автономност. Но също — да не се зачита и да се отнася с недоверие към себе си в известна степен, със следната обосновка: щом майка ми е така разтревожена, че е стигнала дотук, тя трябва да има сериозни основания. Виждаме как безпокойството на юношата за неговата собствена сексуалност се присъединява към това на майката и се изпълзва на обективното разсъждение, което би минало през един трети. Впрочем във всички подобни случаи бащата редовно е отсъстващ и даже ако е представен физически, то неговото мнение не изглежда да има значение.

Филип, на 14 години, преминава в последна година на колежа (9, клас)^[7] и тревожи родителите си. Те са привикани в полицейския участък заради съучастието му в кражба на магазин, извършена от банда. Но най-вече семейният климат е непоносим: не минават вечеря или обяд без конфликт, Филип е имал някои храносмилателни проблеми като кърмаче и винаги е бил с проблемен апетит. Той е потиснат, не разбира защо у дома е ад и се чувства отговорен за това: „Никога не е така, както те искат. Един ден всичко е нормално, на другия — не и не се знае защо е така.“ Той има повтарящ се кошмар, типичен за подобен тип юноша разтревожен от нагоните, които го надхвърлят: „У дома съм. Някакво чудовище пристига. Всички изчезват, с изключение на мен. Чудовището ме хваща и аз се събудждам.“ Когато се прибира у дома, той няма желание за учене. Несръчен е, неволно чупи предмети и дразни всички. Той се отегчава, когато приятелите му не са при него, ако ли не — винаги е заврян у тях. Училищните му проблеми са трудни за обяснение. Въпреки това неговата интелигентност е над средната. Той се е пристрастил към едно изоставено куче, което родителите му са разрешили да прибере при себе си, грижи се много добре за него и изглежда, че кучето представлява за него нещо като двойник. Накратко, видимо тук няма

друго, освен банална юношеска криза. Ето защо му предлагам игра на роли, за да отидем по-далеч, Филип в действителност няма нищо, в което да упрекне своите родители, както и те самите — никакви обективни факти, които да му противопоставят. Именно благодарение на тази игра, в която аз изпълнявам ролята на юношата, Филип ще ми каже впоследствие: „Майка ми рови. Не зная даже какво именно търси.“ След размисъл той също се съгласява, че може би баща му се затруднява да се отграничи от нея. „Впрочем, — допълва той, — когато аз и майка ми се ругаем и баща ми пристигне, той взема нейната страна, без даже да знае за какво става дума.“

Тази забележка ми изглежда важна. Ако в действителност е желателно родителите да бъдат обединени, за да отгледат детето си, това обединение не трябва да бъде сливане: нужно е всеки родител да запази своята индивидуалност. През юношеството детето трябва да може да чувства тази разлика. Бащата, който систематично взема страната на жена си в конфликта, който тя води с юношата, рискува да изглежда като стражар на подчинение, а не като обективен арбитър. В случая с Филип юношата е този, който поставя искането, което не се среща често в подобна конюнктура. Но той страда, без даже да знае защо. Както сам казва: „Чувствам се виновен и не зная за какво именно.“ Видно е, че трябва да се разговаря с родителите, за да разберат нещо от това и то даже ако юношата е съгласен да отиде да се среща с някого. Всъщност, ако Филип изведнъж бъде поверен на терапевт, съществуват сериозни шансове той да няма нищо друго за казване, Филип не би могъл да говори преди да е осъзнал каква е средата, в която живее, а това той ще може да направи само постепенно.

Ерике на 17 години, първа година в лицея (10. клас), появил се е в семейството след две по-големи сестри. Едро момче, спортна натура, той се оплаква от затруднението да учи. Няма много добра представа за самия себе си, разсъждава като възрастен и говори за трудното бъдеще, свързано с безработицата. Той не се оплаква от родителите си — какво говоря! — той не смее да се оплаче от тях, но признава, че баща му е по-„cool“^[8] от майка му. Впрочем баща му рядко си е у дома, работата го задължава често да отсъства в провинцията. По-късно Ерик ще признае, че майка му е постоянно тревожна, което незабавно ще побърза да оправдае. Въпреки това изглежда, че когато бащата

липсва, това беспокойство управлява къщата. Ерик се чувства много пасивен, обвинява се, че закъснява да се впусне в занимания и упражнения. Накратко — обръща срещу себе си една енергия, която въпреки това се усеща, че е присъстваща у него. Наведен на това да изиграе семейните проблеми в индивидуална психодрама, неговото поведение ще разкрие една вездесъща майка, от която той не съумява да се отдели. Когато приятели идват да го търсят, за да излязат, и когато майката в играта измисля като претекст всичките възможни болежки, за да го възпрепятства, Ерик е неспособен да я остави сама — той е парализиран от чувството за вина.

Въображаемото натрапване на тази майка е съвсем относително. То се упражнява само посредством афективния шантаж. Натрапването обаче кореспондира на една съвсем реална майка, твърде присъстваща, която рискува да обремени емоционалното бъдеще на Ерик, единственото момче на фамилията. С това изглежда бащата се е примирил, измъквайки се благодарение на професионални претексти.

Случаят на Луи, също 17-годишен, пред преминаване в последна учебна година в лицея, е много близък и въпреки това — по-очевиден. Той също е изживял проблематично ранно детство. Също е имал проблеми с апетита, които са намерили разрешение по-късно. Луи определено описва майка си като обезпокоена спрямо него, докато баща му изобщо не е такъв и го подкрепя. Но Луи също се затруднява да говори и изглежда заразен с майчината тревога. Що се отнася до бащата, той обвинява откровено съпругата си, че кастрари сина им! И в този случай индивидуалната психодрама ще ни даде ключа към загадката. Луи приема да изиграе в нея ролята на майката, което се случва рядко и е трудно най-вече за момче в неговата възраст. Впрочем, той ще изиграе чудесно тази роля. Не само че е натрапник в нея, но отчетливо казва, че няма никакво доверие на сина си (на самия себе си, следователно). Майката-Луи не престава да поставя въпроси върху вечерта, която Луи (изигран от психолог) е прекарал: тя прави проверка на сведенията чрез съпоставяне на информацията от различни източници, като че ли води полицейска анкета и даже взема мъжа си за свидетел.

Постижението на Луи ни поставя в центъра на несъзнаваното съучастничество, което свързва тази майка със сина ѝ. Тя наистина е неговото морално съзнание и той не би могъл да се раздели от това

така лесно, както би могло да се желае. Впрочем невъзможно е в степента, в която тя е част от самия него. Играта обаче ще позволи на Луи да вземе относителна дистанция по отношение на тревожната си майка. С примера се докосваме до това в каква степен натрапването на майката е улеснено и почти призовано от собствената тревога на момчето. Твърде е възможно впрочем терапията, която тя прие да следва, да намали силното въздействие, което има върху сина си. Но все пак да кажем, че Луи е направил своя тревогата на майка си и ще трябва оттук насетне да държи сметка за това.

Гийом е на 14 години и е предпоследна година в колежа (8, клас). Големият му брат е преподавател по литература, двамата му родители са от скромно потекло. Той плаче, намира, че е с труден характер и даже с много лош характер като майка си (*дословно*). Той е разговарял за проблемите с майка си, която го е приела зле, тъй като се е почувствала обвинена. Гийом говори с лекота и казва например: „Майка ми много иска да порасна, но по отношение на нещата, които я устрояват. Би трябвало да е по-толерантна с татко: тя винаги има право и факт е, че това е истина! Тя никога не пада по гръб, също като котка.“ Той й разказва, че е сънувал как те с баща му се развеждат, тя му обяснява това с театралната пиеса, която са гледали предната вечер по телевизията. Както се забелязва, между Гийом и майка му съществува голямо съучастие. „Тя оправдава натрапливата си страна със своята тревога — моето беспокойство се освобождава, когато експлодирам и се изразявам.“ Гийом се идентифицира с нея, но всичко това се уравновесява от факта, че той се изразява, впрочем, сурово: „У дома е законът на майка ми, от което се страхувам. Тя е тиранин, който се разпорежда както си иска!“ При все това, по време на цялата терапия, не бунтът, а съучасието с нея ще се разкрият.

Виждаме, че бунтът срещу натрапването не е лесен за момчето. Защото натрапването невинаги е насилическо: то е вътрешно свързано с афективността. И ако насилие съществува, то е нежно насилие. Гийом например е много чувствителен и обсипва с целувки по врата своя тиранин или настойчиво иска милувки! Ето защо момчето се затруднява да се отдели от тази привързаност, без намесата на трети. Откъдето и мъката, която Гийом проявява към един слаб баща, който не се меси, както и апела към бащата, който тази мъка съдържа.

Но се случва понякога юношата да се инати и упорства.

На 18 години, Марко е първа година в лицея (10. клас) и се е срещал с камара психологи. „Нагрубяваме се с моите родители и като всички родители, те се страхуват за бъдещето на детето си“ — заявява той веднага. Картината, която обрисуват за него родителите му, е по-скоро черна: „Бягал е, удрял е баща си, заплашвал е майка си, не се мие, не се бръсне, не се сресва и обвинява винаги другите.“ Последната забележка е обща за цялото семейство — всеки очаква другият да се промени. Марко обяснява много лесно поведението на родителите си чрез историята на тяхното детство: „Баща ми е отгледан суворово. Той се опитва да прави същото с мен: щом започна да говоря, той ме прекъсва.“ Научавам инцидентно, че майката чете писмата му и подслушва телефонните му разговори.

Марко в действителност не е толкова зле, колкото изглежда. Такава впрочем е ползата от една консултация за всички онези случаи с юноши, които тревожат родителите си — едни и същи симптоми в действителност могат да свидетелстват за начало на душевна болест, за вземане на дрога или за юношеска криза и е важно да се успокоят родителите, без обаче да се минимализират проблемите. И обратното, разбира се, от което следва да предпазваме юношата, — всеки признак за сериозна опасност трябва да се счита за различен от обикновения повод за конфликт. Така или иначе, именно този външен поглед често ще бъде достатъчен, за да се дедраматизират и намалят сложните конфликти, защото всеки има дял в тях. И едва на второ време ще може да се помогне на този, който го иска и който най-много се нуждае от помощ. Случва се първоначално юношата да откаже посещения. Това не е пречка — той често ще дойде по-късно. Що се отнася до Марко, той дойде и говори съвсем открито, което облекчава задачата на консултанта. Което невинаги се случва, особено при тежките случаи.

ЕДНО НАТРАПЧИВО ЗАВЛАДЯВАНЕ

Многократно ще приемам този дядо, дошъл да ми говори за пълнолетния си внук, следствен за педофилски прояви. Никога няма да видя Рафаел, но разказът на дядото може би ще го обясни: той е преценил дъщеря си и нейния съпруг като неспособни да отгледат Рафаел и е взел нещата в свои ръце, като е поел училищното обучение на момчето и е дал работа на зет си в своето предприятие.

От ранното си детство Рафаел е отглеждан от дядо си, който разбира се го е настанявал в най-строги частни колежи. Рафаел му е давал впрочем пълно удовлетворение, бил е ласкан и хвален от дядо си, който винаги е заемал неговата позиция в случай на конфликт с преподавателите. Рафаел ще получи зрелостно свидетелство на матурата, но твърде незрял за да постъпи във факултет, ще остане при дядо си като бездейства през деня, излиза вечер твърде късно и се събужда чак през следобедите. След като е надзирвал деца, осемгодишно момиченце ще се оплаче в училище, че е било принудено от него да прави фелацио. След очна ставка Рафаел е подведен под съдебна отговорност, но ще откаже наложеното му психиатрично наблюдение. Ще стане ясно освен това, че той злоупотребява с алкохол, което тревожи приятелите му. Дядо му е сринат психически, но ще продължава да обгражда Рафаел с изцяло майчинска загриженост. Той познава всичките приятели на Рафаел и отклоненията в поведението му по-добре от неговите родители. Бащата е преценен от дядото като някой, който си е подал оставката, но е оставил в неведение за всичките постъпки, предприети по отношение на своя син. Това отстраняване на бащата е опасно — Рафаел не среща никакво истинско противопоставяне на своето поведение, фактическият съюз между дядо му и майка му — бащата и дъщерята — изпълнява за него функция на инцестен и нереален Едипов комплекс. Даже незаконното действие на Рафаел няма да го конфронтарира с един реален закон — тук също дядо му няма да спре да го защитава и покровителства, намирайки му всичките възможни извинения.

Този пример показва **артикуляцията между семейния символичен закон и закона на гражданския кодекс**. Именно липсата на семеен закон, или по-скоро неговото извращаване, води юношата до преминаване към криминално действие, което го конфронтарира с човешкия закон. Няма престъпник, който да не е познал подобен род структура или липсата на фамилна структура. Именно върху това би трябвало да се опират адвокатите им, а не върху липсата на привързаност на детето към майката, която е по-скоро една страстна привързаност и преданост. За жалост обикновено винаги е твърде късно да се коригира едно прекалено толерантно и разпуснато възпитание. Куриозно е, но жертвата, сиреч юношата, изглежда че

търси в противообществените прояви сблъсъка със закона, който не е познала в детството си. Откъдeto и изключително силните и сложни чувства, които свързват тези престъпници с полицайите и възпитателите, определени от съдиите да се занимават с тях. И именно защото те все пак осъзнават, че твърде много са им липсвали лимити в детството, са признателни към възрастните, които най-сетне имат кураж, търпението и самоотвержеността да им ги поставят — те срещат най-сетне благодеянието на тази прочута „бащина функция“.

А НАТРАПВАНЕТО МАЙКА — ДЪЩЕРЯ?

Ако бащите обикновено избягват сблъсъка и следователно — натрапването със сина, поради страх, несъмнено, от прекалено голямо насилие, някои отношения майка — дъщеря не са избавени от него, натрапването тук просто е по-прикрито.

Офелия, на 16 години, повтаря първа година в лицей (10, клас). Майка ѝ я е родила от американец, за когото впоследствие се оженила. Двете са се завърнали във Франция привидно по икономически съображения, а в действителност — защото бащата е имал връзка. Оттук насетне майката ще развие по отношение на дъщеря си омразата, която не може да изрази към съпруга си, омраза, съразмерна с разочарованието ѝ от любовта. Майката идва, за да търси възпитателни съвети, защото не смогва да се справи с поведението на дъщеря си, която бяга при своята леля.

Но не от строгост има нужда това момиче. Трябва да съумяваме да разчитаме смущенията в поведението, преди да ги лекуваме. Най-често много глезените деца, твърде протежиранияте юноши отказват да се подчиняват, за да престанат да бъдат считани за идоли от своето обкръжение. Те понякога го казват съвсем отчетливо на психолога или на психоаналитика, който е част от арсенала за всестранна помощ.

Изключение: именно от любов има нужда Офелия. И ако тя бяга, то не е за да търси наказание, а точно наопаки — за да намери отново леля си, която се е преместила в провинцията и която винаги ѝ е помогала. Вследствие на което тази леля, сестра на майка ѝ, е зачислена незабавно в лагера на враговете на последната. Майката на Офелия третира сестра си като повърхностна и снобарка и е готова да се обърне към детски съдия, ако тя не ѝ върне дъщерята. Колежът, в

който е Офелия, е подчинен на същото преследване. За майката неговата роля е да пречи на дъщеря ѝ да излиза. И всичко онова, което би могло да изглежда като развлечение, е забранено от въпросната майка, която винаги е отказвала психологическа терапия, въпреки съветите на лекарите си.

Този краен пример поставя въпроса за настойничеството, за налагането на външна помощ, за да бъде избегнато майката да разруши дъщеря си.

КАК ДА ВЛУДИМ ЮНОШАТА?

Натрапването, за което ще стане дума в следващите два примера, надминава всичко, което човек може да си представи. Юношите, доведени на консултация, смущават, но не са неизбежно най-смущаващите. В известна степен, поне за единия от тях, поведенческите смущения даже представляват здравословна реакция на онова, което изтърпяват. Затруднението е, че те не го знаят, чувстват се ужасно виновни и предпазват родителите си. Последните трябва да бъдат подпомогнати и даже да се съюзим с онзи от двамата родители, който изглежда по-малко разстроен, в опит да се установи отново вътрешносемейният закон и да се вземат мерките, които се налагат. *Терапията не е панацея. В някои случаи, в действителност, предложената терапия би могла да произтича от околния безпорядък и да го поддържа, което би противостояло на истинското слово, което тя окуряжава.* След като веднъж вече мерките са били взети, имам предвид, в частност, — някои наложителни раздели, подходящо е да се подпомогне този в семейството, който иска помощ и страда от вредния климат. Съдете сами.

Харолд, на 12 години, пие, пуши, върши глупости. Това ми казва майка му. Тя добавя, че за да може по-добре да го надзира, го кара да спи в нейната стая. Той си има стая, но вратата е без ключалка, защото тя я е махнала. Тук все още Харолд не реагира на натрапването. Той не знае, че неговата майка престъпва един нормален ред. Харолд няма и как да го отгатне — баща му си е тръгнал и изпитва затруднения да разговаря с него. А ако бащата бе действал, това е щяло да сложи край на тези манипулации. Въпреки това трябва да разберем и безпомощната майка, която не вижда как другояче да спре отклонението на Харолд. Обаче момчето не е отвъд възможностите на

словото. Напротив, той признава грешките си, казва, че сам си е отправил предизвикателство и че дължи много на приятелката си. Бащата също не е напълно отсъстващ, той споделя, че е имал емоционално ощетен баща и допуска, че в семейството има не малко душевно болни.

Да се помогне на майката в случая не възможно само като тя се изслушва веднъж седмично. От единия до следващия път тя ще бъде принудена поради безпомощност да действа по същия начин и порочният кръг ще се затвори. Трябва следователно намеса, примерно интернат или поемане на нещата от бащата. В някои случаи, ако юношата започне престъпни прояви, сигнализирането на детския съдия може да бъде особено ценно. За жалост, тези съдии са претоварени — веднъж даже ни бе отговорено, че постът е вакантен!

Ауен е на 17 години, последен клас в гимназията. Той е второто от три деца в семейство, което се ползва с авторитет. И е единственият с поведенчески смущения: живее нощем, яде сандвичи, пуши много — със сигурност хашиш, излиза, без да предупреждава, и се прибира в два часа сутринта, непрестанно иска пари. В действителност той никога не е благоволявал да сяда на масата и родителите му са се подчинили на неговите капризи. Като бебе настойчиво е претендирал за биберона си всяка нощ и винаги го е получавал. Накратко, родителите още от самото начало^[9] са се поставили напълно в услуга на това изискващо кърмаче. То напомняло на всеки от тях красив и обожаван брат. Родителите признават, че са в totally несъгласие — нито едно сядане на масата не минава без конфликти, а често и с трошене на посуда! Натрапването разбира се е част от картина — именно бащата, преподавател по математика, минава с прахосмукачката в стаята на Ауен. И пред моето изумление, живо възразява: „Но той е астматик!“ Разбира се, минавайки с прахосмукачката, бащата се натъква на всякакви необичайни предмети, които издават интимността на Ауен. Той, както изглежда, няма грижата за нищо. На него му е дошло до гуша от учението и иска да постъпи в армията.

В двата последни случая патологичната липса на закон в семейството води след себе си до преминаване към действие, което също е апел към легитимна санкция. Обстоятелството, че родителите не установяват правила, е катастрофално, защото детето се нуждае от

тях за да се конструира и за да не се разболее. Тази нужда то изразява под различни форми — не е ли именно такъв смисълът на военното призвание на Ауен?

При натрапването на родителите в живота на юношите, ние се натъкваме на една крайна реакция на предизвикателствата, които младежът (или девойката) противопоставя на семейното равновесие. Патологична, каквато бива, тази реакция е не по-малко и проява на власт, власт която е обаче така малко уверена в себе си, че се превръща в карикатура: това понякога е начин да се сложи край на една предходна прекалена толерантност. Впрочем винаги съм се учудвал да наблюдавам до каква степен юношите понасят подобна ситуация и даже се нагаждат към нея. Навярно е така, защото я „възприемат“ като вид предпазна мярка.

Ето защо родителите, които желаят, трябва да бъдат подпомагани, за да могат да поставят ограничения, без да прибягват до употребата на хитрости. За това е нужно да им се показва, че тревогите им са легитимни, че за тях трябва да разговарят с юношата и че по-скоро трябва да преговарят с него, отколкото да му се противопоставят несъзнателно. Нужно е да им се обяснява и че, напротив — прекалената толерантност не е здравословна, онази толерантност, която неусетно настъпва със снизходителността (върху часовете за прибиране, облеклото, познанствата, общуванията...), която граничи с угодничеството и завършва в мъките на конфликта.

Често угодничеството съседства с потискането^[10]. Понякога родителят се чувства преизпълнен с враждебна ревност към приятеля на дъщеря си, враждебност, която той преценява дотолкова престъпна, че я трансформира в безразличие. Някои бащи реагират твърде необуздано на първото червило за устни на дъщеря си и не знаят как да се държат, след като гневът им вече е отминал. Това насилие често е една от причините за липсата на ясно поставени граници, липса, която също разкрива насилийската си природа. Следователно има един легитимен авторитет, за който юношата законно претендира.

Обърканите и разстроени родители могат и трябва да бъдат подпомагани да изиграят ролята си, благодарение на изслушването на тяхната собствена история.

НАТРАПНАНЕ ИЛИ БДИТЕЛНОСТ?

Ако от бдителността до натрапването има само една крачка, не трябва да се страхуваме, че можем да я прекрачим! В действителност юношата, чиято съвест не е спокойна, ще Ви упреква за натрапничество, което той ще оценява като непоносимо, даже когато е в опасност. Друг пък — наопаки, ще преживява липсата на правила като изоставяне или въпреки това ще си налага да не излиза въобще. Следователно за най-малките и в зависимост от връзката, която сте установили с юношата, е нужно да наложите минимални, но стриктни правила — установлен час за прибиране у дома, телефонен номер, на който той да бъде откриваем, името на приятелите на приятелите, които са го поканили. Най-общо казано — многото правила не вредят никога, недостатъчността им — Винаги вреди.

НАСИЛИЕ, ПРОИЗТИЧАЩО ОТ ЮНОШАТА, НАСИЛИЕ, ПОНЕСЕНО ОТ РОДИТЕЛИТЕ, ИЛИ ОБРАТНОТО?

По време на събиранятията^[11], юношите засегнаха насилието със следните термини — съществува необосновано насилие и насилие, което се разплаща. Необоснованото насилие е това, което се упражнява върху другия без основание — това не значи, че за него няма причина, но че тя се намира в човека, а не във връзката с другия. В замяна, насилието, което разплаща — това е възмездietо за едно предателство, за измама или за всяко друго подобно нещо. Но, ще добавят те, необоснованото насилие често ще бъде последвано от насилие, което разплаща! Не би могло по-добре да се дефинира този цикъл на насилието, за който говорех във встъплението, нито разликата между индивидуалното насилие и това, което се упражнява върху другия или в група.

Въпреки това, ако го освободим от външната му обивка от скандалност и прегрешение, насилието е също така енергията на отчаянието на удавника, или битката за оцеляване на индивида при залавянето от неговите преследвачи.

Затова несъмнено насилието поражда два вида отношение: на *репресия*, често плод на страха и на *разбиране* чрез идентификация с този, който извършва действието. Тези отношения понякога са смесени у една и съща личност, когато нейната функция я поставя в позицията да решава (съдия, експерт). Те могат също така да изкривят погледа, който терапевтът има върху своя пациент, даже да бъдат споделяни от пациента: в действителност през по-голямата част от времето *той се преценява винаги много по-виновен отколкото е, защото в тази област няма друга реалност, освен субективната*.

Битката за живот, и най-вече нейната жестока разправа, изчезнали от незапомнени времена, изглежда са оставили следи, за да бъде виновността така превъзходяща прегрешението. Това разминаване се дължи също и на липсата на мяра, за което свидетелства насилието, което по природа и винаги е „извън норми“. Откъдето следва и степенуваният арсенал от наказания, които обаче варират според външни обстоятелства — пресата, таланта на адвокатите и пр. Юристите сериозно се затрудняват да очертаят действителността на престъплението и необходимостта от обръщане към експерт, докато биологите се опитват да дефинират понятието праг, за което се знае с каква честота токсичните вещества от всякакво същество го снижават. Във всеки случай ще видим, че за пациента понятието за възмездие, за поправка, даже просто — за присъда, обуславя евентуалната психотерапия — известно е в каква степен философът Луи Алтюсе, обявен за виновен според закона, е страдал, че не е бил съден за убийството на жена си, допуснато в момент на остри депресии. Впрочем, експертите психиатри са склонни все по-малко да се позовават на понятието „умопомрачение в момента на деянието“ даже когато пациентът им е признат душевноболен.

Включването на другия в кръга на насилието не засяга само подобни крайности. Впрочем, щом е засегнат от насилието на някого, другият бива вплетен по един или друг начин, при това независимо каква ще бъде собствената му реакция.

Което в замяна донася след себе си ново поведение на агресора и съответно нова реакция на агресирания: тази спирала може да се превърне в безизходност. Именно това е, което често се случва в група — агресираният, или даже само онзи, който се счита за такъв, вместо да спре агресията с подходящо действие (обръщане към трети, към

регламента, към възрастен) се поставя на свой ред в собствен ущърб като отвръща с удар, което повлича нова агресия. Подобен вид съучастие на агресирания става очевидно, когато агресорът атакува трети, най-вече — родителите. Познавах юноша, който беше вкаран у дома приятели, поискали ключа. След което те разхвърляли апартамента, пили алкохол, намазали стените с кетчуп.

Едно насилие може да крие в себе си друго без заинтересованието да реагира по какъвто и да било начин. Нещо повече: когато агресираният е прикритият създател на едно скрито насилие, той кара агресора да носи цялата тежест на отговорността и именно тук открива своето удоволствие. Макар и особен, случаят не е рядкост — знаем за младо момиче, изоставено от родителите си при раждането и прието от D.A.S.S. (Дирекцията по здравните и социални въпроси), нетърпеливо да провокира мъжкото желание, облечено в свръх къса пола на местата за проституиране, да заявява на онези, които е възпламенило така: „Не съм тази, за която ме мислите.“ Тя успя да направи така, че да бъде изнасилена в един момент и се оплака след това от факта, че никой не искал да повярва в агресията.

Възрастният, изправен срещу насилието на младите, е подвластен, подобно на агресирания, на амбивалентност: той е обхванат от противоречиви мисли, които рискуват да го парализират и когато е жертва, и когато трябва да се бори с насилието. Определени родители, фокусирани върху страданието при възникването на някакво насилие, пренебрегват тъй да се каже формата (насилието), за да се занимават само с основата (страданието). В известен смисъл те не грешат, но това отношение само и единствено влошава нещата: юношата ясно си дава сметка, че преминава пределите, той се чувства виновен и очаква най-напред ограничение. Като при това той не изразява своето страдание другояче: притеснението, свенливостта, срамът например, го възпрепятстват. Той следователно ще изживява интереса на родителите към своята интимност като вид насилие (виж натрапването) и ще се чувства принуден до отговори агресивно. Ето класическа схема, от която ще прочетем един пример. Как да се реагира в този случай? Най-вече — като не се приемат насилическите прояви и като се реагира веднага, без да се допуска да се завърти колелото от заплетени и безизходни обстоятелства. Което ще рече — страданието да се разбира (и следователно не само да се наказва

строго), но също така да се накара юношата недвусмислено да разбере, че това не може да се повтаря. След което да се вземат мерки, за да му се помогне да разреши своя проблем — диалог преди всичко, специализирана консултация, възможността за която винаги трябва да се оставя. Да не се третира насилието, да не се вземе то под внимание е добро средство за подстрекаване на ескалацията — когато действието не е позволило да бъдеш чут, ще трябва ново, още по-тежко. *Зашото в насилието има призов.* Най-напред то е форма на проява на човешкото същество, начин да покажеш че съществуваш, когато се смяташ за отхвърлен от другите. После това е способ да изречеш, или по-скоро — да покажеш, че нещо не е наред. Накрая, това е провокация, търсене на реакция от страна на възрастния или на родителите.

Впрочем, понякога тази провокация се проваля — никой не я е чул, никой не ѝ е отговорил. Тогава следва драматичното ескалиране на насилието — провокацията се превръща в апел за наказателна мярка. Няма нищо по-тревожещо от насилие, което доказва своята ефикасност, без да бъде чуто — то парализира всички, като се започне от родителите, а впоследствие се упражнява на улицата като че в търсене на някаква санкция.

ЕДНО НЕОБЯСНИМО НАСИЛИЕ

Да започнем поредицата примери с един почти „чист“ случай. Насилие, което привидно няма смисъл, необосновано, така да се каже, насилие.

Еди е последен клас в лицея, на 17 години. Той е твърде разтревожен от агресивните нагони, които се затруднява да овладее. Досега обаче нищо сериозно не се е случило — или поне разправиите, в които е участвал, са останали без съдебни последици. В интерната е пушил много хашиш, за да се успокоява, и именно когато спира пущенето, всичко започва отначало. Агресивните му нагони съжителстват с чувство за несигурност, защото той не може да излиза навън, без да се екипира с нападателни средства за защита. Наскоро е нападнал най-добрия си приятел и това е подбудило у него исkanе за помощ. Майката е преподавателка, бащата страда от неврологично заболяване, което му пречи да изпълнява своята роля. Еди не може да говори за това, без да се вълнува.

Ясно е, че това насилие е вид изригване, с риск да разруши всяка връзка, и че тази „експлозия“ е един от начините да се реагира на огромна депресия. Другият начин би бил разбира се самоубийството, което е най-висшата степен на насилие, упражнено спрямо себе си: самоубийството всъщност е убийство. Как да го обясним, ако не чрез Фройд: една част от аз-а оценява другата като недостойна да живее вследствие на любовна раздяла или на непоносимо разочарование. Сложният механизъм, който употребява Фройд, се резюмира в следното: цялата агресивност, която би трябвало да се обърне към другия, се обръща към самия себе си. Впрочем, в нашия конкретен случай, ние откриваме агресивност срещу целия свят. Следователно терапевтичната работа ще се състои в това да се накара пациентът да забележи, че тази агресия несъмнено е по-малко универсална, отколкото изглежда, и че зад нея се крие може би горчивина срещу една-единствена личност. Като мнозина други, Еди страдаше от симптом, който му изглеждаше необясним и във всеки случай без разумна причина: това можеше само да го беспокой и да го кара да се страхува от лудостта, фактът да се приладе смисъл — несъзнаван смисъл, обикновено възстановява диалога, диалог, захранен от желанието на самия субект. И наопаки, потиснатите пациенти, които свеждат света или подобна, при все това, демократична система, до причината за своята депресия и отказват лична помощ, могат, по причина на огромния си запас от насилие, да се превърнат в терористи.

ОПИТ ЗА УБИЙСТВО

Преди няколко години приех една майка, която доведе сина си, за да разбере дали може да му се помогне с психотерапия. Ако разказвам тази история, във всеки случай изключителна, то е, за да илюстрирам факта, че третирането на насилието минава най-напред през изследване на заинтересования: не биха могли да се атакуват причините, без предварително да се знае дали агресорът има или не чувството, че трябва да се отчита за действието си и дали сега се намира в порядък със своето съзнание и със закона. Не можем в действителност да се занимаваме с несъзнаваните мотивации, когато едно действие е докарало реална вина. На това ни учи Сирил.

Сирил, доведен от майка си, изглежда съвсем млад. В действителност той е на 21 години, но показва известна незрялост и

неговата проблематичност изразява трудностите на юношеството. Той току-що е намушкал с двайсет удара на ножа своя работодател и приятел. От доста дни само една идея се е въртяла в главата му: „да удря върху нещо, независимо какво“. И после, онази вечер, то се случило. По време на съня на шефа си, чиято стая споделя, и след като е пил, той се нахвърля върху него, удря, колкото може, и убеден, че го е убил, нахълва в първия полицейски участък. Пристигнали веднага на мястото, полицайите отвеждат жертвата в болница — раните са само повърхностни и бързо заздравяват. Намерението да убие е било сигурно за Сирил — той разказва, че сънувал непосредствено преди постъпката си как убива шефа си, а също и един полицай, за да се защити. Сирил все още не е обвинен и всичките му мисли са заети от това очакване. Сирак по баща, самият той — извън закона, Сирил е отгледан от майка си, която винаги го е обожавала. Тя не знае какво да направи, за да го извини и да го подпомогне. Сирил, от друга страна, е женен и съпругата му започнала да си поставя въпроси за притесненията, които му налага неговата работа. „Бях приклещен между жена ми и него“ — признава той. Впрочем, Сирил неколкократно е правил опити за самоубийство. Той разбира, че само това действие му е позволило един вид да излезе от противоречията си. Но за него въпросът не е да говори. Той очаква само едно — съд и наказание. И не е сигурен във всеки случай, че шефът му ще подаде оплакване.

Ако го нямаше непоносимото насилие на това престъпление, щяхме да се опитаме да схванем неговата причинност, но Сирил нищо не може да направи за нашето разбиране. За него е важно да знае най-напред какво наказание заслужава. Впрочем и при далеч по-малко драматични обстоятелства, когато юношата е прекрачил закона или даже когато има убеждението, че е отишъл твърде далеч, той се нуждае най-напред от санкция. Не се знае достатъчно за тежестта на чувството за вина, още по-малко се знае какво облекчение може да донесе обезщетението за едно престъпление. А то е, че веднъж наказанието осъществено или прошката дадена, прегрешението се заличава. Ако не това е случаят или ако наказанието е преценено като недостатъчно, вината превръща живота в ад. Отново Зигмунд Фройд показва, че може даже да се извърши престъпление поради чувство за вина и в смътната надежда най-накрая да бъдеш наказан според грешката си!

САНКЦИЯ И РАЗБИРАНЕ

Да се разбере юношата няма особен смисъл, когато той счита, че заслужава наказание. Той рискува да изживява срещите и разговорите, които му се предлагат, като отегчителна работа, преди още да ги е презрял като приятно забавление. Така е, защото за него престъпното действие заслужава просто санкция и нищо друго. Той я предпочита пред обясненията на психолозите. Остава да разберем кой трябва да произнесе тази санкция. Съдиите за деца осъществиха голям напредък постановявайки други присъди, които по-скоро задължават юношата да извърши общественополезен труд, отколкото да отива в затвора, където да се посвети в нови престъпления. Обаче попитан какво заслужава, юношата винаги отговаря с много по-голямо наказание от това, което се възнамерява да му бъде наложено.

ПОНЕСЕНО НАСИЛИЕ

Със следващата история влизаме в проблема на някои предградия и рисковете, на които са подложени нормално включените юноши, заради бандите от млади безделници, оставени на произвола. Тя показва как бащата не е законът, но е *пълномощникът* на закона.

Александра е на 15 години, четвърта година в колежа (9, клас), живее в предградие край Париж с майка си и с втория си баща. Има брат, който е с една година по-малък от нея. Разводът между родителите ѝ е отколешен — баща ѝ живее с друга жена, но отношенията с бившата му съпруга са се запазили добри. Той редовно вижда децата си. Що се отнася до втория баща, той е сърдечен човек и приема Александра и брат ѝ като свои деца. Тяхната майка е медицинска сестра, изключително предана жена, която непрекъснато се страхува, че децата ѝ ще пожелаят да я напуснат, за да отидат при баща си, и ги глези повече, отколкото е разумно. От скоро Александра общува с Урдия, за която не знае, че членува в банда. Един ден Урдия я представя на приятелите си и Александра се влюбва в Матио, един от най-младите сред тях. Александра бързо започва да се чувства

некомфортно — тя би предпочела да остава насаме с Матио, но той следва приятелите си навсякъде, нищо че също е влюбен. И шефът на бандата никак не понася тази любовна връзка. Един ден, докато родителите на Александра са навън, той принуждава Матио да позвъни на вратата ѝ. Бандата се крие в коридора и щом вратата се отваря, всички нахълват след Матио. Бандата завладява терена, обслужва се в кухнята, отваря бара, надува уредбата. В началото Александра е притеснена, после тероризирана. Вторият ѝ баща скоро се завръща от работа, но бандата изчезва непосредствено преди това и продължава със своите маневри в следващите дни. Бащата решава да се приbere по-рано — шефът на бандата му отговаря по безочлив начин, убеден, че той няма да посмее да повика полицията поради страх от отмъщение. Но именно това прави бащата от една телефонна кабина. Уведомени, полицайтите пристигат бързо, те са многообразни и младежите се предават без много трудности. Александра е разкъсана — тя плаче, че е загубила Матио, но в същото време е облекчена и се възхищава от втория си баща заради неговата решителност и кураж. От предпазливост родителите ще изпратят двете деца да довършат учебната година при баща им. Преди да повдигне обвинение, вторият баща на Александра посещава бащата на Матио. Той е сринат, не може нищо повече да направи за сина си, пробвал е всичко, сигнализирал е за него детския съдия, но нищо не е помогнало. Детето му, окончателно лишено от училище, му убяга напълно.

Би могло много да се говори за явлението, което завладява и други райони. Юноши, организирали празник в Ньойи, видели как една шайка от същия сой се изсипва неканена, без да посмеят да реагират — половината от присъстващите искали да повикат полицията, другата — не. Бандата останала за кратко и после отпътувала със своята плячка. Отпорът на подобно превишаване с властта причинява у младежите на същата възраст известна двойственост: солидарност, поради възрастовата група, идентификация с бунтовниците, впечатлението, че са привилегированi? Всичко това несъмнено допринася за парализиращото им смущение и затруднение. Но отвъд обществения проблем, за който оставям на други грижата да го анализират, в наше време е налице реално отслабване на родителския авторитет и то в доста широки среди. Някои социолози си радват на това отслабване и биха искали даже да го разпрострат върху

институциите: обществото еволюира, уверяват те, и децата следват по-добре от родителите тази еволюция. Доказателството? Те са много по-добри консуматори. Училището и предприятието не напредвали достатъчно бързо в това обръщане и промяна на предимствата. За тяхно нещастие, аз мога тук да потвърдя, че психологията също не съумява да даде обратно направление на генерациите!

истинско и неистинско насилие

Срещнах се с Бернар малко след като бе изгонен от училище, заради някакво стълкновение, в което счупил носа на съученик. Именно училищната асистентка го посъветвала да ме види. Впрочем Бернар поставя остро въпроса за дефинирането на насилието. Ще видим защо.

Бернар, на 15 години, първа година в лицея, е спокоен и тих младеж. Никога не се е сбивал преди въпросната история. Той е скромно момче, което майка му е записала в този лицей, защото преди това е бил измъчван и преследван от съучениците си в колежа. Там Бернар е преживял страданието да бъде възприет за изкупителна жертва и са му откраднали четири каскета за една година. Понеже сресва на път по средата дългите си коси, той е станал обект на подигравки и оскърбления. Бернар никога не е оказвал отпор. Майка му е имала подозрения, питала го е, но той ѝ е обяснил по такъв начин, че тя не е преценила за уместно да се намесва. В лицея, след първоначалния момент на съблюдаване, всичко започнало отново по може би малко по-рафиниран начин. Този път именно липсата на реакция насищала садизма на някои. В деня на свиването, те го притискали да реагира, наричали го с всякакви думи, така че доведен до предела, той най-накрая противодействал. Родителите на Бернар са разведени, но в добри отношения, бащата не е отсъстващ, майката не е Свръхпокровителстваща. Бернар съзнава, че има проблеми и приема помош. Впрочем, когато в индивидуалната психодрама той участва в сцените с класа, не проявява никакво предизвикателство спрямо „агресорите“, които ние му противопоставяме в играта. Отношението му е съвсем нормално, той не търси сбиване, не отговаря на обидите. Тъй като майка му трябва да замине на работа в провинцията, тя се възползва от промяната, за да го вземе със себе си и да го запише в нов

лицей. Той се проследява в индивидуална психотерапия и по последни сведения, всичко се развива добре.

Разбира се каквато и да е реалността на фактите, психологът винаги търси да ситуира участието на юношата, който му излага случилото се, за да намери помощ. Но наистина трябва да признаем, че определени насилия изглеждаш по-често срещани в едни места, отколкото в други. Там следователно е нужно юношите да са по-добре въоръжени психологически, отколкото другаде. Това наистина се наблюдава често в рисковите зони. Не-бруталните юноши обикновено са със забележителна толерантност, с непоколебимо търпение и любезност, пред които можем само да се възхищаваме. Онези обаче, които нямат тази сила, трябва да сменят учебното заведение или да извършат необходимата работа върху самите себе си. За тази цел индивидуалната психодрама предлага ценно разрешение. Възпроизвеждайки благодарение на играта травматизиращите ситуации, които превежда в думи, тя прави от юношата не пациент, а партньор, което допринася за възвръщане на неговото достойнство. Защото типът юноша (или дете), преследван от другите, обикновено иска на всяка цена да се защитава сам. И тъй като се срамува, че не успява, той го крие от всички онези, които биха могли да му помогнат, като се започне от родителите. Той не знае, че така налива вода в мелницата на нападателите си и се чувства задължен да им отговори с тайната надежда да бъде приет от тях като равен. От своя страна, те пък правят това също за забава и даже, казват те, за да накарат жертвата си да „реагира“.

При момичетата

Рядко се случва в този раздел момичетата да биват активно брутални и необуздани. Обикновено те реагират другояче и са склонни по-скоро да се потискат и се задоволяват в рамките на семейството със словесно насилие.

ПАСИВНО НАСИЛИЕ

Съществува обаче определен модел на същинско насилие, който действа доста скрито, едно пасивно насилие, което бих искал сега да подчертая^[12], това на **анорексия нервоза**. Болестта представлява

доста стереотипно развитие — всичко започва с диета за отслабване, после се установява загуба на апетит, която може да доведе до смърт. Обикновено младото момиче е хиперактивно, има чудесна успеваемост в училище, готви в кухнята за останалите. Често бащата отстъпва на втори план зад майката, която се среща фронтално с една страшно вироглава и упорита девойка. Разбира се, зад това полуосъзнато поведение съществува голямо страдание, но то не се изразява другояче, освен чрез гладната стачка. Разсъждавайки върху нещата се вижда, че става дума за изключително жестоко поведение — какво по-лошо за родителите от това да чуят да им бъде казано: „Оставете ме на мира, оставете ме да умра спокойно!“

Към 16-ата си година, *Людивин*, по онова време отлична ученичка, първа година в лицея (10, клас) намира, че е много дебела. Тя наистина е запазила известна закръгленост на формите от детството, но решава да се подложи на драконовска диета, която прочела в някакво списание. Людивин е най-голямото от трите деца в семейството (има брат и сестра), свири на пиано и изглежда си няма приятел. През последната ваканция тя е била привлечена от по-големия брат на една от приятелките си, но вероятно нищо не е произтекло. Тя чудесно се разбира с баща си, отговорник по поддръжката в държавно предприятие и е в постоянно конфликт с майка си, учителка в началното училище. След няколко месеца теглото ѝ граничи с 40 килограма, именно майката се досетила и я задължила да се претегли, защото твърде свенливата Людивин никога не се показвала разсъблечена. С пълно право, родителите са много разтревожени. Семейният лекар назначава лабораторни изследвания, резултатите им са извън нормата и той счита, че тя трябва да бъде хоспитализирана, но я изпраща за мнение при детски психиатър. Тя отказва да го посети, защото предходните опити се оказали според нея много отрицателни. Хоспитализират я в обща медицина, защото състоянието ѝ я излага на смъртна опасност. С няколко забележителни изключения, тя не е добре приета в болницата от медицинските сестри, още повече че теглото ѝ не се покачва, а една болна я изненадва в тоалетните в опит да се мъчи да повърне. Накрая, против волята ѝ, лекарите решават да я прехвърлят в психиатрична среда, където ѝ забраняват всякакво посещение докато не наддаде на тегло^[13]. Въпреки този режим, ако мога да кажа, кривата на теглото ѝ започва да

бележи покачване. Тя приема да се срещне с психоложката на отделението.

Нужно е било Людивин да срещне много по-мощна сила от желанията си за смърт, за да приеме да не се счита повече за чист разум над общите закони: опитвам се тук да преведа какво е могло да се случи несъзнателно, за да обясня нейния прелом. В действителност всичко става така сякаш третирането на анорексия нервоза не може да мине през езика — обещанията на заинтересованите не са последвани от резултат, не повече, впрочем, отколкото е убедеността на родителите. При подобна болест лекарят трябва да играе ролята на третия, въпреки че тя не е на заместител на родителя, но все пак е необходимо родителите да му признават този авторитет, който обикновено изисква тежестта на заболяването.

АКТИВНО НАСИЛИЕ

Активното насилие на младото момиче обикновено заимства два механизма: идентификацията и любовта. Идентификацията е също форма на любов: това е да се поставиш на мястото на обичаната с невъзможна или напразна любов личност, това е също така първична форма да обичаш като повече или по-малко осъзнавано имитираш другия.

Мишел е на 14 години, трета година в колежа (8. клас), дъщеря от смесен брак — баща французин и майка с виетнамски произход, починала, когато тя е била тригодишна. В училище Мишел е с трудно поведение. Не само че е шумна, бие се, но и се подиграва с учителите. Тя е с къса коса, носи само панталони, общува единствено с момчетата от класа, така че я вземат за момче. Също като тях играе на флипер, понякога пуши хашиш и скоро е участвала в повреждането на колежа. Отгледана е от детегледачки, била е силно привързана към една от тях, която е поддържала драматична обстановка около нея, като ѝ е разказвала най-отвратителни произшествия. Накрая баща ѝ се оженил за една от гледачките, също виетнамка, което Мишел е посрещнала до толкова зле, че отказвала да сяда на масата с нея и я обиждала по най-непристиен начин. Нещата обаче постепенно са се подредили, успоредно с придобиването на момчешки навици от Мишел. Бащата е напълно безпомощен, той е много привързан към дъщеря си, а тя му

засвидетелства безгранично обожание. Тя му заявила наскоро, че никога няма да се омъжи и това много го разтревожило.

Идентификацията на Мишел с момчета твърде вероятно е следствие от изключително интензивна форма на Едипов комплекс, който момичето разрешава ставайки като своя баща. Не е невъзможно впоследствие тя да предпочете отново да бъде женствена. Освен това тя се е оказала оставена сама на себе си, защото баща ѝ често е пътувал на изток и е започнала да дружи с тези буйни момчета.

Следващият случай е доста различен.

Именно бащата на Пеги ми разказва историята на 17-годишната си дъщеря, която понастоящем е избягала от къщи. Тревогата на този баща с марокански корени ме кара да мисля, че тя е неоткриваема, докато всъщност той самият много добре знае, че тя живее с приятеля си. Пеги има сестра близничка и двама по-големи братя. Преди десет години бащата е направил тежка нервна депресия, след което е бил инвалидизиран. Той помага на жена си да държат някакъв ресторант. Съпругата му работи по дванайсет часа на ден. Пеги от месеци не ходи на училище. Тя познава приятеля си от 14-годишна възраст и преди е излизала тайно с него. Той е много по-голям от нея и известен в квартала заради трафик. Бащата на Пеги всъщност познава родителите на момчето, които на практика не се виждат с него, след като той е бил в затвора. Дори еднояйчната близничка на Пеги, която впрочем дружи с едно „добро“ момче, не общува вече с нея. Сетне бащата ме уверява, че семейството се чувства много по-добре, откакто Пеги не е сред тях, още повече че неотдавна тя е направила скандал в ресторанта, защото родителите не са й дали исканата от нея сума. Социалната асистентка е подала сигнал към детския съдия, но той е претоварен.

Все още не разбирам какво дойде да иска от мен този баща, който несъмнено се чувства виновен. Но какво да се направи в подобен случай, който напомня този на Лора, случайна престъпничка поради любов^[14]?

ОТ ПРОВОКАЦИЯТА ДО ПРЕСТЬПНОСТТА

Юношата не тряба да бъде оценяван единствено по действията си. Всъщност юношеството не само че поема рискове, но също така се възползва от тях, за да изследва границите на позволеното. А тряба наистина да признаем, че в престъпните действия аргументът за

„лошото влияние“ често е потвърден. Юношата се нуждае от протезата на групата, за да се отдалечи от родителите си и да се индивидуализира. Всъщност групата му доставя успокояваща, но илюзорна рамка, защото е управлявана от скрити закони. Макар и далеч от това да позволи придобиването на истинска идентичност, групата като такава замества наистина онази идентичност, която юношата търси. Вследствие на което онова, което групата упълномощава, става правило и **юношата предпочита по-скоро да наруши външния закон, изживяван като този на възрастните, отколкото да загуби любовта на групата**. А в любовта на групата, тази, която има най-голямо значение, е любовта на шефа. За жалост много често тя е несъзнавана и когато например попитат членовете на някоя банда кой е шефът ѝ, те отговарят, че не го знаят и обикновено са искрени! Това прави по-опасни (тъй като са резултатни) машинациите на някои банди, които оперират „като един-единствен човек“. Отговорността на всеки изглежда смекчена и често арестуването кара да се осъзнае тежестта на престъплението.

На 15 и половина години *Венсан* повтаря последната година в колежа (9, клас). Родителите са го изтеглили от интерната, в който е бил настанен, след като са го задържали с други приятели в момент на кражба на автомобилни радиоапарати. Той казва, че го е направил, защото му дошло до гуша от интерната и искал да се прибере у дома. Венсан е бил силно впечатлен от арестуването си за един ден и плаче, когато си припомня фактите. Според него другарите му са тези, които го повлекли след себе си. Той приписва училищния си неуспех на задушаващата атмосфера в семейството. Баща му е в бизнеса с недвижими имоти, а майка му е общопрактикуващ лекар. Именно тях двамата ще проследявам, тъй като Венсан не изпитва нуждата да идва (той вече е правил една терапия). След завръщането на Венсан у дома климатът ще остане напрегнат няколко месеца: баща му прави усилия да му говори, той е агресивен с майка си. Венсан не обича принудата, говори верлан^[15], но се труди по-добре в клас. Лека-полека нещата продължават да се подобряват, но майката остава тревожна, ще научи много по-късно, че тя е отгледана в силно религиозна среда. Тя ще ми довери, че даже си е мислела: „За предпочтане би било той да се убие, отколкото да стане престъпник!“ Венсан не вдига повече шум в класа, има амбиции за бъдещето, интересува се от момичета. Ще

разбира също, че иска да забрави случилото се, защото го оценява като срамно.

Престъпният акт на Венсан, тъй да се каже, ще обобщи неговата юношеска криза. Няма да последва нито нещо подобно, нито никакво незаконно поведение, които да затвърдят това действие, което ще си остане изолирано. Следователно при него можем да говорим за **провокация в истинския смисъл на думата: да се подбуди другият да отговори**. Трябва да допуснем, че отговорът на родителите на свой ред е бил чут, защото Венсан не е имал нуждата от поемане в лечение, за да може всичко да се върне в норми. В други случаи обаче този отговор не е достатъчен или не е адекватен. Тогава се заплита едно кълбо от сложни и безизходни обстоятелства, което родителите сами не могат да разрешат.

Едуар е първа година в лицея (10, клас), на 16 години. От две години е раздразнителен, негативен, страда от безсъние. Всъщност всичко датира от раждането на неговия брат, когато Едуар е четиригодишен: тогава започва да има кошмари, да удря по стените. Понастоящем той заплашва родителите си, говори за отмъщение, чупи телефона. Непрекъснато лъже, систематично закъснява. Казва на майка си, че е забременил едно момиче, което се оказва невярно, но продължава да не вземе предпазни мерки. Някакъв лекар е споменал за депресия и го лекува за това с медикаменти.

В този случай родителите явно не владеят ситуацията. Те са се консултирали с психолози заради себе си, защото си дават сметка, че няма съгласие помежду им. А може би Едуар се опитва да ги раздели? Нали скоро е казал на майка си: „Ще ви накарам да се разведете?“ И обратно — изглежда, че той се държи нормално с непознатите. Във всеки случай ние сме отвъд провокацията, защото Едуар не вярва вече в отговорите, които му дават неговите родители. Те нямат повече никакъв авторитет. Може би трябва да се апелира към реалния авторитет на някой трети, например съдията за деца, защото символичният авторитет на родителите не достига. Но Едуар не е извършил наистина престъпление и съдията несъмнено не би имал достатъчен мотив, за да действа. Въпреки това съществува проблемът за превенцията на юноша, който наистина се чувства зле, но чийто начин на изразяване — насилието, трябва да бъде спрян преди всичко в негов собствен интерес.

КАК ДА СЕ РЕАГИРА НА ЕДНО ПРЕСТЬПНО ДЕЙСТВИЕ?

Юношата е допуснал престъпно деяние. Вие сте извикани в участъка: виновният не е вече този, когото хората смятат. Вие, родителите и в частност — вие, бащата, сте тези, които са дадени под съд! Вие сте много ядосани и се срамувате — две неприятни чувства, които ви пречат да действате, но ви карат да размишлявате. Вашият юноша не е имал съзнанието за тежестта на своето действие — именно ситуацията и вашата реакция я проясняват. Вследствие на което той се срамува..., че ви е накарал да се срамувате. Обаче трябвало е да помисли върху това по-рано, защото именно върху такъв модел се структурира личността. Обществото ви обвинява, че лошо сте възпитали детето си — не постъпвайте като някои родители, които се обръщат срещу обществото и се оказват съучастници. Покажете значението, което придавате на случилото се, не е нужно да се добавяте към санкцията, покажете вашата мъка, вашето разочарование — това без съмнение ще е за последен път.

ДА СЕ УПРАВЛЯВАТ КОНФЛИКТИТЕ

Даже ако се проявяват рядко и в лека форма, или пък са напълно скрити, конфликтите са също толкова неизбежни, колкото юношеството. Щях даже да кажа необходими, за да се състои юношеството. И наопаки, възрастните ще съжаляват по-късно, че не са съумели да се противопоставят на родителите си и така да разрешат проблеми, които инак рискуват да се препредадат на техните деца. Познавах един баща, който, както се казва, никога не съумя да скъса нишката и който се поставил, подобно на майка, в услуга на своите деца — те имаха сериозни проблеми с поведението и именно бащата свързваше едното с другото. Това, което юношеството показва — било по оствър начин чрез кризата, било хронично — е желанието да станеш самия себе си, което включва във въображаемото да се отграничиш от родителите си. Откъдето произлиза и конфликтът, предизвикан от юношата, от неговите родители или и от двете страни. Дори се случва

юношата сякаш на всяка цена да търси конфликта, като че в него намира средството да се утвърди.

Това предполага, че юношата понякога има нужда да усеща проявата на някаква власт. Само тя ще му позволи да се определи и да утaloжи тревогата си. Но става дума за една гъвкава власт. Защото, да повторим още веднъж, зад силните и брутални думи съществува страдание, което призовава към диалог. И само когато диалогът достигне своя предел или юношата надхвърли границите, родителят трябва да покаже решителността си. И ще бъде първият изненадан да констатира, че юношата държи сметка за неговите забележки и минава на друга тема или се връща към първата без злонамереност. Именно този по-скоро фактологичен, отколкото словесен отговор ще покаже на родителя ефикасността на респекта, който е успял да внуши със своето спокойствие и твърдост. А за това е необходимо търпение и присъствие, но и тук също качеството си струва повече, отколкото количеството. Да не се прояви авторитет, в замяна, може само да разтревожи юношата и да го води към вредящо утежнение.

Въпреки всичко трябва да добавим, че юношеството често поставя родителите пред трудно изпитание и изисква от тяхна страна психологически качества, които те невинаги притежават. Ето защо аз не пиша за семействата, В които всичко се случва без проблеми, а за тези, В които юношеството на детето разкрива непознати дотогава трудности: в някои случаи всъщност цялата фамилия, включително братята и сестрите, преминават през кризата и не само юношата се нуждае от помощ. Лесно е да се каже — да се дистанцираме и макар че големият британски педиатър и психоаналитик Доналд Уиникът е написал, че най-доброто лечение на юношеството е времето, познаването на определени неща може да бъде също от голяма полза.

СИСТЕМАТИЧНОТО ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ

Вашият юноша упорства глуповато, противопоставя се систематично, огражда се с мълчание, когато му задавате въпроси. Накратко, атмосферата никак не е ведра. Няма място за драматизиране — спомнете си го на 18 месеца, противопоставящ енергичното си „не“ на всички ваши предложения. Това е било нормална фаза — той се е

учил да говори и неговото „не“ е притежавало всякакви видове смисъл и свойства, включително и това да ви накара да се ядосате. При все това с усмивката си вашият авторитет е постигал всичко, което сте искали. Подобно е и при юношата, с тази разлика, че той знае какво означава отказът. В такъв случай не го оставяйте да се затваря в своя отказ — именно юношата е най-нешастният. Дръжте сметка за това, зачитайте го и внимателно му предложете нещо друго — той пръв ще бъде облекчен.

БЕЛЕЗИТЕ НА КОНФЛИКТА

Агресивността

Някои юноши например стават агресивни без видимо основание. Случва им се да наранят родителите си с думи, за които впоследствие съжаляват. Юноши, хоспитализирани в голямо парижко отделение^[16], дискутират в група чувствата: какво място заемат те в живота на един юноша? Отговор: именно омразата най-много ги кара да се страхуват, това е ново чувство, което те не разбираят, „преди всичко, когато е насочено към хората, които се обичат най-много — родителите“. Нещо повече: „пет минути по-късно“, любовта е заменила омразата. Юношите сами правят заключението: „трябва да се предпазваш от любовта на другите“ и „трудно е също и да се отделиш от родителите“; „родителите не искат да ни видят пораснали“. Матилд добавя: „Нерядко съществува чувство на омраза към родителите и към обществото въобще.“ „Тежко е да изпитваш чувства на омраза към родителите си: създава се впечатление, че те не ни обичат, но не е така. На нашата възраст внезапно си даваш сметка, че има цял един свят, който съществува около нас.“

С риск от известно многословие ще добавя — тази агресивност, проявление на омраза, която се изкушаваме да поставим в кавички, е **средството, което юношата е изнамерил в опита си да вкара дистанция със своите родители** и така да се изпълзне от една взаимна любов, която го кара да изпитва страх. Да се познава това и да се върви пред юношата, който търси да се защити, ще позволи избягването на доста измислени конфликти. Тази агресивност

следователно е средство за защита. Впрочем не може се да отнеме някому едно средство за защита, с риск от понякога сериозно влошаване, без да се постави нещо друго на това място. **Въпреки това не е много сложно да се избегне интимността, да се дистанцираш с юношата, но пък е много ползотворно и за пръв път формата има по-голямо значение от същината.**

Това е например: да се чука на вратата му, ако досега не е правено; да му се дават пари за купуване на облекло, освен ако той не иска непременно Вие да го придружите; да не се присъства на медицинската му консултация и то без да чакате лекарят да го поисква от вас; да не говорите за неговата приятелка или приятел на масата пред по-малките му братя и сестри или дядовците и бабите; да не се поставят непрестанни въпроси около училищните занимания... Списъкът не е изчерпателен! Всичко е въпрос на тakt — няма да се смеем, например, на първите белези на пубертета на детето в предюношеството, защото има една определена възраст, в която подобен тип хумор причинява психологически травми. Най-общо казано, опитвайте се да поддържате с вашия юноша индивидуален диалог, а не семеен, както често се е случвало досега.

Лъжата

Друг банален пример е лъжата. Нерядко се случва юношите да лъжат и разкритието понякога е драма за родителите. За тях това се превръща в загуба на доверие, което се разпростира навсякъде. Юношата е принуден да добавя неверни доводи към своята лъжа, за да я обясни. Впрочем и тук отново повече си струва да се запитваме защо юношата е бил принуден да изльже, отколкото да се търси истината — още повече че въпросната истина често ще се окаже без особена важност. И в този случай юношата търси да се защити и неговата нужда да изльже е знак, че личното му пространство е накърнено.

Примерите, които ще дам в настоящата глава, са толкова разнообразни, колкото могат да бъдат и основанията за конфликти. Затова е невъзможно да се представи изчерпателен списък. Надявам се обаче, че ще бъдат достатъчно изразителни, за да дадат на родителите, които не биха искали да се консултират за дребни подробности, идеята,

че повторението на конфликтите, въпреки всичките им усилия, е може би знак за страдание.

Липсата на конфликти

Парадоксално, но именно с липсата на конфликти иде започна тази поредица. Подобна липса е обезпокоителна, защото тя не означава тяхната липса, а невъзможността те да бъдат изнесени навън. Такъв е случаят на Рафаел.

На 15 години Рафаел е добър ученик, последна година в колежа (9, клас), но все още с енуреза. Никакво медицинско лечение не е било ефикасно за повече от няколко дена. Никога не се е срещал с психолог и не изпитва нужда от това, освен интелектуално. Има брат, по-голям с четири години от него. Родителите му се вслушват в неговите желания и имат известна склонност да го обгрижват повече. Те са доста възрастни, баща му проявява твърде майчинско отношение към него, майка му страда от сериозно сърдечно заболяване. Рафаел няма съзнанието, че има някакви проблеми, освен неговия нощен проблем, който му пречи да спи у приятели или да замине на лагер, както би искал. Изглежда, че се отегчава и само напрегнатият поглед издава тревогата му, фактът, че говори, го облекчава, той се усмихва и отвръща с лекота на въпросите, но няма какво да каже. Ще науча един ден, че големият брат си е тръгнал от тяхното място за ваканция, защото не е понесъл семейната среда. Но Рафаел не може да каже нищо определено, което да отведе в една или друга посока.

У Рафаел е налична една генерализирана инхибиция (блокаж), която за него е средство да блокира процеса на юношеството, за да може разделянето с родителите да не се състои толкова бързо. Родителите биха могли да дойдат да се консултират на негово място, но те не разбират ползата от това.

Бурните юношества

Понякога обаче юношеската криза придобива обезпокоителни размери: прояви, свързани с характерови и поведенчески смущения, внезапни промени на настроението, доброволно изолиране. Всичко това може да накара родителите да поискат специализирано мнение и

те имат основание, защото зад въпросните белези може да се крие тежка декомпенсация и детският психиатър следва да прецени нещата. В голяма част от случаите подобна патология ще бъде елиминирана и ще остане само диагностиката за криза, която може обаче да изисква няколко консултации и помощ за родителите.

Матилд е на 16 години, първа година в лицето (10. клас), където изучава и музика — тя желае да стане пианистка. И двамата ѝ родители са преподаватели по математика. Осиновили са я на 2-годишна възраст и са се сдобили по-късно по естествен път, противно на всички очаквания, с още две дъщери. Въпреки че двамата родители са обект на нейната агресивност, „по-лошо е с мама“, казва тя с широка усмивка, защото тя умеет да пленява. Спрямо майка си проявява големи кризи на гняв: това, което се слага на масата, е отвратително или ѝ отговаря „ти нищо не разбра“, когато тя се тревожи за липсата ѝ на доверие към нея. Нейните по-малки сестри са непоносими и Матилд е порицавана заради тях. Тя обвинява баща си в липса на индивидуалност: той непрестанно иска мнението на съпругата си и това изнервя Матилд. Извън това пианото върви добре, учението също. Наскоро обаче приятелят ѝ е скъсал с нея: тя го е понесла зле първоначално, но впоследствие бързо се възстановила като си определила един приятел и като постановила, че той бил „специален“. Бащата ми доверява на същото, че е „изпуснал момента, в който е трябвало да ѝ удари две плесници“. С бабите и дядовците обаче, погледнато отвън, всичко се развива добре. Матилд няма никакво желание (нито нужда) да бъде проследявана психологически.

Именно в подобен случай максимата на Доналд Уникът добива пълния си смисъл. При момчетата, тези вулканични юношества могат да вземат малко по-тревожен обрат.

Людовик^[17] на 15 и половина години е първа година в професионален лицей в провинцията. Той се прибира вечер късно, окрал е баба си, счупил е прозорците на футболния клуб. Родителите му държат кафене, живеят в селце, засегнато от безработицата повече от къдете и да било другаде и къдете, както ми казват те, родителите оставят децата си да правят каквото си искат. Неангажирани, юношите се срещат и пият бира в една изоставена фабрика. Людовик не се чувства потиснат, говори ми с относителна лекота и ми разказва за стълкновенията между съперничещите си банди. Той тренира футбол в

клуба, карате и тенис. Би искал на всяка цена мотопед, което за момента баща му отказва. Майка му е силно раздразнена — според нея той е нечестен, лъжец, мошеник, крадец и прилича... на свекърва й. Тя се опасява, че той ще успее да я раздели със съпруга й. Той е много търпелив, опитва се да разбере Людовик, разрешил му е да отиде на танци, за да види какво представлява това, но просто не съумява да разговаря с него. И двамата не се доверяват на Людовик — майката заключва касата, за да обслужва клиентите си, бащата остава през уикенда откакто Людовик е в пансион, „изтощени сме“, признава той. Въпреки това обаче, когато виждам юношата сам и той приема игра на роли, аз откривам един свежлив младеж, готов да се покори по почти сервен начин. Той не настоява за мотопеда, който се предполага че ще ми иска, когато изпълнявам ролята на баща му, и следва сляпо изискванията на приятелите си. Объркан, бащата се пита „дали той не си измисля такива работи за да бъде срещу тях“.

В предадената накратко история на Людовик можем само да бъдем удивени от разликата в нивото между юношата и неговите родители. Изглежда всъщност, че той играе роля, чиито правила не познава и не иска нищо да знае за ограниченията — не е ли бил изгонен, защото е изгорил с цигара съученик, който го е обиждал? Създава се също впечатлението, че този юноша — интелигентен, въпреки всичко — действа, вместо да мисли, и че счита действията си като извършени от някой друг. Родителите, от своя страна, са разкъсвани от противоречиви отношения — майката например ходи „да хока“ приятеля на сина си, а тя самата понякога е съучастница с последния. Вкратце, цялата фамилия участва в кризата. Техните епизодични посещения носеха преходни подобрения и подобно на тях, аз също придвижих тази криза.

ПОСТОЯННИТЕ СПОРОВЕ

Без да са толкова проблематични, някои юношества свидетелстват за трудностите да станеш самия себе си чрез конфликтите, свързани с взаимоотношенията с родителите. Имам предвид всичките спорове, всичките видимо повърхностни противоречия, произлизящи от различия във вкусовете, идеите, мненията, изборите, всички те — съществени всъщност за един юноша, който иска едновременно да достави удоволствие на

родителите си и да се утвърди. Защото за юношата, повече, отколкото при възрастния, да достави удоволствие, да покаже, че обича, означава много често да бъде подобен. Това почти-убеждение извлича енергията си от необходимостта да се конструираш. Защото човешкото същество се изгражда по един или повече модели и родителите остават моделът парекселанс.

В края на една конференция, баща, глава на семейство, ми постави следния поразителен въпрос: „Вярвате ли, че в наше време родителите са все още основният източник за референции?“ Бащата констатираше своето малко присъствие у дома в сравнение с времето, което се прекарва в училище. На мен почти ми се наложи да му доказвам защо родителите остават тази неминуема ос за идентификация: това се случва, вярно, в ранното детство, а именно юношеството обира успехите, както и несполучките. Да подминем успехите — те са многобройни, но тази книга е написана, за да помогне да се преодоляват трудностите. Провалите и несполучките много често се дължат на несъзнавания отказ на родителите да оставят да се осъществи естественият процес на предано подражание, какъвто е идентификацията. Защо? Защото самият родител не приема образа или една част от образа, който дава на своето дете и ако детето му върне този образ чрез миметизъм, той ще се почувства тогава порицан! Да бъдеш имитиран често е неприятно, малко са родителите, които го признават. Братята и сестрите наопаки, нерядко се оплакват, че малките ги копират: в това обикновено съзират форма на подигравка, което препраща към тази история с образа. През юношеството следователно излиза отново целият този детски пасив, което прави така, щото юношата често се стреми да заеме точно обратната позиция на идентификацията. Впрочем, даже ако тази „контра-идентификация“ е карикатурна, даже ако издава едно обратно желание. Важно е да не му противодействаме като му се подиграваме — това може да утежни трайно вече влошените отношения. Повече от всяка се изисква внимателното и разсъдливо усърдие на двамата родители!

ДЕВОЙКИ СЪС ЗАТРУДНЕНИЕ В ИДЕНТИФИКАЦИЯТА

В по-голяма част от случаите именно на майката девойката иска или не иска да прилича. Каквото и да са отношенията между двете, ролята на бащата е от много голямо значение.

Мадлен, младо момиче на 14 години, трета година в държавен колеж (8, клас) изпитва дифузно притеснение от страхове и тъга. Всъщност тя буквально се чувства зле в кожата си — нищо не е както трябва, нито ханша, нито корема, нито бедрата, нито краката. Впрочем тя е направила начало на анорексия — намерила се е за много пълна, но не си спомня вече точно в кой момент всичко е започнало. А, да! — когато се запознала с Ерик, в когото се влюбила, въпреки че той не се интересувал достатъчно от нея. Тя няма същите предпочтения като майка си, всъщност тя й е купила дънки, който не й харесват. На всичкото отгоре размер 38, докато Мадлен е искала 36! Тя желае да стане козметичка, учи се добре в училище и чете любовни романи. От време на време има тахикардични кризи, които не са сериозни: сърцето ѝ започва да бие учестено и тя се задъхва. Родителите разбират, че на нея ѝ липсва пространство. Те постигат съгласие върху възпитанието и всичко бързо ще влезе в ред.

Мадлен беше твърде обградена (прекалено — ще ми каже тя) от загрижени родители. Противно на това, което те считаха, тя няма да има нужда дълго да бъде проследявана. Две-три консултации за разговор с двамата родители и срещи с Мадлен насаме ще бъдат обаче много полезни, за да се разреши тази криза.

Доминик, на 16 години, първа година в лицея (10, клас), поставя по-сериозни проблеми. Тя също прави диета, но от това е загубила апетит и представлява следователно начален стадий на анорексия. Всъщност тази анорексия е започнала много отдавна, защото от ранно детство е имала затруднения при храненето с бiberon! При нея следователно става дума почти за втора природа. У дома тя отказва да говори, „за да не досажда на родителите си“, както ми споделя майка ѝ. Много дейно работи в кухнята, за да заеме нейното място (дословно) и има същия характер като баща си. Майката ни най-малко не се разпознава в дъщеря си, докато те всъщност много си приличат. Доминик се разбира по-добре с баща си, когото понякога храни например, което майката понася зле. Когато родителите ѝ говорят за нейните проблеми, тя им въразява: „Говорете ми за вашите!“ и претендира, че те се интересуват повече от теглото ѝ, отколкото от нея самата. Въпреки че не разговаря повече, не поздравява, разпалено се включва в конфликт между баща си и неговите родители, като взема активно неговата страна. По също толкова парадоксален начин тя ще

подари на майка си за рождения й ден албум, пълен със снимки от щастливите моменти, изживени заедно.

И в двета случая, с променлива интензивност, девойката се бори, за да си направи ново място между двамата родители с лице към тях като пред огледало. Това напредване е трудно и родителите не следва да го усложняват, като налагат своите вкусове, например. Облеклото е много съществено в тази възраст и без непременно да се отговаря на предпочитанията за лукс или на модата, родителите трябва да доловят момента, в който юношата (девойката) иска и може да прави сам своя избор. Същото нещо важи и (със сдържаността за употребата, срещу всяка крайност) относно прическата, грима, обувките и т.н. По повод грима впрочем често се случва башите болезнено да понесат първото червило на дъщерите си: трябва ли тук да съзираме реакция на ревност? Във всеки случай това е една от трудностите при възпитанието в тази възраст — как да разграничиш потребната власт от една неуместна реакция? Мисля, че родителите трябва да поразсъждават първо помежду си, за да приемат впоследствие едно точно поведение. Но, за Бога, **не се страхувайте, че може да допускате грешки**: от една страна, младежът (девойката) ще бъдат успокоени, че имат насреща си човешко същество, а, от друга, той (тя) ще Ви го прости толкова по-лесно, колкото това ще го(я) освободи от чувството за вина за неговите собствени внезапни промени в настроението!

ЕКСТРАВАГАНТНОСТИТЕ В ОБЛИЧАНЕТО

Юношата ви се представя на семейния обяд или вечеря с продупчени дънки или още по-добре — с халка на ухoto. Накратко, Вие реагирате по различен начин, за което се укорявате впоследствие. Питате кога всичко това е започнало? Той (тя) се е обличал по начин, който малко е съответствал на вашите вкусове, а вие нищо не сте казали. Защото сте били едновременно шокирани и възхитени пред такава смелост: вие никога не бихте дръзнали да направите същото, а понякога идеята да отидете без вратовръзка на работа ви е споходжала. Тази липса на реакция е отворила пътя към провокацията. Както го показва нейната

етимология, тази дума призовава за отговор от ваша страна. И при липсата на такъв неусетно се е извършило едно ескалиране. До момента, в който вие реагирате — такава е била желаната цел. Вашата реакция впрочем не е от значение: ярост, ирония, нараняващи разсъждения. Вие по същество сте ощетеният, защото това, което ви се поднася под носа, ви задължава най-сетне да говорите и Вие го правите по принудителен начин. Няма правилна реакция. Или по-скоро — вашата реакция е добрата, щом става дума за вашето дете и че вие ще му поставите граници въпреки вас самите за негово добро. Именно личните граници на родителите са тези, които са поставени на запитване.

ТРУДНИ МОМЧЕТА

Юношеството на някои момчета е толкова по-трудно, колкото те се опитват да се възползват от пубертетната възраст, за да се отделят от майките си: те невинаги ги подпомагат!

Марко, 18 годишен, първа година в колежа (10. клас) е единствен син. За пет години се е срещал с двама или трима психолози. Той непрекъснато се кара с родителите си и съотнася това към тяхната тревога: „Като всички родители, те се страхуват за бъдещето на детето си!“ Баща му го прекъсва, майка му чете писмата му, подслушва телефонните му разговори. Марко е имал две приятелки, които много са го подпомогнали. От своя страна, родителите са обезкуражени. Бащата твърди, че дава максималното от себе си, но че след като вече веднъж Марко се е съгласил с това, което му е казвал, после отново се връща в старите коловози. Майката споменава за бягства, заплахи към нея и удари към бащата. Създава се впечатлението, че всеки очаква другият да се промени, вследствие на което нищичко не помръдва. Майката настоява упорито: той вече не се мие, не се бръсне, не се реши, пуши хашиш. Накратко — склонен е към депресия, изказва тя с широка усмивка.

В този случай родителите не искат да прочетат съобщенията, които са им отправени. От своя страна, Марко избягва да им се

противопоставя открыто, защото би било твърде усложняващо. Той следователно предпочита да продължи тази скрита и удобна опозиция.

Орелиен, на 16 и половина години, първа година в колежа (10, клас), е труден за понасяне. Най-големият от пет момчета в строго спазващо католическите обичаи семейство, той не знае „зашо не се разбира с майка си“. Тя пък се оплаква, че откакто е навършил 14 години, не може повече да го накара да се подчинява, въпреки че много се е занимавала с него без помощта на съпруга си. Тя говори за сина си с неодобрителни думи, сякаш е била разочарована и наранена: той лъже, той е лош, той е ревнив и той нищо не прави в клас. Бащата счита, че Орелиен винаги си е бил такъв, но че едва сега си дават сметка: той се скита по улиците с приятели, които вършат глупости и заедно пият бира. Когато го наказват, той е кротък, но започва отново на другия ден.

Тома е на 15 години, последна година в колежа (9, клас) и много му прилича. Той се оплаква само от главоболие и от това, че се затруднява да се залови за работа. Майка му се пита дали не е нещастен. Баща му го намира за негативен, отказващ всичко, което му се предложи. За него майката винаги се е противопоставяла на това той да се намеси така, че, за да избегне конфликт със съпругата си, той е оставил Тома „да се укрива зад нея“; всъщност тя отказвала всяка проява на власт, което твърде много й напомняло за собствения ѝ баща.

И двете момчета имаха изключителна връзка със своята майка. На тях им е особено трудно да се отделят от нея по време на юношеството, тъй като това би ги накарало да изгубят неоспорими облаги. Те могат следователно да се противопоставят само чрез пасивността си, в частност — училищната, чрез лъжите, неподчинението, един вид — малко по начина, по който биха го сторили децата. От своя страна, бащите, призовавани изобщо на помощ и относително присъстващи в събитията, могат само да констатират по отношение на своя бащин авторитет онова, което в юриспруденцията се нарича „изгубване на правото, което не е било упражнено своевременно“ — неизползван в необходимото време, този авторитет е неефикасен през юношеството!

БАЩИ И ДЪЩЕРИ

Следващите два примера са малко особени — бащите, за които иде реч, не са нито законни, нито биологични, защото става дума за съпруг на лелята по майчина линия и за един втори баща. Но това прави още по-красноречива тяхната роля до лелята и до майката. Тези мъже са едновременно посредници и представители на властта, което е изключително неблагодарно за тях. Те далеч не са възнаградени с никаква признателност от страна на девойката, точно обратното — понасят цялата ѝ агресивност. При все това самоотвержено отстояват позиция, чиято полезност младите момичета навсярно по-късно ще признаят. Успоредно впрочем, фигурата на „истинския“ баща е ненормално идеализирана. Вследствие на което „изпълняващите функцията на баща“ получават неприятната задача, която би принадлежала на реалния баща и би го правила по-малко възхитителен. Но има и нещо повече — дъщерите се нуждаят от баща, който едновременно да не е много пленяващ и... да е пленен от новите очарования на дъщеря си, станала вече девойка. Именно на тази ѝена момичето ще може да открие друг мъж без много вина и с достатъчно удоволствие^[18]. Тази задача е трудна за нашите девойки: агресивността, която разпростират върху мъжа на майка си или на леля си, би могла да бъде обратната страна на медала за безграничната любов към техния истински баща. Освен това, досущ като при момчетата и тяхната майка, агресивността ги предпазва от прекомерно привличане към един мъжествен човек, който изпълнява длъжността на баща.

Познавам Франсоаз от 9-годишна възраст. В миналото родителите ѝ са починали в автомобилна катастрофа и тя е прибрана от по-голямата сестра на майка си. Сега тя е на осемнайсет и започва последна учебна година в гимназията. Нейното идване при леля ѝ не се случва лесно: двете сестри са били в конфликт, майка ѝ е била бохем, докато леля ѝ е жена с твърди принципи. Единствена дъщеря, Франсоаз се оказва с двама братовчеди, момче и момиче, по-големи от нея. Тя е била отгледана практически от безработния си баща, когото е обожавала, франсоаз е срещната много училищни затруднения, но най-вече никакъв вид безразличие към трудности със запаметяването, които дразнели нейните настойници. В юношеството си тя е станала твърде съблазнителна с мъжете, което не се понася с лекота от чичото, но което той разбира по-добре от жена си: те си припомнят, че като

малка, бащата на франсоаз я е карал да пее пред гостите. Заминала на зимен спортен лагер на 12 години, девойката пожънала голям успех пред някакъв млад инструктор. На 14 години конфликтите били далеч от разрешение и свидетелствали за едно отхвърляне на възпитанието и на начина на живот на новото ѝ семейство: трябва да се каже, че франсоаз се чувствала добре само навън и че леля ѝ надзирывала кореспонденцията и телефонните ѝ разговори. Чичо ѝ се затруднявал да я защитава, особено след едно бягство, което тя направила след като принудила приятеля на братовчедка си да избяга, като му разказала ужасни неща за нея. Чичо ѝ я подкрепил все пак като отбелязал, че разрывът е щял така или иначе да се случи. А после, малко по малко с времето, всеки започна да приема другия такъв, какъвто е. Забележително е, че това подобрение настъпи след криза, в хода на която настойниците ѝ бяха готови да се разделят с нея. Сега франсоаз казва: „Знам, че повече няма да си тръгна.“ Във всеки случай сигурно е, че ако това нещастие не се бе случило с нейните родители, франсоаз щеше да направи може би още по-сериозна юношеска криза.

Виолен, на 12 и половина години подлудява майка си, защото от известно време от портмонето ѝ изчезват пари. Тя вече е разговаряла за това с Виолен, която е отрекла: злоупотребите са престанали, за да се възстановят все повече и повече. Родителите са се развели преди 3 години след 20-годишен съвместен живот. Вторият ѝ баща е малко по-голям от майка ѝ и насърко новото семейство се е сдобило с малка дъщеричка. Що се отнася до бащата на Виолен, тя го вижда много по-малко откакто той е заминал за чужбина, освен това той не изглежда да се интересува особено от нея. Като малка тя е била силно привързана към него и е искала да бъде момче. Вторият ѝ баща е объркан от нейното държание, чиито основания не проумява, но си дава сметка за някакъв вид съперничество между нея и него по отношение на майката. От своя страна майката би искала бащата на Виолен по-активно да изпълнява ролята си и често му звъни. Но най-вече тя отрича правото на новия си съпруг да наказва Виолен, която обаче самата тя би му го признала, защото е привързана към него. Виолен приема едно третиране чрез индивидуална психодрама, по време на което ще изиграе всичките роли в семейната констелация. Дистанцията, която ще съумее да вземе, ще й позволи отново да вложи

внимание и енергия в клас, да преоткрие доброто си настроение и да си възвърне правото на джобни пари.

Както и при детето, **кражбите в семейството** (никога не тряба да се отнасяме към детето като към крадец, а да казваме, че е взело пари, съветващо Франсоаз Долто) са символични обезщетения, които юношата си отпуска: той го прави, без да има съзнанието, че върши нещо лошо и се чувства виновен едва след реакцията на родителите. Възможно е за Виолен раждането на малката сестричка да е подсилило ситуацията на раздяла, която тя изживяваше трудно. Това крадене означаваше без съмнение компенсация за една въображаема щета от страна на майка ѝ и на втория ѝ баща и един вик за помощ, който бе чут.

ПРИКРИТИ КОНФЛИКТИ, ДЕЙСТВИТЕЛНИ РАЗНОГЛАСИЯ

Случва се поставените на преден план от родителите проблеми на юношата да крият в действителност съпружески неразбирането, било защото тези проблеми са преувеличени, било защото се коренят, както вече видяхме, в техните собствени разногласия. Във всичките тези случаи юношата в малка степен е ищец на помощ за самия себе си, което е разбирамо, но би искал неговите родители да се консултират: когато родителите приемат да се срещнат с брачен съветник или да предприемат психотерапия, за юношата всичко влиза в ред.

Никола, на 12 и половина години, втора година в колежа (7, клас) се държи глупаво в клас, предизвиква преподавателите и отговаря на родителите си. Вече е правил една психотерапия, но психологът му се е оттеглил, защото Никола го е мамил. Майката, сърдечна, но депресивна, е смутена от поведението на Никола, който за компенсация и я потиска. Що се отнася до бащата, видимо много студен, той има добър контакт със сина си, но самият страда от трудности. И единият, и другият родител ще приемат помощ и Никола ще се почувства по-добре.

Анри, на 13 години, втора година в колежа (7, клас), има големи училищни трудности и забавяне в растежа, което е на път да се преодолява. И двамата родители като че гледат на живота единствено през периодичните отчети на неговите преподаватели за оценките и поведението му в училище. Анри, много пасивен, приема забележките

на родителите си и ги обявява за оправдани. Зад тази фасада се крие много сериозно неразбирателство между родителите: те не са съгласни помежду си за нищо, включително и за възпитанието на Анри. Той далеч би предпочел те да се разделят, както казваше Долто — по-добре един добър развод, отколкото един лош брак. Впрочем, Анри се оплаква: „Те през цялото време се ругаят, питам се защо остават заедно.“

За съжаление, за разлика от тези на Никола, родителите на Анри отказват да се видят с психотерапевт: това несъмнено им позволява да си прехвърлят до безкрай вината от единния на другия.

И за да приключим, ето няколко примера (биха могли да се дадат още толкова много!) за достатъчно типични конфликти, на които могат да се натъкнат някои родители.

училищният конфликт

Въпреки че е предмет на отделна глава (осма), обучението в училище през периода на юношеството би могло до такава степен да бъде извор на конфликти, че не мога да се въздържа да разкажа следния, който съумя да се разреши след дълги месеци.

Ксавие, на 16 години, четвърти курс в частно училище (9, клас), отказва според родителите си да се учи. Освен това е твърде агресивен, за което много се упреква. Трудно му е да съсредоточава вниманието си и мисли за едно преориентиране: подобно на много юноши, би предпочел обучение, което да е по-насочено към конкретното. Започва психотерапия без вътрешно убеждение: тя не ще промени гледната му точка и той, впрочем, никак не участва в нея. Отношенията с родителите се влошават, появяват се смущения в поведението, тъй че те решават да го настанят у приятелско семейство. Впрочем, въпреки че това семейство е доста по-строго (забранено е да се пуши в дома, например), Ксавие се подобрява: той повтаря учебната година в частен колеж, води дискусии с един от преподавателите, с когото се е сближил, труди се през уикенда и се е помирил с родителите си. Решава се на преориентация в сферата на технологичното обучение и ще направи много полезен стаж. Родителите се отказаха доброволно от едно дълго и продължително следване, въпреки че им се струваше, че никога не са оказвали влияние върху Ксавие да се стреми към такова.

Всъщност Ксавие се завръща от доста далеч: той стигаше почти до бой с баща си и бе извършил разни дребни кражби, които можеха да имат сериозни последици. Тежестта на желанието на родителите върху Ксавие оставаше несъзнавана както за тях, така и за него: единствена раздялата разкри индиректно вредността от нея. Дребен детайл: през това отдалечаване Ксавие почувства непреодолимото призвание да стане полицай. Дали му е липсвал авторитет у дома?

ЕДНО НЕПОКОРНО БЕЗСЪНИЕ

Случаят на Самюел показва как юношата продължава да има толкова повече нужда от родителски авторитет, колкото той му е липсвал през периода на детството. Но този път ролята на бащата изглежда взема превес.

Самюел е на 12 години, много добър ученик, първа година в колежа (6, клас). Винаги е страдал от безсъние, но всичко се е влошило с постъпването в колежа: той изисква присъствието на майка си в неговата стая или отива да спи в тази на сестра си. На 5-годишна възраст е изпитвал нощи страхове. Самюел често е тревожен и е подвластен на многобройни страхове, които съумява все пак да овладява. Родителите му осъзнават, че тази ситуация не може да продължава. Бащата наказва, забранява, заплашва. Никакъв резултат. Самюел изважда на преден план своето беспокойство, за да продължи маневрите си. С майка си той неизбежно постига целите си. Тя го разбира и следователно приема да се спотаява пред съпруга си. Но и бащата има своите предели: той е с впечатлението, че играе садистична роля по отношение на страданието на своето дете. Самюел би бил съгласен на помощ, при условие разбира се, че нищо не се променя. Накрая бащата е този, който, давайки си сметка за съпротивите, да поддържа своята роля, ще получи лека-полека съвсем малки, но сигурни успехи, които ще успокоят Самюел и ще го накарат постепенно да изостави ритуалите си.

Страданието на юношата очевидно е пречка пред упражняването на авторитета. Но, както и при Самюел, това може да доведе до истински порочен кръг, защото липсата на авторитет благоприятства беспокойството и симптомите.

ОТКАЗЪТ ОТ ТЕРАПИЯ

Случва се юношата да има истински проблем, да го признава... и да отказва помощта или грижите, които му подсказват родителите, лекарите, даже преподавателите. Как да се постъпи в подобен случай? Несъмнено тук отново родителите трябва да се обградят с компетентни мнения, но да останат родители и да не поддържат юношата в измамен комфорт, който ще му пречи да напредва.

Леон, на 16 години, е последна година в колежа (9. клас). Досега винаги е отказвал предлаганата му психотерапия с цел преодоляване на училищните проблеми. Той се затруднява да се изразява, налични са блокажи, една мудност поради хиперскрупульзност. В детството му и родителите не са били благосклонни към подобен тип лечение. Отношенията с баща винаги са били усложнени, докато Леон „непрекъснато се държал за полите на майка си“: първият ден в детската градина бил белязан с рев и вой. Леон си дава сметка за способностите си и най-вече за артистичните си дарби. Той осъзнава също и някои трудности: понякога например избухва с приятелите си или когато баща му му отправя забележка. Готов да започне терапия, той я анулира в последния момент от опасение, че е бил уловен в капан (дословно).

Случаят на Леон е деликатен, защото отказът от психологическо третиране е част от неговата проблематика. Той много се страхува да изгуби средствата си за защита преди още да са му доставени други такива. Именно в подобна ситуация ролята на родителите е много съществена. Те единствени могат да накарат нещата да се отклонят в добрата посока: тук терапията ще има една превантивна перспектива за бъдещето на Леон и е важно самите родители да са убедени в това, за да могат да убедят в същото и сина си. Впрочем, възможно е майката да се страхува от предполагаемите последствия от едно лечение, което би отдалечило сина й от нея. Що се отнася до бащата, той е едновременно отчаян и безпомощен: има чувството, че се е изправил пред стена. „Може би съм твърде благосклонен“ — добавя той.

[1] френската дума е violence. — Бел.прев. ↑

[2] Според историчката Мишел Перо (Michelle Perrot). — Бел.прев. ↑

[3] Парижки предградия. — Бел.прев. ↑

[4] Ален Бенабен, Гражданско право, Семейството, LITEC, 1998 (Alain Benabent, Droit civil, La famille, LITEC, 1998). — Бел.прев. ↑

[5] Виж „Parents, osez dire non!“, изд. Albin Michel. — Бел.прев. ↑

[6] Виж втората част на книгата „Doit-on céber aux adolescents?“, 1999, Albin Michel, Paris. — Бел.прев. ↑

[7] За ориентир оттук нататък в скоби ще посочваме учебната година, която съответства в нашата образователна система. — Бел.прев. ↑

[8] Спокоен, свеж, готин — от англ, език. — Бел.прев. ↑

[9] Виж „Parents, osez dire pop!“, изд. Albin Michel. — Бел.прев. ↑

[10] Авторът използва термина „repression“ (психическа операция, която цели да премахне от съзнанието неудобно, неприятно или неприемливо съдържание — идеи, чувства и пр., което в психоаналитичен план следва да се разграничава от понятието „изтласкане“ („refoulement“) и в степента, в която първата операция има повече или по-малко осъзнат характер. — Бел.прев. ↑

[11] В дневния център за юноши във Вил-д'Авре. — Бел.прев. ↑

[12] Въпреки че това може да влезе в глава 2 на третата част на книгата „Когато юношата се чувства зле“. — Бел.прев. ↑

[13] Анорексията преминава границите на диалога. Затова в някои случаи се налага да се забрани всякакво общуване със семейството. Тази реална и временна раздяла единствена може да се справи с психическото затваряне на болната и нейното семейство. — Бел.прев. ↑

[14] Виж глава 4 (Случаят е на 15-годишно момиче, избягало от дома и толерантната си майка и заловено впоследствие да краде с приятеля си в супермаркетите). — Бел.прев. ↑

[15] Жаргон, при който се обръща словореда на сричките в думите, примерно „троме“ — „метро“ и пр. — Бел.прев. ↑

[16] Отделението на проф. Баскен в болницата Питие-Салпетриер, Journal Esquirol. — Бел.прев. ↑

[17] Виж стр. 66 „Doit-on céber aux adolescents?“, 1999, Albin Michel, Paris (авторът препраща към същия случай, вече описан на това място в книгата. — Бел.прев.) ↑

[18] „Les adolescents et leurs parents“ от Dominique Gobert, в La Lettre du GRAPE, 8, rue Mayran, 75009 Paris. — Бел.прев. ↑

ПАТРИК ДЕЛАРОШ

НУЖДАТА ОТ БАЩИН АВТОРИТЕТ ПРЕЗ ЮНОШЕСТВОТО

Детството в наши дни е един вид сън, който завършва с настъпването на юношеството. Независимо от типа възпитание, детето в действителност се къпе в щастливата и необходима илюзия, че ще бъде обичано от своите родители каквото и да се случва. Никой не би могъл да го обвинява — тази любов наистина е безгранична. Но идва пубертетът и с него един потенциал от възможности, който ще трансформира тези идилични отношения. Ако детето не се е възползвало от етапите, които нормално трябва да го разделят от родителите му, то рискува да изживее тази трансформация като травматизъм, а промяната на родителите му към него — като предателство. Съществува опасност те самите, най-вече ако са били слаби и безволеви досега, да се почувстват виновни. Това чувство ще докара след себе си склонност към прекалена толерантност, а тя, на свой ред, ще увеличи тревогата на юношата. Именно така липсата на авторитет в юношеството може да благоприятства завъртането на нов порочен кръг.

Впрочем юношата има нужда от подкрепа, за да направи траур по своята детска любов и да продължи да напредва. А детската любов и за двата пола означава преди всичко любов към майката и именно затова юношеството определя на бащата специфична роля. Теоретично той разполага с необходимото отдалечаване, за да помогне на съпругата си да открие добрата дистанция и да позволи на детето да се развива. Тази операция е по-лесноосъществима с дъщерята, за която той вече е бил притегателен полюс в детството, и по-трудна с момчето, най-вече ако преди това е бил досадна пречка пред удоволствието.

Но какъвто и да е бил, неговата съпруга, колеблива понякога в миналото, сега ясно призовава за помощта му: юношеството е сериозно нещо и юношите ни го напомнят на драго сърце. Нужно е

следователно бащата да бъде на висота. Впрочем множество генерации видяха неговата роля да залязва неизбежно: уморен да налага възгледите си, отегчен да обяснява необходимостта от закон, изкушен даже да копира майката, той се учудва, че бива призоваван. Въпреки всичко именно бащата е този, който би трябвало да предотврати болезнената среща на юношата с реалността — възпитанието не е утеша, а напротив, едно същинско ваксиниране. Това предполага, че самите родители, и в частност бащата, са направили действително юношество.

АПЕЛЪТ КЪМ БАЩАТА ИЛИ ПРОВОКАЦИЯТА

Известен авторитет е необходим на юношата, не само когато му е липсал през детството, но и за да го подпомогне да превъзмогне вълненията, произтичащи от пубертета. Когато става дума за момче, ролята на бащата е капитална: момчето го призовава даже директно — като го напада, или индиректно — като го провокира. Майката също не остава длъжна, когато изпитва подобна нужда, и често се обръща към мъжа си, особено когато е претоварена. Надявам се и аз да убедя бащите в тяхната полезност.

А дъщерите, ще mi кажете вие? Връзката им с бащата е основна за тяхното превръщане в жени най-общо и в майки в частност, но тази връзка с лекота се лишава от онази същинска интерпелация, която изразява момчето, било словесно, било чрез поведението си или даже чрез своите проблеми.

Заштото големият въпрос за отношението с противоположния пол с всичките свои загадки, опасения и надежди, се поставя именно в юношеството. Момичето, както и момчето, се опитват да намерят в това търсене опората на родителя от същия пол, за да се затвърдят в своята идентичност. И впрочем не е случайно, че в по-голямата си част девойките избират жена за терапевт, а момчетата — мъж. Едните и другите избягват клопките на съблазняването и предпочитат друг тип съучастие. Но нещата се различават в това, че дистанцията с бащата не е нова за момичето: нейното желание се е конструирало именно благодарение на това пространство, фаворизиращо въображаемото^[1]. Момчето, обратно, трябва да се отскубне от обятията на майка си, за да може след това да желае друга от нейния пол: операцията не е проста и изисква помощта на бащата. Това е едно от основанията — какво

казвам! — главното основание за апела към бащата, явен или не съвсем, когато приема форми, които трябва да умеем да разчитаме. Предходните глави показваха как липсата на закон, почти синоним на липсата на авторитет на бащата, би породила семейни неразбории, които тревожат юношата. Именно това безпокойство го кара да извършва нарушения, които са също толкова и търсене на наказание. Въпросният стремеж към наказание се дължи на чувството за вина, причинено от липсата на граници — ако всичко е възможно, то аз съм мислим, потенциален престъпник.

ТЪРСЕНЕТО НА АВТОРИТЕТА

Много юноши търсят авторитета, когото не са познали:

- било като откриват наставник или модел, който замества бащината фигура;
- било — поради липса — като се противопоставят на опасности, които те самите са предизвикали.

Такива са рисковите поведения, които могат да приемат различни форми: екстремни спортове, опасни подвизи, но също — престъпност или наркомания. Наистина е свойствено за юношеството да изпробва себе си и умерено да се съобразява със съветите. Но подобни поведения с пълно право отправят въпрос към родителите, както Божият съд през Средновековието (подлагането на изпитание чрез огън, вода и пр.) или по-съвременната игра на руска рулетка, и изглежда предизвикват съдбата на дуел. Не би могло да се отрече, че функцията на бащата (при липсата на личността) е засегната от този въпрос, който запитва колкото нашето родословие, толкова и нашето място на земята.

Но апелът към бащата също така може да бъде и явен. И тук обаче трябва да умеем да разчитаме зад еди-коя си критика съжалението по един силен баща, зад еди-коя си горчивина — фрустрираната нужда от възхищение. Някои сираци изказват високо и ясно недостига, породен от липсата на бащата. Други, просто

разочаровани, ще потърсят на друго място някого, на когото да подражават. За щастие непристъпният баща е рядкост в наши дни: той въвежда трудно преодолим комплекс за малоценност и същото радикално отхвърляне като материнстващия баща (онзи, който прекомерно обгражда с майчин тип грижи). Защото юношата (и девойката) не обичат какъв и да е баща, а именно бащата, който е близък и има индивидуалност. Накратко — баща, способен да поеме функцията си и затова — **нито приятел, нито подчинен**. Това невинаги е възможно, понякога е откровено невъзможно. И даже се случва традиционното противопоставяне между майчината и бащината роля да бъде напълно обърнато. Следва да допуснем, че това противопоставяне, критикувано от някои феминистки движения, има все още своето място, когато слушаме страданието на Кристоф.

Кристоф, на 14 и половина години, е блестящ ученик. Но страда от тежки афективни блокажи. Той ми обяснява: „В много семейства бащата държи кормилото в свои ръце. При мен е обратното, забелязах го твърде рано. Баща ми и майка ми нямат еднакви вкусове. Майка ми е интелектуалка, баща ми е... повече откъм ръчния труд. Когато майка се ядоса, решава, че животът и не е идеален и пр., баща ми не реагира: той се оттегля тъжен в своя ъгъл. Майка ми, която обожавам, е господарят в къщата. Впрочем, аз изпитвах такова безразличие към моя баща, че майка ми отиде да се консултира с някакъв педиатър.“ Кристоф съзнава последиците от подобно състояние на нещата: „Разбирам се по-добре с момичетата, отколкото с момчетата. Сега се опитвам да го поправя, но ми е трудно — страхувам се от мъжете най-общо, чувствам се различен от момчетата в класа ни. Давам си сметка как фактът, че съм се отдалечил от баща ми, ме е отдалечил от момчетата. Аз играех на момичешки игри.“

Вследствие на което е агресивен към баща си, но признава, че откакто се помни той е бил „задушаван“ от майка му. Тази мъка се трансформира в запленяване по един „истински баща“: работодателят на майка му. От десет години двете семейства ходят заедно на почивка и Кристоф кара колело с него. Това е същинска страсть, която той обяснява много добре: „Обичах да карам колело с него. Беше невероятно. Впрочем, той беше в линията, която моята майка ме бе накарала да обичам: интелектуалната страна. Баща ми сигурно е страдал от всичко това.“

Както се вижда, Кристоф съжалява, че не е разговарял повече с баща си, че не го е зачитал. Това е едно съжаление, което формулират в анализата много пациенти, чито бащи са били направо смазани под личността на майката. И е вярно, че **интересът на момчето към бащата минава през този, който майката отрежда на съпруга си**: това е, което разкрива Кристоф. Следователно съществува фина алхимия, която изработва желанието на момчето като се тръгне от взаимоотношенията на неговите родители. Ако обича майка си, то е също и за да прави като баща си. Но ако заеме неговото място, момчето няма да може повече да желае други жени. Истинската любов, любовта, свободна от оковите на принудата, изисква разстояние и това е разстоянието, което бащата донася, когато играе ролята си на третия. Впрочем той може да я изпълнява само ако несъмнено желае да я поеме, но също и ако бъде признат като такъв от съпругата си. Изправена срещу момчето си, една майка вижда у него други двама мъже: съпруга си и своя баща. От връзката, която има с тези двама мъже, ще произтече онази, която тя ще установи с третия — такава е цялата история на Анри.

ДЪЩЕРЯТА И НЕЙНИЯТ БАЩА

Историята на Анри всъщност показва чрез проблема си как дъщерята, станала жена, трябва да премести любовта и адмирациите, които е отдавала на баща си, върху друг мъж, ако го инвестира като съпруг. Именно при това условие, станала майка, тя ще се съотнася към него като към баща на децата й в смисъла на бащината функция.

Анри, на 18 години, последна година в лицея, е много развлънуван. За малко да не дойде, толкова е бил смутен от нашата среща. Той претендира, че е в конфликт с баща си, в лоши отношения с останалите и понася твърде обсебваща майка. Казвам „претендира“, защото отношенията с другите не са чак толкова лоши — той си има приятелка и много другари. Впрочем Анри няма комплекси, наясно е, че останалите го намират за красив и се затруднява само за избора на своите приятелки. Конфликтът с бащата не изглежда даже открит, а той е изпълнен с възхита към майка си. Тогава от какво страда Анри? Той открива, че баща му е далеч от представата за идеалния образ, който си е изградил, и тя се сгромолясва напълно. Всичко било предизвикано от забележката на някакво момиче, което му казало: „Ти

се правиш на силен, но всъщност си слаб“. Анри незабавно помислил за баща си. Вярно е, че той е майстор и работи ръчен, физически труд, докато майка му е учителка. Но преди всичко — той не се противопоставя на другите и най-вече на жена си, на която никога не възразява. Анри започва да плаче — внезапно намира всичко това за глупаво. Образът на силния и идеализиран баща той е изградил чрез майка си. „И тя има същата представа като моята“ — ми казва той. Питам го защо и тогава лицето му се озарява: „Дядо ми по майчина линия е забележителен човек, красив, интелигентен и културен.“ Анри изпитва такова възхищение към него, че презира баща си. Но същият този дядо е бил напълно смазан от своя баща, който го е ревнувал.

Тази игра от едно поколение на друго е поучителна. Защо майката на Анри си избира съпруг, който толкова малко съответства на представата за мъж, която има? Тук е целият въпрос. Всичко се развива така, сякаш тя е искала да запази образа, който е имала за баща си: такъв мъж без дефекти е твърде съвършен, за да бъде реален. Любовта ѝ към него е останала непокътната даже в степента, в която я преоткрива в сина си. Впрочем, ревността на бащата по отношение на Анри вероятно е била благоприятствана от съпругата му — именно защото жените предпочитат новороденото си момченце пред съпрузите си, последните развиват чувства на инфантилна ревност. Както пише Зигмунд Фройд: „И в най-щастливия млад брак бащата усеща, че детето, особено малкият син, е станало негов съперник и оттук води началото си една кореняща се дълбоко в несъзнаваното враждебност към предпочетения^[2].“

Често се случва влюбената в баща си дъщеря да се примери и да се омъжи за човек, който за нея е обикновен. Тя ще пренесе тогава възхищението си върху своя син — забелязва се, че майките, които обожават синовете си, девалоризират съпрузите си! Видяхме риска от феминизация, който се съдържа в това при Кристоф. Същото разказва и Анри:

До третата година в колежа (8. клас) предпочитах да бъда с момичета. И после се разбунтувах срещу майка ми и от този клас насетне имам приятели момчета. Преди това, ако бивах с момичета, то е защото бях като тях: така не можеше.

За разлика от Кристоф, Анри реагира: несъмнено защото неговата майка не е така обсебваща, колкото той твърди, нито пък баща

му е толкова слаб. В края на Едиповия комплекс момчето (както и момичето) трябва да изоставят своята инцестна привързаност. Това е преждевременна задача, която е принудено да извърши момчето. Момичето ще я осъществи по-късно, защото, както казва Фройд, то влиза в Едиповия комплекс в момента, в който момчето излиза оттам. Впрочем юношеството, което съживява този комплекс, привнася значима разлика във връзката с бащата според това дали става дума за момче или за момиче. Момчето се нуждае от едно съвсем леко побутване от страна на бащата, за да се отдели от майка си, момичето по-скоро има нужда от майката. Ролята на бащата спрямо момичето е твърде трудна и сложна. Ако той трябва да се интересува от нея като от жена (условие, необходимо за да може и тя да се интересува от мъжете), то той трябва да го прави с най-голямо себеотрицание. Ето защо, без съмнение, изборът на партньор от момичето не е безразличен на нейния създател!

БАЩА ЗА ЗАМЯНА

Връзката майка — син обикновено е така взаимна, че ролята на бащата се упражнява колкото върху единия, толкова и върху другия. Тя даже е малко неравностойна, защото момчето търси в баща си съюзник. Това търсене на сговор е още по-очевидно, когато бащата отсъства или е недостатъчен във функцията си.

Бернар^[3] на 17 години, съжителства с майка си и сестра си. Баща му, със сериозен недъг, се е развел и живее при собствената си майка. Майката на Бернар е високопоставен служител. Тя е фина и интелигентна жена и съзнава трудната ситуация, в която се намира синът ѝ. Той освен това изпитва известни проблеми от третата година в колежа (8, клас) и не смогва да се организира за работа. Бернар е по-скоро депресивен и декларира с напълно юношеска високопарност: „Не самоубийството ме привлича, а смъртта.“ И претендира, че баща му изобщо не му липсва. Но в очите на майка си се чувства виновен, задето не учи. Когато я чува да се прибира у дома, изпада в лошо настроение. Въпреки това поддържа добри взаимоотношения със съучениците си и понася все по-малко тревогата на майка си, най-вече когато тя звъни у приятелите му. И доста свенливо изразява привързаността, която изпитва към нея. „В американските сериали, — отбелязва той, — бащата е симпатяга, а майката досадница (дословно),

при мен е обратното!“ По време на разговорите той най-после изразява известна горчивина към баща си: той би могъл да бъде и по-добър, все пак! Но най-вече — узнал, че майка му има връзка, прави всичко възможно за да се запознае с новия избранник. И е много разочарован, че нито той, нито майка му искат те да се срещнат! Любопитството му е оцветено с известна ревност, но още повече и с нуждата да познава човека, който има значение за майка му.

Майката на Бернар осъзнава какво липсва на сина ѝ — тя знае, че баща му е неиздържан във функцията си, но не се осмелява да му представи приятеля си, защото се страхува от реакцията му спрямо един доста по-възрастен от нея мъж. Такъв тип предубеждение ще може да бъде намалено чрез разговори насаме с майката. Това може би ще ѝ помогне да представи приятеля си на Бернар, който очевидно изпитва потребност да познава човека-който-има-значе-ние-за-майка-ми, може би поради нужда от идентификация.

ЕДИН АНАХРОНИЧЕН БАЩА

Кристоф, Анри и Бернар — три момчета в търсене на силен баща. Как това контрастира с поколенията, предхождали тези юноши! Вече не знаем докъде трябва да се върнем, за да открием отново онези строги, далечни, студени, властни, може би даже — тиранични бащи, защото от доста дълго време те са слезли от своя пиедестал. Възможно е в по-голямата част от времето да е ставало дума за фасада, за маска и тяхното отдалечаване да е било по-скоро част от културата, отколкото от собствената им природа. Някои съвременни бащи реагират в зависимост и по отношение на онова, което са преживели и следва да допуснем, че суровите бащи не са чак толкова далеч — това обикновено резултира в една прекомерна толерантност считана за компенсаторна (за тях, съвременните бащи) и едно заслепено възхищение пред хлапето най-вече когато има трудния характер на дядо си по бащина линия^[4]!

Страшните бащи днес са по-скоро изключение, което граничи с отклонението. Тяхната праволинейност изглежда от друга епоха и свидетелства всъщност за някакъв вид афективна инвалидност, самата тя — онаследена. Именно така една майка отпращаше непохватността на мъжа си спрямо техния син към суровото възпитание на един дядо,

който, когато е виждал синовете си, се е ръкувал с тях. Подобен баща в наши дни изглежда патологичен.

Антоан, 17-годишен, мисли че не обича баща си откакто е станал на 12. Навремето е извършил кражба в супермаркет, което буквално разярило до лудост баща му. Оттогава Антоан се чувства постоянно така, сякаш му дължи нещо, което се превръща даже в натраплива идея. Той дори казва, без да го осъзнава в момента: „Да размишлявам е единственото нещо, което мога да правя, без да имам сметки за връщане“. На него му е невъзможно да държи изпит, до такава степен се страхува от лошата оценка, сиреч — от санкцията. Не понася и най-малката състезателност. Баща му е някой толкова смазващ, че Антоан не дръзва и да направи сравнение с него, а само добавя: „Той е недосегаем“. Майка му го докарва до луда ярост, той не понася разсъжденията, които тя прави пред приятелите си, но дълбоко ѝ се възхища и би искал да постъпва като нея.

Подобен антагонизъм между родители и деца е рядкост. Тук той дори е доведен до своята крайност и нерядко се случва подобни деца да си въобразяват, че просто са били приютени от родителите, на които са ги поверили истинските им създатели^[5]. Такъв беше случаят на Антоан, но това мечтаене не му пречи да фантазира и за родителите си и именно неговата майка обира цялото му възхищение. И в края на краищата този ужасен баща съвсем не е забраняващ или сепариращ. Това доказва, напротив, че истинската роля на бащата не е само да представлява закона, но също и благодарение на идентификацията със себе си, която разрешава, да позволи на момчето да действа като него. Жестокият баща, който често е ревнив баща, изпълнява само една от тези функции и не улеснява задачата на сина си. Понякога, след като той самият е трябвало да понесе същия закон, не е в състояние да предаде нещо различно, освен подобен тип възпитание, което, от друга страна, е трудно за приемане в наши дни. В този случай е относително лесно да му бъде помогнато да направи по-гъвкаво отношението си и да намери отново диалога с момчето си.

ТРУДНАТА РАЗДЯЛА

Говорих за разделянето. Става дума да се раздели майката от нейния син или да се помогне на един син да се отдели от майка си. Но има и други обстоятелства, в които би било потребно отделяне от

семейната среда. С Действително съществуват случаи, в които несъзнаваното съучастие на родителите подтиква юношата да претендира за равенство с възрастния. При условие че родителите го последват от прекомерно чувство за вина, това може да произведе много заплетени ситуации (виж предходната глава^[6]), в които вече не се знае кой е крив и кой е прав, възрастните реагират като юноши, а юношите — като възрастни. Именно в такива обстоятелства една раздяла би могла да бъде необходима, но на никого, освен по погрешка, не му идва наум подобна идея. Понякога всеки си го мисли, без да дръзва да го каже на другия. Накратко, често това трябва да е задача на някой трети, освен ако училищното поведение на юношата неизбежно не доведе до тук. Впрочем, това разрешение може да бъде чудодейно именно защото реализира една другояче невъзможна раздяла. И най-вече — защото ако е препоръчано от някой трети, то освобождава всички от чувството за вина. Юношата може да напусне родителите си, без да им причинява мъката да им каже, че именно това желае. Родителите са облекчени, че няма да бъдат обвинявани в отхвърляне.

Ален, на 17 години, за когото съм говорил другаде^[7] и под друго име, става все по-непоносим и арогантен. Той не само твърди, че се обогатява като препродава хашиш, но едва-едва поздравява, вече не предупреждава за закъсненията си, не се труди в училище. Естествено, стаята му е хаос от вещи в беспорядък. Единственото нещо, което са постигнали родителите му, е да не пуши у дома. Извън това майката продължава да му пере слиповете, а бащата — да му подсигурява джобните пари. Родителите дойдоха да ме видят сами, защото разбира се Ален се срамува да се срещне с мен. Тези родители не си дават сметка в каква степен са твърде благосклонни. Но тази благосклонност не е в услуга на сина им и аз се опитвам да им го обясня. Защото зад поведението му на самохвалко със сигурност се крие тревога. Аз виждам едно-единствено разрешение — раздялата. И те са мислили за това, но са се страхували да не навредят. Те обаче предвиждат раздяла, която да бъде осъществима и да не маргинализира Ален прекомерно (примерно — никакъв специализиран център). Тази загриженост е достатъчна — ще видим по-нататък (в последната глава), че тя постоянно обърква поведението на родителите в трудните случаи. Във всеки случай при завръщането си у дома те разговарят за това

сериозно с Ален. Ефектът е почти мигновен. Ален решава да остане, приема да се съобразява с един минимален правилник и... прегръща баща си, за да го поздрави.

Както често се случва, изказването на реално визирана мярка има символичен ефект — самата идея за раздяла прекрати едно взаимоотношение, което ние квалифицираме на нашия жаргон като садомазохистично. Това отношение е същински порочен кръг. То обяснява до край така шокиращия феномен — родители, бити от юношата. Това явление намира своята движеща сила в чувството за вина, което се увеличава от двете страни, вместо да се намали чрез някакво действие, — примерно санкция. Тук на санкцията е вменена вина от страна на родителите, което вследствие води у потенциалния санкциониран до усилване на виновността, която се опитва да се разреши чрез нова провокация и т.н.

МРЪСНОТО БЕЛЬО

Кирливите ризи, казват, не се излагат на показ. Несъмнено. Можем ли обаче да формулираме уговорки по отношение на личното бельо на юношата (девойката)? Всичко се случва така, сякаш бельото в тази възраст изпълнява ролята, която големият педиатър Доналд Уиникът приписва на преходния обект между майката и бебето. Юношата иска да е независим, но оставя това, което му е най-интимно, специално на майка си. Тя пък понякога стига дотам да приема единствено неблагодарната роля на перачка, когато юношата не й говори другояче, освен с посредничеството на бельото. Мръсното бельо следователно остава в някои случаи последният повод за комуникация, която може би ще може да стане отново словесна.

ПРОВОКАЦИЯТА

В етимологичен план „провокирам“ означава да породя, да предизвикам словото на другия, откъдето и значението на апел, което тази дума вече е съдържала в латинския. За жалост, провокацията е

загубила в наши дни своите езикови достойнства и едновременно с това предизвиква по-скоро действието, отколкото думата. В семейството провокацията показва все пак една липса или най-малкото — проверка на решителността на родителите. Става дума разбира се за обяснение, което е очевидно при детето, когато то несъмнено се подиграва с родителите си, нарушивайки забраната. Това поведение е още по-изработено у юношата, който по-скоро се стреми да се прикрие или открито да провокира други възрастни.

Тогава защо да превеждаме всичко това през интерпелацията към бащата? Ами попитайте бащата, привикан в полицейския участък или в гимназията, когато синът му се е държал зле: именно той се чувства дълбоко обвинен от този акт. И не защото го засяга непременно директно, а защото поставя въпроси към възпитанието, което той е дал. Впрочем успехът на възпитанието постановява в идеалния вариант ученикът да може да мине без учителя, юношата да ръководи сам себе си. А тук не само че случаят не е такъв, но на всичкото отгоре възпитателят е обвинен!

Този парадокс може да има радикален ефект и да предотврати всякакъв рецидив: срамът, че е компрометиран невинен баща, може, както се казва, да налее разум в главата на юношата, все още дете. Но полицейският комисар и учителите не се заблуждават — привиквайки родителите, те връщат кесаревото — кесарю, даже ако кесарят се чувства предаден! И после тези юношески провокации често се пораждат, когато другите методи са се провалили и защото бащата не е съумял да чуе искането, което му е било отправено. Вярно, това искане е трудно да бъде формулирано — как можете да изисквате повече строгост, без да минете за чист мазохист? След излизането на „Parents, osez dire non!“^[8] ми разказаха за едно дете, което се търкаляло по земята, надавайки вой: „Искам бой по задника“, към ужасената си майка, на която това съвсем не било в убежденията. Юношата е по-малко спонтанен и при всички случаи именно бащата трябва да умеет да следва доброто ръководство — никой, един вид, не може да се ритне сам отзад.

Пол е на 12 години, първа година в колежа (6. клас) Той е изгонен още веднъж от училище. Пол е винаги там, където става дума да се направи някоя глупост и твърди (което може би не е лъжа), че винаги се оставя да го хванат, въпреки че това, което е направил, е

всъщност само да последва останалите. Не разбира поведението си, но знае, че не може да постъпва другояче. Признава все пак, че е докачлив и буен. Когато някой преподавател му отправя забележка, той не може да се въздържи да не отговори и даже да избълва съвсем тихо ругатни. Посещавал е множество психотерапии, които са донесли преходни подобрения. Бащата го е довел, защото е безпомощен. Майката признава, че дълго време е полагала за него прекомерни грижи и е отстъпвала пред всичките му капризи. Когато е била бременна с последното си дете — момиченце, което се ражда десетина години след Пол, тя казва: „Аз малко го пуснах на свобода“ (дословно). Впрочем, тя е заченала малката, „за да се раздели от Пол“. Аз вмъквам: „А баща му нищо ли не казваше?“ Тя откровено отговаря: „Аз не го слушах!“ Майката се завръща след двумесечно пребиваване на остров Мартиник с Пол, който е бил изгонен от училище!

Гонзаг, на 17 години, е втора година в лицей (11. клас). Родителите му са разведени и той живее с баща си. Била му е наложена възпитателна мярка от съдията за деца, след като е заловен да препродава хашиш. Той обвинява баща си, че едновременно е „прекалено толерантен, несправедлив, строг“: „Той поставя смешни ограничения, не приема например закъснения, но самият той си ги позволява.“ Не зная дали Гонзаг допуска лапсус като упреква баща си, че е прекалено толерантен, но противопоставянето му не е особено ясно и не се знае много в какво точно го упреква. Освен ако всичко това не е последица от раздялата на родителите. В този случай нарушението на Гонзаг би могло също така да визира индиректно сближаване с майката, както и да постави отново бащата в обръщение.

Бащата играе нова роля в юношеството, най-вече когато не е заемал своето място до този момент. Тази нова роля, изградена от дистанция и внимание, може да произведе чудеса у непокорния към майчиния авторитет (и към известната феминизация, който той причинява) юноша. Но бащата не е единствен по рода си в подобно откритие — някой чично, един втори баща или приятел на майката могат да се нагърбят със същата функция, която е необходима за юношата (и за процеса на юношеството). Тези бащи, „нова формула“, проявяват жив интерес към искането, искане, което майките умеят понякога да формулират имплицитно.

Без много да се опасяваме, че ще сгрешим, можем да кажем, че агресивността е словесна провокация. Гонзаг току-що ни показа в каква степен тя представлява искане — когато укорява баща си, че не спазва собствените си правила, той го счита като равен, а не като възрастен. Ето защо вероятно ще бъде полезно да кажем на юношата, който се мръщи, цупи, недоволства, препира за празни неща: „Решението ми може би е и несправедливо, но именно аз те отглеждам и не виждам по-добро от това за тебе.“

Тъкмо защото агресивността изразява едно искане, трябва да умеем да я толерираме. Във всеки случай — поне до определен prag, който бива прекрачен, щом поведението на юношата изисква да бъде санкционирано. Тогава трябва да накараме детето да разбере, че посланието е било чуто, но да отсрочим отговора: един незабавен рязък отпор би имал злополучния ефект да го превърне в неразбран и непонятен и да оправдае юношеското насилие в замяна.

Ксавие, на 16 години, последна година в колежа (9, клас) отказва да учи и е твърде агресивен. Баща му, много симпатичен човек, е изстрадал обстоятелството да има изключително авторитарен баща, високопоставен военен. Майката се занимава с децата. Ксавие се измъчва заради поведението си: „Не се държа много мило с родителите си“, обявява веднага той. Все пак признава, че баща му се опитва да го разбира. Затова Ксавие с лекота ще приеме помощ.

Ето как разбирам агресивността на Ксавие. Между другите си задачи, юношеството има и тази да ни отдели от родителите, тоест — от тяхната афективна, интелектуална и морална зависимост, за да изберем самите ние собствените си ценности. Родителите, които са твърде близки, не улесняват тази работа. Те даже увеличават дълга, който юношата е поел с раждането си и който се е утежнил в протежение на детството. Именно даже затова много юноши не приемат подаръци.

Родителите — приятели

Някои родители претендират да са приятели на децата си. Отричайки разликата във възрастта, те им доверяват неща, за да предизвикат тяхното споделяне, приемат техния начин на обличане и са готови да толерират

всичко. Подобно поведение е дълбоко потискащо за юношите. В най-добрия случай те ги отхвърлят в света на „старците“ под претекст, че нямат същите вкусове, в най-лошия — те ще се възползват максимално, докато извършат нарушение, което ще ги накара да действат и да бъдат най-сетне наказани от други възрастни. Между тези две позиции, юношите са парализирани, неспособни да се противопоставят, тъжни и пасивни.

Съзнавам, че, пишейки това, рискувам да предизвикам обезкуражаване и съжалявам, че упорствам несръчно върху сложността на човешкия разум. Ще притуря като бонус, че юношата може да остава с впечатление, че искат да го купят. И понякога го казва твърде отчетливо. Ето защо отказва също психотерапията, която му се поднася като премия. Вярно е също, че някои родители се затрудняват да понесат факта, че юношата започва да им се изпълзва след всичко онова, което са вложили в детето си. Да се държи сметка тогава за несъзнаваното може да бъде благотворно — възпитанието представлява наистина тежък залог поставен задължително върху непознати полета. Връхната точка е, че това непознато е също така онова, което е най-интимното у всеки един от нас — именно затова в разговорната реч е навлязло, че децата ни „връщат отново“ нещо идващо от нас. Юношата повдига въпроси върху миналото, което бихме могли да смятаме за заровено.

Венсан, на 17 години, се бои да се изчервява. Един ден разказва, че това му се случва „когато родителите му правят подарък, за да го изненадат или когато научи, че някой от семейството е починал.“ Признайте, че съпоставянето е поразително! Сестра му е развила анорексия нервоза и това силно го е развълнувало, още повече че тя го напада и третира като „мачо, диктатор“. Венсан сериозно се оплаква от липсата на баща си: „Майка ми винаги е подир мен. Преди дискутирах много с баща ми, но след ваканцията, той винаги отсъства и не е съгласен с мен.“

Агресивността на Венсан е съвсем относителна, по-скоро става дума за мъка и яд. Подобен е случаят с Лоик.

На 16 години *Лоик* повтаря последната си година в колежа (9, клас). Бил е изгонен от колежа и даже от някакъв интернат заради вдигане на връва и протестиране срещу учителя в клас. Бащата заема важна служба и обикаля света надлъж и нашир. Майката не работи. Момчето се оплаква с горчивина от това, че връзката с баща му е прекъсната брутално. Бащата пък се учудва на този упрек. Но намира, че майката не е достатъчно строга. Бащата се опитва например да приобщи сина си към заниманията си през свободното си време и предлага да го заведе на лов, но майката се противопоставя под претекст, че това единственият ден, в който той може да се наспи сутринта! Бащата е имал твърде трудно детство — неговият собствен баща е бил овчар в Пиренеите. Той счита, че на децата не би трябвало да се осигурява живот като в мечтите. *Лоик* си дава сметка, че упреците, които му отправя, не са оправдани — когато баща му се опитва да бъде мил с него, той му се нервира!

Жан-Мари е на 14 години и признава, че изпитва към баща си последователно любов и злоба. Обвинява го, че му пречи да замине да се види с братовчедка в Италия, поради някакво неясно фамилно скарване. В замяна, той се изчервява да признава чувствата си към него — толкова по-приемливо е да се противопоставяш на баща си! Съжалява, че баща му никога не иска да му се достави някакво удоволствие и трябва да се отгадават неговите мисли! Баща му е единственият, с когото може да разговаря, даже мисли, че той е неговата „гордост“. Но в други моменти го чувства като съперник, като някой, който със своето присъствие и със своя успех му отправя предизвикателство, което трябва да поеме.

Тези разсъждения на *Жан-Мари* са интересни, защото дори и когато агресивността е на своето най-ниско равнище, разликата в поколенията между баща и син поражда състезателност. Може би затова любовта към него е толкова трудна за изказване — тази любов неизбежно е оцветена от съперничество и в нея желанието за подобие взема връх над нежността. Тази усложненост се увеличава, ако добавим, че от него се очаква една достатъчно безкористна любов, която да се скрие зад авторитета. Именно в тази липса на авторитет го укоряват онези, които отричат баща си — ако го отричат, то е защото често той е „прекалено мил“ и следователно — неспособен да ги приучи към трудностите.

Твърде разбиращите родители

Една девойка, чиито родители предизвикваха възхищение у всичките си приятели, се чувстваше особено неразбрана! Как да се обясни на тези (с основание) възхитени люде колко подобни родители можеха да бъдат безподобен модел за подражание? Не щеш ли, когато въпросният образ се притури към този на родители-психолози, той става откровено опасен. Как въщност да се противопоставим на родители, които ни разбираят? Как да им обясним, че имаме нужда да бъдем различни и че да разбираш означава задължително да бъдеш същият? Често тези родители-образци крият зад компетентностите си страх и отказ от необходимото противопоставяне на потомството си. Определено никой не е съвършен!

Очевидният отказ от бащината роля

Юношеството разписва, или би трябвало да разпише, краят на господството на майката. Бащата, дори свален от власт, се оказва обкръжен с ореол от тези, които са го пренебрегвали. Приканват го отново да изпълнява роля, своята. Тази роля е неблагодарна — не може да се намери по-добро прилагателно за една безвъзмездна служба, чиято добродетел е да върне освободеността. Нека не се заблуждаваме — родителите, които приемат раздялата^[9], правят услуга на децата си. Най-сетне и те самите също не се подвеждат. Ако се измъкват от нежното майчино владение, то не е за да попаднат в друго, защото именно това е, което отказват да приемат у един Свръхгрижовен баща, накратко — твърде материинстващ. Те го отхвърлят тогава като злоупотребяваща майка и даже нямат скрупулите, дължими към майчинството.

Тома, на 13 години, предпоследна година в колежа (8, клас) е необуздан и агресивен с баща си, когото даже е ударил. Въпреки това той е кротък и малко затворен. Няма много приятели, но не се отегчава никога, защото се увлича от електроника и при най-малката възможност се измъква в стаята си да работи върху нови схеми. Принадлежи към скаутите като шеф на патрула. Бащата е безработен и

изглежда запленен от сина си: придржава го навсякъде и е готов да обходи всички магазини за аксесоари, за да намери необходимата част. Двамата родители са скарани със своите съответни семейства, живеят без контакт с околния свят и сякаш са възложили всичките надежди върху сина си. Майката работи надомно, малко по-дистанцирана е към сина, отколкото бащата, за когото ще разбера по-късно, че самият той е действащ скаутски шеф.

Случаят на Тома донякъде илюстрира този на съвършените родители, които са твърде разбиращи. Това, което смущава Тома, е да бъде зависим днес от своя баща. Неговата готовност да бъде на разположение, неговата склонност да се занимава с децата на другите, го правят твърде присъстващ в живота на сина му. Тома има нужда от елементарната уединеност, потребна на всеки индивид. За да си я достави, той е принуден да се изолира, с риск да стане откровено неприятен. Но как по друг начин да се предаде посланието на един баща, който ви следва навсякъде и дебне всичко, което правите?

БЕЗПОМОЩЕН БАЩА ИЛИ ОБЕЗЦЕНЕН БАЩА?

Необходимостта да се усеща реалното присъствие на бащата през юношеството (даже поради опасностите, на които въображаемо излагат вече възможните сексуални отношения през пубертета) за жалост днес често се натъква на отказ с променлива интензивност. Поне веднъж, ще кажат майките, които ме четат, ние не сме виновните! Ще добавя — ясно защо. Майките също имат нужда от съпрузите си в този период, дори (и най-вече) ако става въпрос за съвсем ново осъзнаване от тяхна страна. За тези майки отсъствието на баща на децата им се усеща остро, например когато се опасяват от престъпността. За момичетата ролята на бащата в пубертета е също основна: модел на идеалния съпруг, той ще трябва да приеме да изчезне във въображаемото на дъщеря си, за да може тя да намери приемлив партньор. Често този модел външно е отхвърлен и това в случая обяснява доста конфликти, било защото бащата е твърде близко (идеалът има нужда от дистанция), било защото от дълго време е бил обезценяван от майката. Всъщност дъщерята се нуждае от него, за да изгради своята женственост — тя има нужда едновременно да му харесва и да го уважава. Ето какво трябва да разберат майките. Що се отнася до момчетата, майките добре знаят, че от пубертета насетне

думата на бащата ще се слуша повече от тяхната и във всеки случай разчитат на него да осъществи сексуалното възпитание на синовете. Но даже в подобни, да ги наречем — благоприятни обстоятелства, констатираме действителна трудност да бъдеш баща, който уточнява и обогатява възпитанието на детето. Впрочем, честият „упрек“, отправян към майките, че не оставят достатъчно място за бащата, обикновено предизвика силни и понякога оправдани оспорвания. Без да излизам от моята област, ще добавя — всички сме свидетели в нашите модерни общества, в които държавата заема все по-голямо място, на едно освобождаване от отговорност на семейството най-общо и на бащите в частност и то не само в средите, поставени в неблагоприятни условия. Това явление е тиражирано от медиите, които отразяват възгледа, надценяващ майчините стойности, благодарение отчасти и на разпространението на психоанализата. И този общ възглед засяга основа, което ще нарека вид „материализация“ на бащите, чиито задачи все повече съответстват на тези на прилежна и загрижена за бъдещето на децата си майка.

Тази глава не е изчерпателна — тя не третира всички възможни нюанси, които се простират от дисквалифицирания или обезценен от майката баща, до несигурния в себе си и безсилен баща. Тя просто скицира ежедневно срещаната в клиниката картина, за да предизвика общо размишление — като преминава през родителите, които са бити, трансплантирани бащи и онези, които се наричат втори бащи и които парадоксално илюстрират функцията на един баща.

ЗАБРАНЕНО ЛИ И Е ДА МАЛТРЕТИРАШ МАЙКА СИ?

Ако започвам изреждането на несъстоятелните бащи с този гротесков случай, то е, защото той илюстрира — чрез отсъствието впрочем ролята на бащата. Традиционно, ако мога така да кажа, именно той забранява майката за момчето. Разбира се, тази забрана е символична и преминаването към действие (инцеста) е или невъзможно поради възрастта, или преместено върху майчини заместители. Това ни най-малко не възпрепятства определени поведения на майката (извън, разбира се, сексуалния акт), да се доближават до един вид съпружеско взаимоотношение със сина. Подобна връзка може да приеме твърде разнообразни форми, в които бащата е изключен. Ето един такъв садомазохистичен пример:

Дидие, на 14 години, е трета година в колежа (8, клас), но не се занимава с нищо. Родителите са разведени от 10 години и той вижда баща си на всеки 15 дена. Внезапно майката разкрива замисъла си: „Той не учи вече и ме бие.“ Баща му, който се е оженил повторно, би го изпратил наистина в пансион, но... впрочем, не плачеше ли той при раждането на *Дидие*, когато взет от майка си е поставен под наблюдение за шест дена заради сърдечни шумове?

Дидие не е имал проблеми с раздялата през първия ден в детската градина. По-късно научавам, че е делил легло с майка си... до 13-годишна възраст. По време на конфликтите, той става необуздан — взема кухненския нож, казва майката, и добавя, сякаш да го извини, „за да ме уплаши“. Когато *Дидие* е сам на консултация, той твърди, че се чувства много добре и иска да бъде художник на комикси. На следващата седмица пристигат двамата, все така — съучастнически и засмени. Майката оповествява: „Той ми спука едно ребро.“ Разговорът се върти около сърдечните мъки на *Дидие*, които той в детайли споделя с майка си.

Този случай, гротесков впрочем, има общи черти със случая на Грегори в първата част на книгата. Но тук дори няма баща, за да се противопостави на момчето или просто за да защити майката. Инцестното съучастничество е очевидно, но разбира се не е признато, а още по-малко — поставено във връзка с поведението на юношата. Майката се обръща към детския психиатър сякаш той трябва да изпълни ролята на полицай, но тя би го отхвърлила естествено, ако той прояви каквото и да е неодобрение. Отново, като във всички подобни случаи, откриваме характеристиките на семействата с бити родители:

— действието на детето или на юношата е противоположното на онова, което не е понесло и което изглежда, че иска настойчиво — питаме се даже докъде ще стигне това ескалиране;

— родителят изтърпява всичко така, сякаш го е заслужил; той се оплаква, без обаче да подаде оплакване срещу детето си; той принуждава терапевта, безпомощен в своята длъжност, само да констатира наличието на една ситуация.

Ако случаят е абсурден, то той съвсем не е изолиран. Засегнатите родители не са душевно болни и впрочем обикновено отказват индивидуалната помощ, която им се предлага. Можем всъщност да интерпретираме създалия се порочен кръг. Юношата противодейства в

състояние на легитимна защита срещу майчиното натрапване — морално и физическо, фактът да дели едно легло с нея, да запълни така, — незнайно чия празнота, да замени партньор или съпруг, е същинско насилие, за което в дадения случай заинтересованият дори не си дава сметка, толкова това изглежда обичайно и отколешно. Майката, от своя страна, определено трябва да изпитва несъзнавано чувство за вина по отношение на силното си влияние, което добре знае, че е инцестно. Това е обяснението, във всеки случай, на слабото ѝ протестиране — тя би получила от страна на сина си наказанието, което заслужава. Ще ми позволите ли и да добавя, че този нов физически контакт може също да задоволява нейния мазохизъм? Аз се срещах неколкократно с въпросната майка. Последният път тя се страхуваше синът ѝ да не я убие. Той самият — отказващ всякакво поемане в лечение, тя пък — отказваща друга интервенция, освен медицинска или психологическа, затова аз ѝ предложих да я проследявам психологически. Обясних ѝ, че това проследяване ще ѝ помогне да заеме известна дистанция, което ще оздрави връзката — също толкова инцестна, колкото и предходната. Добавих, че проследяването на някой от членовете на подобна двойка въвежда наистина един трети и води към развитие двамата protagonisti. Още веднъж тя не пожелае нищичко да чуе и си тръгна разплакана.

ЕДИН „СТРОГ, НЕПРИЯТЕН И НЕПОЧТЕН“ БАЩА

Както споменах, юношата, много повече отколкото детето, се вмъква в интимността на родителската двойка, най-вече ако тя го допуска поради слабост, безпомощност или отегчение. Той се превръща тогава в ценен сътрудник за психолога, призован на помощ. Обикновено е симпатичен и проницателен събеседник, щастлив, че може да сподели констатациите си с един неутрален, квалифициран и доброжелателен възрастен.

Жоан е от този вид. При това няма още 15 и е първа година (10 клас) в държавен лицей. Оплаква се от свистене в ушите и постоянно носи уокмен. Въпреки че не съм специалист по уши нос гърло (УНГ), си позволявам да му посоча опасността от завишените мощности на звука от високоговорителите в дискотеките и тази от апаратите, които се слагат директно в ушите и го съветвам да се консулира. Право да си кажа, не знам вече защо майка му ми го е довела. Тя се оплаква от

хронично разногласие със съпруга си. Те впрочем са част от два конкурентни оркестъра за класическа музика, а Жоан ненавижда класическата музика! Той има по-малък с една година брат и в продължение на две години е бил отглеждан от баба си и дядо си по бащина линия. Както процедирам винаги при съгласие, след това приемам юношата сам. За мое голямо учудване, Жоан заявява, че е дошъл на мястото на брат си! Именно за него майка му е била уговорила среща, защото е твърде нервен. Но в последния момент, тъй като той се е отказал, а те двамата се разбираят много добре, Жоан предложил да го замести! Впрочем той добавя, че майка им непрекъснато ги влачи от психиатър на психиатър. Освен това всички са на фамилна терапия и именно там са му предписали сънотворни. Бащата е искал да си тръгне, но не съумява. Именно него Жоан квалифицира с трите прилагателни, сложени в заглавието: строг, неприятен и непочтен.

Не си спомням вече какво предложих на Жоан и неговата майка. Тя не изглеждаше доволна, че отбелязах проблемите от УНГ-естество на сина й, като че ли наистина се месех в нещо, което не ме засяга. Сигурно съм й поискал да видя бащата на децата, а може би и втория ѝ син, но нейното мнение изглеждаше вече изградено и аз проумях, че за нея не съм приемлив събеседник. Уточнявам, че не е имало ни най-малък конфликт между мен и тази майка, аз дори я намирах симпатична в нейната беда. Продължавам да не разбирая както това, което бе дошла да търси, така и онова, което не намери! Що се отнася до Жоан, той показваше голяма услужливост спрямо майка си. Като че ли чувстваше, че тя и така е достатъчно лишена и че трябва да се подминават нейните изисквания или капризи. Накратко, той се правеше на терапевт на майка си, в ролята на съветник на семейството. Той разбира се нямаше никакво искане за себе си, но пък смяташе, че брат му се нуждае да бъде проследяван, защото очевидно имаше проблеми.

БЕЗПОМОЩНИЯТ БАЩА

Присъствието не е достатъчно, за да изпълниш трудната задача на баща. И ако някакъв минимум от присъствие е потребен все пак, то бащата трябва да притежава достатъчно индивидуалност и идентичност, за да се ограничи от майката. Именно чрез тази разлика

той може да приведе в действие своята функция. Впрочем, току-що видяхме, мисля — категорично, че неговата функция се състои в това да помогне на майката да се отдели от своето потомство (от своето момче, в по-голяма част от примерите в настоящата глава). Струва си тази операция да започне по-рано, иначе тя ще бъде особено трудна в юношеството. Ако родителите не са съумели да възпитат детето — т.е. да се противопоставят на неговите капризи, да казват „не“ на неговите мимолетни прищявки, и най-вече — да не го третират като възрастен, те ще се озоват пред един арогантен юноша даже ако зад тази арогантност се крие потребността му от авторитет. В същността си възпитанието е научаване на раздялата и това научаване не трябва да бъде нито брутално, нито много закъсняло.

Давид, на 16 години, повтаря последната година в колежа (9, клас) в частно учебно заведение. Но дисциплината я няма никаква — дали ще присъства или не, нищо не се променя, при всички случаи с врявата, която се вдига в клас, е трудно да се работи. Нещо повече — учителите се оставят да бъдат нагрубявани. По-рано се наложило да настанят Давид в пансион в Поаси заради бягства от дома и това го стабилизирало. За жалост, този пансион бил строг — представете си, там нищо не схващали от психология!

ДА СЕ ПОМОГНЕ НА РОДИТЕЛИТЕ ИЛИ ДА СЕ ЛЕКУВА ЮНОШАТА?

Примерите, които предлагаме тук, са следствия от възпитателни провали. Тогава именно се консултират психолозите и психоаналитиците за училищни проблеми, за престъпни деяния или за невротични смущения. Те са директен резултат от слабостта на родителите. Слабост, която отпраща към детството както на юношата, така и на самите родители, които са били подчинени на неоправдани правила или са понесли злоупотреба с власт. В такъв случай действието на психолога и на психоаналитика може да визира само една лимитирана или изолирана цел и впрочем рядко се случва отгледано по подобен начин дете да търси помощ — то винаги е имало онова, което е искало, и никога не му се е налагало да страда от

авторитета на родителите си. Ако страда сега, то е заради проблеми, срещнати в действителността, а ние все пак няма как да му предложим да изменим действителността заради него. В замяна, родителите имат нужда да бъдат подпомагани.

Той се завърнал в много лошо състояние и затова бил записан в частното училище. Накарали го да направи психотерапия при един ученик на доктор Мал^[10], но я прекъснали, защото нямали правото да разговарят с него. Въщност, добавя Давид, „срещал съм се с трийсет и шест лекари и психологи и те не ме подредиха.“ (дословно).

Ето ги, прочее, обясненията на родителите на Давид, подети от него без каквато и да е промяна. Той признава обаче, че майка му е причина за всичките му проблеми, защото го е „обгрижвала прекалено“ и му е „дала премного комфорт“ (дословно). Впрочем, той я води за носа. Що се отнася до бащата: „Има стена между него и мен.“ Този баща признава: „Опитах се да се покажа твърде либерален. Всички биха били съгласни Давид да отиде в приемно семейство, защото в нашето е много бурен.“ Бащата добавя твърде странно: „Това ще ме лиши от трета ръка!“

Питаме се как да спрем блаженството на това семейство, готово на всякакви жертви, за да продължи своя блян. Можем да си поставим също въпроси за детството на родителите. Така научаваме, че дядото по майчина линия — влиятелна личност (ако наистина е така), е бил параноик и майката се е посветила на него. Той беше много оригинален, спомня си тя, винаги считаше, че ще го убият, но преувеличаваше, когато настойчиво искаше изтреблението на всички хора, които не са „елитът на нацията“ (дословно).

Яник, син на италиански майстор, на 16 години, с училищен провал, се оказва забъркан и в банда, извършила кражби. Той се ползва от мярка за възпитателна помощ в отворена среда (А.Е.М.О.)^[11] защото провинните му е за пръв път. Впрочем той няма профил на престъпник и е бил развлечуван от привикването при съдията. Но не понася родителите си, те или „реват“, или „досаждат с въпроси“. Вярно е, че и двамата го обграждат, сякаш че идва от друга планета. За Яник е абсолютно невъзможно да води разговори с баща си. Що се

отнася до майка му, тя прекомерно го обсажда с грижи, твърди бащата. Майката добавя нещо, което не е банално: „Все едно, че той беше в мен.“ (дословно).

В известен смисъл Яник всъщност не се е родил. Родителите му го мъмрят на висок глас като че става дума за тях самите. Няма диалог, защото те не познават юношата, който се е изправил пред тях. Те го подозират впрочем във всичките възможни мерзости. Схемата е класическа — бащата дълго време е бил изключен от веригата майкадете. Сега, когато то се е превърнало в юноша, майката отправя апел към бащата. Но той си остава безпомощен и впрочем е толкова, колкото и нея, изпълнен с възторг към техния юноша. На Яник ще му е потребна помощта на цяла една институция, за да съумее да надскочи училищния си провал, да срещне други младежи и най-вече — други възрастни, които да му покажат различен образ от този на неговите родители. Но каква работа! И каква цена за обществото представляват тези проблеми, които принадлежат повече към проблемите на възпитателната профилактика, отколкото на психопатологията, а откъдето тя понякога е пряко следствие. Тук искам да кажа, че лутанията във възпитанието могат да станат причина за истински психически смущения, които е било възможно да бъдат избегнати.

Флоран, на 17 години, си поставя въпроса за професионалната ориентация. Той следва първа година за получаване на диплом за счетоводна квалификация, но не е удовлетворен от това. Начинът му на съществуване е накарал специалистката, отговорна за професионалното насочване, да мисли, че флоран се нуждае от психологическа помощ. Действително, той веднага се оплаква, че сутрин има болки в корема — както по време на занятията, така и по време на стажа в предприятието. Разочарован е от онова, с което се занимава, а околните го намират за твърде муден. Той самият пък се чувства все по-изморен. Флоран признава, че всичките тези симптоми изчезват през ваканцията. Всъщност той бил искал да стане пилот от военновъздушните сили. Въпросната наклонност се зародила преди десет години, при баба му и дядо му по майчина линия в Бретан, когато наблюдавал прелитането на самолетите „Мираж“, флоран прехвърля неуспеха си върху гърба на един преподавател, който го бил разубедил да следва този път и не обвинява себе си. Майка му изобщо не е съгласна с подобно военно призвание: „Той не е роден за армията,

той мечтае.“ После изказва: „Той е като в пашкул, на защитено и уютно място.“ Синът ѝ я потвърждава в това. Колкото до бащата, той никъде не е представен в изказа на единия или на другия: спрял е да работи от месеци вследствие на някакъв инцидент и нас скоро е бил инвалидизиран от голямото предприятие, в което е работил.

Какво се крие зад тези симптоми? Това ни разкриват неговите сънища, както и класическата диагностична ролева игра (в която консултантът предлага било смяна на ролите пациент — лекар, било да заеме ролята, която пациентът би желал, за да изиграе сцена с него). В действителност флоран изтласква една голяма агресивност. В сънищата си той се вижда като малко момче, което избива всички, или пък си представя, че поема жизненоважни рискове в брутални за него условия. Тази агресивност контрастира с облика му на мило и добре възпитано момче, придружено от майка си. Впрочем флоран не може да се идентифицира нито с бащата, чиято слабост дори не е представена в съзнанието, нито да се противопостави на майката, която знае от какво се нуждае той и как трябва да изглежда бъдещето му. Невротичните смущения са понякога единственият компромис, както ни учи Фройд, за да бъде изразена подобна агресивност. За нещастие, такъв начин на изразяване — повръщания, болки, неразположения, главоболия дори ако дразни останалите и на първо време — майка му, се обръща срещу него.

Трябва също бащата да не остава мълчалив и да изкаже най-сетне своето притеснение.

КОМПЛЕКСИРАНИЯТ БАЩА

Обратното на това, което би могло да се предположи, фактът, че един баща ще изкаже своята слабост или чувство за малоценност, не утежнява положението му, даже напротив.

Жюлиен, на 14 години, трета година в колежа (8, клас), е доведен от двамата си родители, по-скоро за да се успокоят, отколкото заради някаква реална грижа. Най-големият син в семейството е последна S1^[12] година в лицея и се е ползвал от подобна консултация. Бащата е загрижен за връзката си с Жюлиен. Колкото до майката, тя намира, че мъжът ѝ не е „подреден“. Той изобщо не протестира — направил е голяма покупка за благото на цялото семейство, но сега са изпаднали във финансово затруднение. Жена му го укорява, че не е поискал

мнението й, но най-вече — че се е съобразил с това на сестра си. Майката на Жюлиен е твърде депресивна и е на медикаментозно лечение. Той самият се чувства много добре, предпочита футбола пред психологията и впрочем иска да стане спортен педагог. Щом започна да му поставям въпроси, той ме прекъсва, смеейки се: „Вие говорите като преподавателя ми по технологии“. Но на път за консултацията с мен специално ми е формулирал списък с упреците, които има към баща си: „Той се противопоставя досадно. Казваме му някаква забележка, той гледа да каже обратното. Ляга си късно, става рано, когато се прибира вечер е много отнесен, говори глупости и прави каквото и да е. У дома не се грижи за нищо. Когато се храним, издърпва стола си назад и ни пречи да минаваме. Безпредметно е да му се казва, той започва отново на другия ден. Когато имаме гости, се държи по-добре, но още щом си отидат, пак започва да се държи лошо.“ и т.н.

Както и вие, предполагам, аз избухвам в смях, тъй като списъкът е още по-дълъг. След като се успокоявам, се запитвам все пак как това момче успя да стигне до това да дръпне подобна реч. Всъщност, като съпоставяме само сравнимото с предходните глави, констатираме още веднъж инверсия на ролите и имаме впечатлението, че слушаме родители да се оплакват от тяхното дете или юноша. Защото нерядко се случва психоаналитикът да бъде обвиняван по този начин. Случва се даже, в по-тежките случаи, ожесточените упреци да целят да предизвикат негодуванието на слушателя и да крият в действителност едно голямо съучастие. Такъв може би беше случаят за този син/баща. Впрочем на втората среща ние разговаряхме за други неща и аз реших да насоча родителите към брачен съветник.

Флоранс е на 16 и половина години и нейните родители са разделени от дълго време. За разлика от бащата на Жюлиен, нейният, със съучастничеството на майка ѝ, прикрива своите тежки проблеми, Флоранс извършва дребни кражби, страда от различни болежки и има пристъпи на булиния. Тя говори за проблемите, свързани с взаимоотношенията с баща си, укорява го, че я надзирава, че я залива с подаръци и че има ужасни изблици на гняв. Тя не си дава сметка нито за крайната несигурност на материалното положение на баща си, нито за патологичния характер на неговите смущения. Без съмнение тя го знае несъзнателно и също обръща яростта си срещу самата себе си. И

съвсем не е сигурно, че майка ѝ прави услуга, като се опитва на всяка цена да поддържа определен имидж на бащата. Това впрочем е още един пункт, който отделя отношението към детето от онова, което трябва да имаме към юношата.

Ако е важно образът на бащата да бъде поддържан през периода на детството, дори и да не отговаря на реалността, не така стои въпросът през юношеството. Юношеството впрочем се състои в поставяне на изпитание на всички тези образи и именно затова процесът е толкова болезнен. Да се опитваме да го възпрепятстваме не е в услуга на юношата, докато детето се нуждае от въображаемото, за да се конструира — илюзията трябва да се последва от загуба на илюзия. Крийки от дъщеря си упадъка на баща ѝ, майката на Флоранс не ѝ помага да си даде сметка за реалността. Въпреки всичко Флоранс подозира и това обяснява нейното неразположение и престъпни прояви.

ТРАНСПЛАНТИРАНИЯТ БАЩА

Еднакво трудно е да бъдеш както баща, така и майка, ще се разбере от следващите страници. Да обобщим — още от пубертета на юношата трябва да се поставят граници. За разлика от детството, където много от нещата минават през майката, изглежда че бащата ще има специфична роля за изпълнение в реалността. Затова му е нужно да се диференцира от майката, което не е лесно дори когато и тя го иска, несъмнено защото и на нея самата трябва да се наложат граници. Това е еднакво валидно както за момичето, така и за момчето, защото, с изключение на крайните случаи, ролите не са симетрични и защото не на майката се полага да забранява по символичен начин бащата за дъщерята. Тук разбира се иде реч за въпрос от културно естество. Пиша го, въпреки че Франция вече не е патриархално общество, френското общество вероятно е на път да се промени и ако психолозите и психоаналитиците са последните, които се досещат, то може би е защото децата и юношите са по-големи традиционалисти от родителите си. Трябва да констатираме във всеки случай, че семействата, които идват от Средния Изток или от Северна Африка губят ориентирите си, живеейки във Франция. И именно за да се впишат във френските вкусове, тези бащи изоставят (много) лесно прерогативите си.

Александра е дъщеря на образован бербер. Тя е на 15 години и с трудности следва предпоследна година в колежа (9, клас). Майка ѝ е от европейски произход. Работи като психиатрична сестра и е твърде навътре с психологическите проблеми, които срещат юношите. Александра е била подложена на агресии и е извършила престъпни действия, защото общува с група млади декласирани хора. Баща ѝ ми казва: „Много я разглезихме. Бях в конфликт с жена ми за всичко, което се отнася до възпитанието. В един момент си казах: но защо да се опитвам да наказвам строго? Майка ѝ го иска... средата ѝ го иска. Не мога да се боря с всички.“

Случаят на *Зейнеп*, на 17 години, е различен. Баща му много рано е емигрирал от Турция. Майката ми довежда сина си, защото я тревожи — тя го намира за брутalen и краен в изказа. *Зейнеп* с лекота говори за юношеската си криза, той се отнася с недоверие към родителите си. Обожава самолетите и отказва да учи турски. Когато искам от майката да се видя и с бащата, тя ме гледа озадачена, после ми заявява, че това е невъзможно — той няма да иска и освен това не говори френски. Разбира се, подминавам подобна аргументация и се срещам с един много интересен мъж, който ми обрисува поразителна картина на културните различия, през които е преминал и които е понесъл. Естествено *Зейнеп* не си дава сметка за всичко това, а и може би особено много е слушал за дядо си — беден селянин от пограничната област с Иран. Баща му намира, че е прекалено благосклонен с него и не обича, когато той се нервира твърде бързо. Той е напълно интегриран и работите му се движат добре. Да се надяваме, че този разговор ще му помогне да разговаря малко повече със сина си.

ЕДИН ТВЪРДЕ МАЙЧИНСКИ БАЩА

Нужно ли е да уточняваме сега — квалификацията „майчински“ не носи никакъв пренебрежителен характер. Има, в замяна, едно майчинско отношение на някои бащи, които се опитват да помогнат и да придружат максимално своя юноша. Но — казано още веднъж — трябва да знаеш къде именно да се спреш. Тук е целият проблем. В някои случаи е напълно потребно да се поддържа максимално юношата. В други може да бъде също толкова необходимо да умееш да се откажеш от властта си и да я прехвърлиш на друг. Впрочем целият

проблем е управляван от самия юноша и затова някои бащи се обръщат към нас, за да разберат какво поведение да предприемат.

Адриен е на 14 години, предпоследна година в частен колеж (8, клас). Той е осиновено при добри условия момче, а след него в семейството са се появили и биологични деца. Роден е в Колумбия и осиновителите му са го поели твърде рано. Те са объркани, защото въпреки възможностите си, Адриен не напредва така, както би им се искало. Той пък е силно раздразнен от бащината загриженост, но не смее да го изкаже. Като много от приятелите си и той обича да излиза, но не повече от това и се отнася с подозрение към опасностите, които го дебнат. В замяна не понася повече всекидневната обтегнатост: „Баща ми постоянно ме следи, на всеки две вечери ме кара да уча.“ Решавам следователно да насоча Адриен към една много квалифицирана специалистка за професионална ориентация на младежи. Тя отлично долавя интереса на Адриен към обучение, което се опира върху конкретни данни и му препоръчва предпрофесионална подготовка. Адриен излиза оттам преобразен и окрилен. Родителите му ми телефонират, за да изразят разочароването си. И преди всичко бащата е този, който проявява почти женско разочарование. Именно затова класифицирам случая в категорията на материнстващите бащи. Но може би самият аз съм жертва на мистериозна идеология!

Склонен съм, наистина, да съотнеса разделянето към бащината роля и функция, а грижата и придружаването към майчината функция, но признавам и констатирам моите предварителни предположения.

Близостта на детето с майката по време на развитието му поражда между тях неразрывни връзки. Тези, които детето създава с бащата, са от друго естество — по-малко зависещи от нуждата, те повече изразяват един вид свобода на избора. Именно по тази причина бащата е облечен с известен авторитет, за да вдъхне на детето свободата, която то може да придобие. Затова даже самото присъствие на баща, признат от майката, може да има разделящ ефект по отношение на чувствата на сливане между нея и детето.

ВТОРИЯТ БАЩА НЕВИНАГИ ИМА БЛАГОПРИЯТНА РОЛЯ

Ролята на втория баща разбира се е различна, според това дали реалният баща е мъртъв, изоставил е детето или пък се е оженил повторно след развода и продължава да поделя родителските

правомощия с майката, която е поела детето. В първия случай ролята на майката е основна, защото тя дава на спътника си позволението да упражнява влиянието си върху детето. Но във всички споменати случаи, това онагледява като в негатив ролята на реалния баща.

Ели е на 12 години. Загубил е баща си при трагични обстоятелства, когато е бил тригодишен. Отгледан е от втория си баща. Разногласието между родителите понякога е драматично — майката е силно привързана към брат си, който е със СПИН, той пък е скаран с нейния съпруг. Ели се разкъсва между втория си баща и чичо си, когото вижда скришом. Става ясно, че за майката личността, която има правомощия върху момчето е ту съпругът й, ту брат й и това обяснява трудностите, които Ели изпитва да открие своето място. Всичко ще се нормализира, когато майката осъзнае това. Впрочем, благодарение на едно по-добро разбирателство със съпруга й, той ще възстанови връзките с чичото.

Отново от майката ще зависи и благоприятният изход за проблема на Натан.

Натан е на 14 години, трета година в колежа (8, клас). Баща му е в затвора. Майка му изгражда живота си отново с мъж, който е преизпълнен с добра воля. Тази промяна е плод на терапията, която майката на Натан е предприела. Приятелят й е поел финансовата издръжка на всички, самият той също е в терапия. Но майката трудно понася той да има влияние върху Натан, който също се е съгласил да прави терапия. Тя се противопоставя на неговото действие, въпреки че Натан се чувства по-скоро добре след като е имал агресивни прояви — нали той е заплашвал с кухненски нож приятеля й, за да я защити? Накратко, те за малко да се разделят. Сега всичко е наред. Майката и нейният приятел се ожениха и взеха Натан при себе си в новото жилище.

Берtrand, на 16 години, последна година в колежа (9, клас), не понася дейността на втория си баща. В този случай той е интелектуалец, внимателен и близък с майка му, докато родният му баща е работник. Сякаш случайно, Берtrand иска да стане техник. Той извършва някои неблагоразумия, прибира се късно и него ден вторият му баща го е набил, защото не е предупредил.

Целият проблем в този случай е да се види какъв мъж, какъв баща може да предотврати у Берtrand известна феминизация, да го

отдели от майка му и да извърши функцията на символичен баща.

За да приключи, бих искал да повторя няколко очевидни неща за онези деца, които имат шанса да открият втори баща:

1. Детето или юношата не харесват санкцията, заради нея самата (за щастие).

2. В замяна, те търсят авторитета по провокативен начин.

3. Обикновено те с лекота признават, че се нуждаят от този авторитет.

4. Ако майката разбере това, тя трябва да приеме упражняването на власт и влияние от партньора приел нейното дете.

5. Тя следователно приема тази власт, заради нея самата (с изключение — трябва ли да уточняваме, на грубости и насилие).

6. В случай на колебание е важно майката по-скоро да се консулира, отколкото да преминава към действие.

МЕЖДУ СНИЗХОДИТЕЛНОСТ И АВТОРИТЕТ

Авторитетът няма добра репутация. Обикновено се смесва с авторитаризма. Впрочем вече споменахме, авторитаризъмът е реакция на липсата на авторитет — той става еквивалент на строгостта, дори на злината. Злината е проява на садизъм, който се упражнява спрямо най-слабите — домашните животни или братята и сестрите в семейството. Обаче частична садизъм е необходима за всяка дейност, колкото и малко динамична да е тя, и човекът, който се страхува от подобен нормален садизъм не би дръзнал нищо повече да предприема. По същия начин истинският ръководител използва способността си за сильно въздействие, за да увлече подчинените си към определена задача — той не го прави за собствено удоволствие и е признат от тези, които му се подчиняват.

Същото е и при родителите — онези, които са уверени в себе си, имат естествена власт, другите, които се страхуват от собственото си насилие, се сдържат, за да избухнат по-късно. Впрочем, децата пораждат у родителите разнообразни чувства — най-чистата любов е последвана понякога от най-мрачни чувства. Самият Франсоа Мориак се изненадал от себе си, че проклина внуците си, чиито викове нарушавали покоя на неговото убежище в Малагар. Няма нищо срамно в това. Понеже често реалността (писането например за Мориак) пречи на доброто разбирателство, което обикновено преобладава в детското.

Със своя кортеж от повели, юношеството задължително донася раздор. Пубертетът, да кажем, изненадва всички протагонисти и въвежда почти неизбежния разрыв на безоблачните отношения родители-деца. Представете си действително една любовна връзка — толкова по-интензивна, колкото е по-лишена от всякаква реализация, накратко — чиста, без обаче да е безплътна, защото тя е придружена от продължителни физически контакти — милувки, ласки, прегръдки. Тази идилична връзка е надживяла материалните случаености, ревностите от всякакво естество и даже бурите на съвместния живот. Нищо в крайна сметка привидно не би могло да сложи край на тази любов, толкова тя изглежда вечна и тя е такава, щом се нарича синовна обич. Но един ден, сякаш случайно, наглед безобидна фраза, произнесена от някой от двамата родители, прекъсва порива. Като взема за предлог някаква телесна промяна, дължаща се на пубертета, тази фраза обявява края на въпросното отношение. Естествено, общият живот продължава, раздялата не е непосредствена, но от този ден насетне нищо няма да бъде както преди. А, да разбира се, привързаността остава — „ние завинаги сме твои родители“ — защото родителите внезапно се оказват отново солидарни. Но юношата^[13] се чувства сам и го преживява като предателство.

И то е такова! Чрез какво чудо искате пубертетът сам да разтвори предишната любов, да изпълни отново с нея новопоявилия се юноша, за да го съсредоточи след това върху нов обект (в расинианския смисъл)? Да се поставим на неговото място — жертва на измяна, вие търсите помощ, но се натъквате на такъв консенсус, че не дръзвате даже да се оплачете — другари, довереници, приятели, възрастни, всички намират това за *нормално*. Единствено психолозите, без съмнение..., но кой ходи да се среща с психолог на 12 години? И после — да се срещнеш с психолог или психоаналитик, това потвърждава, че вашето искане е ненормално, болnavо, може би даже лудо! Остават ви две разрешения — угнетеността или бунта — при условие да премълчите основанието за това, разбира се. *И именно така започва онова, което се нарича юношество.*

Родителите, от своя страна, си дават вид, че нищо не разбират. Или по-добре, те продължават да ви се усмихват и да се оплакват даже, че не ги целувате вече — какъв връх само! Това наистина доказва, че възрастните са лицемери, които ви учат да бъдете лицемери, за да

станете като тях. Не знаеики какво да правите с вашата любов, вие бихте били готови да я дадете на когото и да било — на бедните, на съседа по чин, на този преподавател само защото е различен, и даже да я преувеличите в страст към някой идол, независимо кой. Що се отнася до родителя, който ви е изменил, когато мислите за него или за нея, вие изпитвате изблик на мигновена и силна ярост, която се колебае да назовете омраза.

Сега заемете мястото на родителя. Счита се за несъмнено, че трябва еднакво да обичате всичките си деца. Обаче едно от тях ви е избрало^[14]. Всички са съгласни и вашият партньор го приема. Това е именно детето, което ви позволява по-добре да понасяте семейния си живот, което отмъщава за вашето детство, което оправдава вашето съществуване на земята. То е дискретно, обичащо, внимателно — нуждае ли се истинската любов от доказателства, които да бият на очи? По-малко взискателно от любовник, то също така е и по-малък egoист. Наистина има и трудни моменти, при раждането на най-малкото дете например — вие сте помислили, че то се е ядосало от това. Впрочем, то се е разболяло, което Ви е разтревожило и е изисквало цялата Ви любов. После всичко си е дошло на място — последното дете прилича напълно на Вашия партньор и впрочем се нуждае от Вас много по-малко, отколкото предходното (предходните) в същата възраст. Караниците, Възниквали епизодично, никога не са продължавали дълго. Но в един прекрасен ден всичко се променя. Вашето дете ви се е сторило различно, друго. То е начело някакво сърдечно движение, което ненадейно е сподавило. Погледът му внезапно се е помрачил, без да знаете защо. Или пък размишлявайки, Вие изпитвате един ден незнайно какво смътно чувство, което незабавно забравяте. А сетне се случва и онзи сън, който бихте предпочели да не си припомняте и който не посмяхте да разкажете на никого — няма да се срещаш с психоаналитик само заради един сън, все пак! После направихте наистина идиотска бележка, нещо от сорта: „Виж ти, това е началото на пубертета“, или още: „Ето, неприятностите започват!“ С една дума, детето ви е укорило с пълно право, но както се казва: злото е сторено. И ето че прекрасният Ви сън е приключил — това е началото на юношеството на вашето дете.

В действителност нещата не би следвало да бъдат толкова откроени. Възпитанието на детето е белязано от етапи, които редовно

трябва да му напомнят, че не е само с единия от родителите. Другият съпруг за щастие е тук, за да му го докаже. Братята и сестрите евентуално му го показват също. Но взаимната сила на някои чувства пренебрегва тези реалности и именно тя ще подхранва юношеската криза. Въпросната взаимност дори ще забърква конфликтите. Юношата се намира в благоприятно положение тогава да отправя упреци към родителите си — те обикновено са твърде затруднени, за да им отговорят! И затова е невъзможно да се вземе едната или другата страна. **Въщност юношата е бил формиран от своето възпитание и пубертетът само показва обосноваността на предходните етапи.**

Фазата на противопоставянето между 14-ия и 24-ия месец е един такъв значим пример. В нея детето реализира първата си проява на независимост в същото време, в което то придобива (случайност ли е това?) основите на езика. Някои родители, вместо да се радват на съпротивата, която им оказва малчуганът и да ѝ се усмихват, я изживяват като драма. Те реагират било чрез увеличаване на напрежението (и животът става ад, защото детето търси въпреки всичко да се утвърждава), било, защото са парализирани — като се опитват с всички средства да удовлетворят тиранията си или да заобиколят трудностите с лукави хитrosti. Това не прилича ли вече на начина, по който някои родители се отнасят с юношата?

Едиповият комплекс е друг основен етап. Кой не е чувал как някое малко момченце нарежда, че по-късно ще се ожени за майка си, а някое момиченце — за баща си? Това не беспокои засегнатия родител, а партньорът му го намира за очарователно. Подобни декларации са повече или по-малко уверени — детето добре си дава сметка за ситуацията, в която се намира. Случва се обаче неговото твърдение да крие истинско убеждение, най-вече ако, без да го предполага, родителят отговори на желанието му, за да компенсира съпружеските си трудности. А липсата на категорично опровержение може да превърне Едиповия комплекс в неустойчив и да направи така, че неговото повторно активиране през юношеството да предизвика искания за любов или за надмощие, които са особено трудни за преодоляване тогава.

Трябва да се добави, че дори и когато са осъществени успешно, тези етапи не променят факта, че юношеството си остава много труден период, който съдържа поне два противоположни момента — от една

страна, траур по определена любов на родителите, а когато това вече е извършено — пораждането на нова способност да се обича. Всичко това изисква добро психическо здраве. Тези операции в действителност съвсем не са лесни, а реализацията им не е идеална: траурът например никога не е пълен и може да се каже, че известна носталгия по дивната родителска обич обяснява някои по-сетнешни любовни състояния. Що се касае до „новата способност да се обича“, тя остава белязана от старата, което впрочем обяснява известни фиксации — у партньора се търсят, повече или по-малко осъзнато, определени черти, принадлежащи на единия от двамата родители. При всички случаи другият (този или тази, с която живеем) си дава по-често сметка за това от нас самите — той (или тя) ни кара да забележим подобно „фабрично клеймо“... при положение, че можем да се реваншираме.

Юношеството следователно съответства на едно психологическо преустройство (проиес), което някои се затрудняват да извършат — раздялата с родителите и създаването на ново семейство представляват в подобен случай условни действия, които „трябва“ да се изпълнят, без това да отговаря на вътрешна необходимост. Ако и партньорът е в същите обстоятелства, се поражда липса на реална раздяла с родителите на единия и на другия, което не би било драматично, ако двойката няма деца — тези същите рискуват да изгубят ориентирите си, тъй като бабите и дядовците им ще се превърнат в техни родители, а последните ще изпълняват ролята на по-голям брат или сестра. През юношеството това може да доведе до най-тежките кризи, които някога съм срещал в практиката: първият етап на юношеството всъщност е самите родители да са направили своето!

РОДИТЕЛИТЕ — ЛИЦЕ В ЛИЦЕ СЪС СОБСТВЕНОТО СИ ЮНОШЕСТВО И СЪС СВОЯ ЮНОША

Юношеството на родителите, така потребно за децата, показва обаче един недостатък — родителите си припомнят прекалено собственото юношество, за да останат обективни! Те например мислят, че децата им ще ги ненавиждат толкова, колкото те в определени моменти са ненавиждали собствените си родители, докато те самите са още жадни за зависимост и ни най-малко не възнамеряват да се противопоставят. Има още доста области, в които родителите подозират юношите си в диаметрално противоположни действия на

онези, които засегнатите могат да си представят — вследствие децата се чувстват неразбрани, а най-вече — взети за някой друг, което трудно понасят. Именно проследявайки родители в психоанализа, аз съумях да си дам сметка до каква степен този феномен (наречен проекция) е наложен в съзнанието. Майката например се поставя на мястото на дъщеря си, бащата на мястото на сина си и това може да предизвика фантазми или мечти, които биха могли да изглеждат обезпокойителни, ако се смесва въображаемото и реалността — всъщност тези фантазми (или въображаеми сценарии) и тези мечти са напълно нормални. Те са даже полезни, защото без да „превеждат“ несъзнаваното, дават известни сведения за желанията, които инак биха останали напълно несъзнавани. И ако мечтите и фантазмите изглеждат странни и дори шокиращи, то е, защото рядко се чува да се говори за тях или да си ги признаваме, тъй като всичко остава в сферата на интимното. Психоанализата, благодарение на Фройд, беше първата, която разбули този вид тайна, защото това беше необходимо за разбиране на несъзнаваното. На свой ред и аз ще се опитам да го направя (с необходимите промени, които дискретността изисква), за да се уловят несъзнаваните вплитания на родителите, изправени в лице с юношата.

Роланд има дъщеря на 15 години, Амандин, която е последвана от Люк, 11-годишен. Тя признава: „Когато Амандин ми казва, че нещо не върви, не зная как да реагирам. Казвам си, че е моя грешката, дето тя е такава, и това ме кара да се страхувам.“ В същото време тя не разбира, че дъщеря ѝ би могла да се потиска, защото има слаби оценки и нищо да не предприема против това. Впрочем Амандин е в центъра на нейните грижи, тъй като страда от косопад, което много я беспокои: това се случва с мъжете, казва тя. Всъщност тя винаги е отказвала на Амандин да бъде твърде женствена, като я е възпрепятствала да си слага бижута например, когато е била малка. Ето защо агресивността на дъщеря ѝ към нея ѝ се струва оправдана. Тя се обвинява, че не е могла да поддържа образа на бащата — този на Амандин е изчезнал и от него няма ни вест ни кост. В сънищата ѝ Амандин често изпълнява сексуална роля — било като провокира баща ѝ пред нея, било като я смущава по време на интимни отношения с приятеля ѝ. Роланд много е обичала баща си, който е предпочитал по-голямата ѝ сестра. Този човек бил строг протестант, чийто баща е познал драмата на алкохолизма. Отношенията на Ролан със сина ѝ Люк са ненакърниими

— наскоро той поискал да си вземе душ с нея. Тя много се затруднява да затвори вратата на стаята му. Обаче денят, в който успява, Люк спира да се напишква в леглото си!

Краткото резюме показва, че що се отнася до несъзнаваното, юношеството на децата им дава почти еквивалентен статут на този на възрастен. Напълно е възможно например виновността, която тази жена изпитва към дъщеря си, да съживява съперничеството, белязalo отношенията с майка ѝ, с произтичащото от това чувство за вина.

Жан-Пиер има син на 18 години, Тома, който му създава доста проблеми, най-вече защото не се учи достатъчно. Жан-Пиер е най-малкото дете в многобройно семейство. Бащата е отсъствал през цялото му детство — той е трябвало да работи в Япония и рядко се е завръщал. Жан-Пиер бил любимецът на майка си, юношеството му протекло трудно, защото чувствал баща си като чужденец. Той преживял поведението на майка си като същинско съблазняване, което го притеснява сега във връзката с жена му — случва се например да вижда лицето на майка си на мястото на това на жена си. Жан-Пиер е много благ и не понася децата му да страдат — той въпреки това реагирал, когато Тома надул силно уредбата си. Все пак аз съм бащата, решил Жан-Пиер. Обаче идеята, че Тома един ден ще напусне къщата, изпълва очите му със сълзи. Той даже направил нещо като депресия, когато Тома заминал за пръв път сам на почивка с приятели. Наскоро Тома ликувал от радост, защото току-що бил взел труден изпит. Жан-Пиер се чул да му казва сухо: „Това не заслужава две бутилки с шампанско“ тогава, когато Тома отивал да ги търси в избата. По време на психоаналитичен сеанс Жан-Пиер добавя: „Бих искал да съм сигурен, че ще ми достави удоволствие той да успее.“ И тогава си спомня, че не е бил сигурен, че ще достави удоволствие на собствения си баща, ако успее — този последният, блестящ човек, всъщност не понасял обстоятелството, че най-малкият му син е завладял съпругата му и не се осмелявал да си признае, че ревнува. Обаче му се случвало да реагира по твърде садистичен начин, когато — вече юноша — Жан-Пиер го е молел за нещо.

Благодарение на анализата Жан-Пиер осъзнава, че се поставя на мястото на своя син. Но то е и за да реагира като собствения си баща по отношение на него самия — в този момент Жан-Пиер обръща към Тома една агресивност, която идва от доста далеч.

Не само родителите „проектират“ върху юношата. Разбира се и те са просмукани в различна степен от образа на своите родители. Ако казвам образ, то е защото често те изживяват това много осъзнавано, било когато се отнася до взаимоотношения, които завързват със себеподобни, или пък за модели, на които се опитват да подражават или да се противопоставят.

Арманс, на 20 години, дълго време се е считала за „грозна и глупава“. Въпреки това тя е красиво младо момиче, което обаче страда от чувство за малоценност. Тя има, по собствените си думи, желание да бъде влюбена, но е напълно ужасена от идеята да заведе момче у дома или да го представи на родителите си. Нейният мъжки идеал, като всеки идеал впрочем, е недостижим. Тя удивително го приписва на майка си: „Моята майка ми даде общата представа за мъж, когото никога няма да намеря“, което не подминава прочутия Едипов комплекс... Тя споделя също, че „търси нещо неоткриваемо в мъжа“, а... момчетата, които я чакат, нямат нищо мъжествено у себе си. Родителите ѝ се разбират много добре. За нея обаче баща ѝ е мачо, а майка ѝ — мазохистична жертва на женомразец. Колкото майка ѝ е крехка, дискретна, свенлива, толкова тя намира баща си за огромен, гръмогласен и агресивен. Той се разхожда често из апартамента по слипове и има огромен полов орган. Арманс измерва сексуалната потребност на мъжете с големината на техния член, а този на баща ѝ прилича на органа на слон! Но парадоксално, тя счита баща си за полилберален, отколкото е майка ѝ, на която се противопоставя. Арманс я намира твърде пасивна, подчинена. Но един ден, говорейки за момчета, тя признава: „Колкото по-малко се интересуват от мен, толкова по-добри ги намирам.“ Тогава осъзнава, че прилича на майка си, което намалява агресивността ѝ към нея. Арманс е преживяла зле първия си сексуален контакт. Момчето не я обичало, от което тя почувствала нещо подобно на падение и даже някакви идеи за самоубийство. За нея чувствителността и сексуалността вървят ръка за ръка и останалите биха могли единствено да се съгласят с това. Тя е обичала платонично едно момче и в този момент се е почувствала с по-голяма стойност и даже — превъзхождаща другите, физиката на баща ѝ винаги ѝ е изглеждала като прекаленост и тя се страхувала, че ще

мисли за него преди всеки сексуален контакт и че това ще я смущава, което никога не се е случвало.

Мъжкият идеал на Арманс е труден за определяне, но по всичко изглежда, че произтича от взаимоотношенията с родителите й. От една страна, тя е привързана към един мъжествен баща, но това привързване, както и онова, което допуска към майка си, е мазохистично в настоящия момент. От друга страна, тя е склонна да иска да лиши този мъж от неговата заплашваща мъжественост — ето защо тя също е привлечена от по-скоро женствени момчета. Впрочем, Арманс ще ми разкаже този изразителен сън — седнала е на коленете на баща си и присъства на спектакъл у дома. Огромният му крак е обут в женска обувка — сънят ѝ следователно успява да го феминизира гротескно.

При момчето въпросът за идентификацията с бащата е централен. И как би могло да бъде другояче? Какъв друг модел да има то, ако ли не на мъжа, който го защитава, толерира взаимната му страсть към неговата съпруга и му желае само доброто? И как самият ти да се превърнеш в мъж, ако нямаш пред себе си образец за подражание? Само че, ето, съществуват реалността и привидностите — последна от завършените образи, наследени от семейния дискурс или по-зле — заимствани от социалния конформизъм, е истината, която основава човешките отношения, истина, понякога болезнена за казване и която се прикрива от слабост. Впрочем не всяка истина е подходяща за казване, но детето долавя с острота слабостта на някои аргументи на възрастните, които юношата е в благоприятната позиция да изобличава: родителският авторитет се оказва в затруднено положение, когато се установи, че е престорен и неестествен в одобрената цел да предпазва детето.

Майката на Анри, момчето, чийто бащин образ се сгромолясва в юношеството (10-а глава, „Дъщерята и нейният баща“), вероятно има в съзнанието си представата какъв трябва да е за нея един мъж и един баща. Само че тази представа не ѝ е дадена от нейния съпруг — именно на своя собствен баща тя се възхищава и именно него тя преоткрива в сина си. Авторитета, с който за щастие отглежда Анри, тя в действителност присвоява от баща си. При все това тя се е позовавала на съпруга си, за да възпита Анри. Именно това разминаване юношата открива лека-полека, благодарение на връзките,

които създава с момичетата. И той ще трябва да реконструира своята личност върху една по-истинска основа. Това обяснява конфликтите и упречите, които той може да отправи сега към родителите си. Те също като него не са си дали сметка за проблеми, наглед доста отдалечени от тях.

РАЗДЯЛАТА НА ЮНОШАТА И НА НЕГОВИТЕ РОДИТЕЛИ

Ако нарекох „принудата към еманципация“^[15] една от причините за процеса на юношеството, то е, за да кажа колко същата принуда изглежда продукт на цивилизацията. Тази въображаема и социална принуда задължава наистина юношата и родителите му да се разделят реално. Създава се впечатление, че родители и деца призовават на помощ библейското слово, което от Битие постановява: „детето ще напусне своя баща и своята майка...“, за да се убедят по-добре, че подобно съжителство не може да продължи безкрайно, въпреки че често си остава желание, пропито със синовна обич. Защото в действителност родителите нито се избират, нито се напускат и даже ако вече не ги виждаме, те разбира се, са още по-присъстващи. Прочее самата географска раздяла също не е достатъчна, за да съумее да среже пъпната връв, когато нито едните, нито другите имат желанието, склонността или необходимостта да го направят. Трудно е да се дефинира истинската раздяла, както е трудно да се дефинира какво представлява юношеството. Или тогава би следвало да кажем — това е символична раздяла, но без да влагаме подсладения смисъл, към който отпраща споменатият епитет в разговорния език. И ако съществува някаква сигурност, във всеки случай тя е, че тази еманципация ще позволи на юношите да станат истински родители, без постоянно да се призовават на собствените си родителите относно възпитанието на децата си. *Действително няма нищо по-лошо за децата от авторитет, който произтича не от родителите им, а от техните баби и дядовци.* Впрочем, това рискува да се случи, когато родителите не са успели да направят своята юношеска криза.

Уилям, на 12 години, втора година в колежа (7. клас) е непоносим както у дома, така и в училище. Той укорява баща си, че нищо не правят заедно и че се уморява след пет минутен ход пеша. Майката го намира за очарователен (дословно), при условие че от него не се иска нищо. Тя се чувства самотна в отглеждането му. Съпругът ѝ не ѝ

помага особено. Което без съмнение подбужда Уилям да заяви: „Не обичам татко, искам мама!“ При все това, възможно най-често, баща и син си сменят леглата. „Това му доставя такова удоволствие“, добавя майката. Той е същински малък господар у дома. Мъжът й я мъмри, когато закуската на Уилям не е сложена навреме. Но тя се хвали: когато беше малък, хората ни спираха на улицата, за да ни кажат колко прелестен го намират! Според нея съпругът ѝ е бил отгледан по същия начин — той бил напълно разглезен от майка си. Впрочем на гости на сина си, тя държала особено да му занесе в банята чистияслип. Един ден тя даже заявила на снаха си: „Вие никога няма да го притежавате“, а една вечер ѝ казала: „Оставете го на спокойствие през нощта, той сега е уморен.“

Струва ми се излишно да уточняваме в каква степен авторитетът на такъв баща може да бъде направен неустойчив и крехък. Несспособен да се противопостави словесно на сина си, той се опитва да му наложи материални ограничения. Но когато затваря Уилям в стаята, той излиза през покрива! Единственият реален авторитет в това семейство произтича от майката на башата — но той изглежда толкова очевиден, неоспорим, непреодолим, че от това се превръща почти в невидим!

Между удължената симбиоза и преждевременните раздели на родители и юноши, полето и възможностите за действие са големи. Очевидно е, че не би могло да има едно и също отношение към юношата на 12 години и към един млад зрял човек на 25! Първият има нужда от присъствието на родителите си отвъд възрастта на „пълнолетието“, която, трябва да кажем, играе съвсем символична роля — даже се случва след тази караница доброволното приемане на зависимостта да смекчава конфликтите. В замяна, удълженото присъствие на зрелия младеж при своите родители означава трудност за придобиване на самостоятелност. Но, повече от всичко останало, значение тук има разумността на едните и на другите. Самият юноша например може да намери разрешение на семейните проблеми в подобна временна раздяла, каквато е интернатът.

Ерве, на 13 и половина години, трябва да повтаря втората година в колежа (7. клас) и е посъветван да смени учебното заведение. Той среща проблеми да учи у дома — заобиколен е с цяла чета приятели след часовете и винаги е ту у едните, ту у другите. Родителите се

прибират късно от работа и се затрудняват да изискват домашните да са написани. Ерве полага усилия да се концентрира в клас и страда заради лошите си резултати. Мислите му винаги са някъде другаде — наблюдаващата ваканция или новите игри, които трябва да се купят. Той е много разглезнен и е много подкупващ, и родителите му се чувстват напълно обезоръжени. Ерве разполага с такъв арсенал от бързи и точни възражения, че те дори вече не си дават сметка как той ги предизвиква, без обаче да надскача определени граници. Именно той намира разрешението с интерната, след разговор със свой приятел. Той му похвалил заслугите на някакъв много строг пансион, благодарение на който щял да си подобри училищната успеваемост. Ерве осъзнава, че има нужда от авторитет, който да го възпрепятства да се разпилява, и че този авторитет не може да произтече от родителите му. Той изейства от тях да го настанят в седмичен интернат, който се оказва не достатъчно строг по неговия вкус, но му позволява да учи! Още повече, благодарение на интерната, това голямо момче си дава сметка за привързаността към майка си — всяка вечер той плаче в леглото и бива утешаван от една възпитателка.

Още веднъж самият юноша ще търси другаде принудата, която родителите не смеят да упражнят. Но затруднението на Ерве да се труди имаше и друга, по-дълбока причина, макар и свързана със споменатото. Баща му не спираше да се оплаква от работата си, казвайки че тя е изморяваща и съжалявайки, че вече не е на възрастта на сина си! С това не само че не окуражаваше Ерве да го подражава, но и се поставяше на негово място, като даже му предоставяше аргументи, които няма как да бъдат парирани.

Поведението на възрастния следователно може да окуражи или да обезкуражи процеса на юношеството. Като всички промени наистина той не е лесен и изиска опекунската помощ на родителите. Но се случва и те самите категорично да се противопоставят на развитието на детето си.

Флор, на 14 години, последна година в колежа (9. клас), изобщо няма желание да учи. Тя започва да излиза с момчета и осъзнава, че това ѝ пречи да влага достатъчно усилия в курса на обучение. Майка ѝ не понася тя да се променя и я представя на купчина лекари или психолози, въпреки че Флор има добро ниво и не страда от тежки проблеми. Баща ѝ е строг, но тя го одобрява и съвсем открыто го

предпочита пред майка си. Тя пък е имала много проблеми със собствената си майка, която според нея никога не я е признала.

Това противопоставяне може също да се конкретизира и в отказ от грижи — например родители, които отказват юношата да следва лечение, въпреки че той самият го иска.

Сабин, на 13 години, е много тревожна — тя постоянно се страхува нещо да не се случи с майка ѝ. Само да закъснеше с пет минути от предвидения час и Сабин изпада в паника. Баща ѝ е напуснал майка ѝ, когато е била двегодишна. Сабин има кошмари, в които винаги става въпрос за инциденти, които сполетяват майка ѝ. Обяснението на тази тревожност е относително просто. Когато била на 10 години и се прибрала един ден от училище, Сабин заварила майка си заспала. Напразно се опитвала да я разбуди и разбрала, че майка ѝ е погълната опаковка с лекарства. Знаейки, че майка ѝ е на лечение, тя проявила съобразителността да позвъни на терапевтката ѝ по телефона. Тя, от своя страна, изпратила болничен екип, който отвел майката, без обаче да се погрижи за момиченцето! Прочее Сабин има пълните основания да бива обземана от паника, даже ако майка ѝ е обещала никога да не го повтори. Обаче майката отказва Сабин също да се среща с терапевт, несъмнено по причина на едно болезнено поставено чувство за вина.

Майката на Сабин има двойствена позиция. От една страна, с действието, което е извършила и знаейки, че дъщеря ѝ ще я открие, тя е засела мястото на дете, а е предоставила на дъщеря си родителската функция. Но, от друга страна, тя възобновява тъй да са каже правата си, като ѝ пречи да започне терапия. Което, по мое мнение, свидетелства за отказ да се раздели дори символично с дъщеря си, с която е в симбиоза.

Гладис, петнайсетгодишна девойка, има много възрастни родители, университетски преподаватели. Конфликтът с майката е изострен, щом като стигат до бой. Гладис е имала детство на момиченце-модел и всичко се провалило през юношеството. Тя самата не разбира какво ѝ се случва, а родителите ѝ я изнервят безпричинно. Те я оставят да прави терапия, но вече не понасят обстоятелството терапевтът ѝ да не им назова нищо. Те биха искали най-сетне да знаят защо дъщеря им е враждебна, без обаче да попитат нея самата и като се наслагват в терапията с нежелателна намеса. Те отказват разбира се да разговорят за това с друг психолог с аргумента, че не са болни.

В действителност това са родители, които, без да го знаят, се противопоставят на процеса на юношество, който при всички случаи вече е отключен при Гладис и който впрочем терапията трябваше да направи по-малко конфликтен. Ето защо изглежда, че в някои семейства конфликтът, всъщност конфликтът на авторитета, е непреодолим, за да се премине през юношеството както от страна на децата, така и от страна на родителите.

[1] Именно това е, което се разрушава в случая на реален инцест. — Бел.прев. ↑

[2] Зигмунд Фройд: „Един спомен от детството на Леонардо“, Издателска къща Български художник, София, 1991 г., стр. 46. — Бел.прев. ↑

[3] Виж стр. 161 „Doit-on céber aux adolescents?“, 1999, Albin Michel (на това място в книгата авторът отново разглежда същия случай). — Бел.прев. ↑

[4] Виж „Parents, osez dire поп!“, изд. Albin Michel. — Бел.прев. ↑

[5] Този фантазъм, обичайно наричан „семеен роман“, се среща в много други обстоятелства. — Бел.прев. ↑

[6] Става дума за книгата „Doit-on céber aux adolescents?“, 1999, Albin Michel, а не за предходната глава, публикувана тук. Бел.прев. ↑

[7] „Adolescence a problemes“, изд. Albin Michel ↑

[8] Става дума за книгата на Патрик Деларош „Родители, осмелете се да кажете не!“. — Бел.прев. ↑

[9] Виж последната глава на книгата „Doit-on céber aux adolescents?“, 1999, Albin Michel. — Бел.прев. ↑

[10] Пиер Мал, френски психиатър и психоаналитик,renomиран специалист по проблемите на юношеството. — Бел.Прев. ↑

[11] А.Е.М.О. (възпитателна помощ в отворена среда) е временна мярка, която има предохранителната задача да отдалечи детето от установена или предстояща опасност и да благоприятства завръщането му в семейството. Освен да възстанови фамилните връзки и възпитателното място на родителите, мярката цели да възстанови и социалните контакти и включване. — Бел.прев. ↑

[12] т.е. научна секция, профил. — Бел.прев. ↑

[13] Този пасаж се съотнася много специално и към двата пола (юношата и девойката). — Бел.прев. ↑

[14] Този пасаж се отнася също за двата пола и за родителите, включително. — Бел.прев. ↑

[15] „Adolescence a problemes“, изд. Albin Michel. — Бел.прев. ↑

ЗЛАТКО ТЕОХАРОВ ЗА АЛФРЕД ШЬОПФ

Алфред Шьопф е професор по философия в университета в град Вюрцбург (Германия), обучаващ и супервизиращ психоаналитик в Института по психоанализа и аналитична психотерапия (Вюрцбург). Член е на Германското дружество по психотерапия (DGPT). Той се занимава с теми, предимно от областта на практическата философия (проблемът за разбирането, комуникацията и т.н.) и основанията на психологията. Неговата „раздвоеност“ между философия и психоанализа надхвърля простото поставяне в един контекст на две, изглеждащи на пръв поглед, необединими гледни точки — че ние стигаме до себепознание или в терапевтичния разговор между аналитик и анализант (тази на психоанализата), или в процеса на себерефлексия на нашето знание (тази на философията). Неговите усилия са насочени в търсениято и питането за философските предпоставки на психоанализата и психоаналитичните елементи във философията. Дали и доколко несъзнаваният душевен живот може да стане изобщо предмет на науката, каква е спецификата на връзката между теория и практика в психоанализата, между научното изследване и терапевтичното действие? И още: не е ли неосъществима мечтата на философията за адекватната самодостъпност на съзнанието? Дали то е „господар в собствения си дом“ (Фройд), или в съзнателното преживяване не участват и душевни състояния, които ни карят да застанем в едно много по-индиректно и пречупено отношение към нас самите? И да извървим пътя към познание, самоопределение и комуникация, само като свързваме съзнавания и несъзнавания смисъл.

Плод на тези изследователски търсения са многобройните му публикации, съставителство на сборници (напр. „Речник по етика“, „Агресия и насилие“), както и книгите му „Истина и знание“ (1965), „Августин“ (1970), „Фройд“ (1982), „Несъзнаваната комуникация“ (2000) и „Завръщане на отмъщението. Една херменевтика на властта“ (2005). Текстът, който предлагаме, е от сборника „Фантазията като

антропологически проблем“ (Phantasie als anthropologisches Problem. Konigshausen & Neumann, Wurzburg 1981, S. 125 — 147), на който Алфред Шьопф също е съставител.

АЛФРЕД ШЬОПФ

СИМВОЛИЗИРАЩА И НЕСИМВОЛИЗИРАЩА ФАНТАЗИЯ

За конкретен изходен пункт на своите разсъждения аз ще взема едно определено говорене за фантазии, което се разгърна в ситуация на психологическо консултиране, потърсено от Ули — младеж на 17 години и половина. Той дойде заради трудностите си при концентриране по време на учене, които бяха причина да прекъсне училище, а впоследствие и професионалното си обучение въпреки своето високо ниво на интелигентност. Към това се прибавяха и различни опити за бягство, при които се налагало да бъде връщан вървящи от полицията. В крайна сметка Ули дойде на консултация, защото сам имаше чувството, че не се справя с реалността. Сякаш живеел на друга планета.

В началните ни разговори се очертаха два фантазии кръга, които издаваха вътрешна взаимосвързаност. В първия ни разговор изходна точка предложи една книга за древните египтяни, която дълбоко го беше впечатлила. Тя очевидно представляваше един вид фантастична археология, която му даваше материал за размисъл и го примамваше на далечни пътувания в света на представите. Хеопсовата пирамида като средищен пункт, свързан под земята с другите пирамиди, Ули разглеждаше като конструкция, която има своя смисъл, благодарение на отнасянето си към космоса. Според него древните египтяни били изпреварили далеч всички останали епохи в разгадаването на космоса, те били изчислили по-добре и космическите разстояния. Да, той дори предполагаше, „че те все още са там долу и че оттам долу биха могли да направляват определени неща“.

Следваща изходна точка за фантазии му предлагат образи като Наполеон и Хитлер и Ули би искал да знае, какво мислят психолозите за тях, дали ги смятат за болни. Но кой изобщо е нормален? Тук вече провокативно се засяга темата за отношението ни към нормалността.

Ули е възхитен от разрушителната мощ на тези мъже, защото „без разрушаване не може“. Тяхната грешка според него се състои единствено в това, „че са останали на земята“, поради което не са могли да осъществят плановете си. Те не са предприели космическо пътуване. Тук фантазиите за величие отново се свързват с космическите полети, които Ули познава от научно-фантастичните филми, оказващи опияняващо въздействие върху него.

В опитите му за бягство за него понякога също изчезват границите между фантазия и действителност. Той стои на улицата, но си мисли, че спи. Няма нужда от наркотици, алкохол или цигари. Той и така е „на градус“. В реалността не може да открие нищо привлекателно. Без своите идеи, той би бил един скучно нормален човек. Би завършил някакво образование, би се оженил, би имал деца и т.н. Някои хора имат нормални цели, но това не е за него. Без своите идеи той не знае дали все още би живял тук и, смесвайки два израза, той казва: „Чак дотам нещата при мен не биха свършили.“ Притеснява го, че хората се разхождат съвсем нормално по улиците. Той би се чувствал добре само в един друг свят, в миналото или в бъдещето. Или пък тук би трябвало да цари някакво друго състояние, например война, но не такава нормална, като тази между американци и руснаци, „зад която вероятно се крият съвсем други врагове“. Той отсича решително: „Реалността, нея не мога да я приема“ и „Не искам да се задоволя с нея, не мога да се задоволя с нея.“ Докато вижда небето над себе си, нищо в неговите идеи няма да се промени и грубо допълва: „Все ми е тая какво мислят другите за моите идеи.“

Външно погледнато сегашната му ситуация никак не е добра. След като напуска училище и прекъсва професионалното си обучение, той се подвизава междувременно като строителен работник, после като „ момче за всичко“ в супермаркет, а след това в една семейна фирма. Никога не е имал приятели, защото не обича запоите и не се интересува от момичета. Между впрочем му е ясно, че без пари нищо не става и че може да напредне с идеите си, само ако завърши училище. Когато бива заговорен за пропастта между сегашната му ситуация и неговите идеи, той изфантазирва куп възможности, как би могъл да ги осъществи. Според него със сигурност има учени, които вече са мислили върху подобни неща. Човек трябва само да ги открие. Затова той чете редовно един голям немски всекидневник и се

ослушва, и оглежда между редовете на официалната информация за някакво напътствие в тази насока. За да осъществи идеите си, той би трябвало да се сдобие с пари. Големите пари се правят само от търговия с наркотици, където се въртят милиони. Друг начин за това би било да следва, например астрофизика, това е и неговото професионално желание. Досегашният му професионален път на неквалифициран работник не му дава такава възможност, въпреки че той има чувството, че всеки път е изкачил още едно стъпало. Той мисли отново да избяга, за да се запознае с подобни хора. Може би решителният момент ще настъпи скоро, когато стане на 18 години. „Тогава никой няма да ме преследва, никой няма право да ме върне обратно.“ Той би могъл да си представи, че извършва деяния, които, в тесния смисъл на думата, са криминални. Той обаче не би стоял в пандиза, по-скоро би се самоубил. И на война би било по-различно. Той винаги е искал да отиде в чуждестранен легион. Той би се сражавал с удоволствие, в друга държава, защото без образование в Бундесвера той би могъл да стане само обикновен войник. А и „както изглежда, Германия така или иначе няма атомни бомби“. Той се надява, че нещата се променят отведенъж.

В двата разговора информацията за психосоциалното развитие на Ули и за семейния му контекст беше оскъдна, но част от нея е от голямо значение. От четири години (тогава е бил на 13 и половина) той живее в един голям град, преди това е живял в малко градче. Там имало каменни кариери, където той търсил вкаменелости. Оттогава започват фантазиите му. До 15-ата си година, по неговите собствени думи, той растял като нормално дете, твърде послушничък, не си позволявал нищо, докато „не направил голямата издънка“. Той никога не се съпротивлявал, винаги бил прецакваният в сбивания и разправии. Правел всичко, което му казвали родителите, роднините и обществото. И тогава, на 16 години, се появили неговите „собствени идеи“ и те се оказали различни. По това време започват и опитите му за бягство. Той често прекъсва училище. Времево това съвпада с развода на родителите му, поради което всички психолози и лекари досега са търсили в събитието причините за неговите провали. Ули обаче се съпротивлява на такова обяснение. Според него разводът не му е повлиял по никакъв начин. Напротив, той имал чувството, че неговите родители „едва сега заживели истински заедно“, въпреки че баща му

се преместил в собствено жилище. Той сега се разбирал по-добре с тях от преди. Неговият баща бил шофьор на камион. Преди той си идвал само през уикендите. Но това нищо не променяло. Сега той посещава баща си всеки пък, когато поисква в неделя, за 2–3 часа. Ходят да плуват. Разводът според него не е причината за трудностите му.

Ули, един едър младеж, стои под напрежение по време на двета разговора. Той прикрива донякъде своята подмолна агресивност с една равна, от време на време провокативна усмивка. При първия ни разговор той се обади с 15 минутно закъснение, че „объркал пътя“ и дали изобщо да идва. В крайна сметка той пристигна потен с 40-минутно закъснение. Във втория разговор консултирането се насочи натам, че той действително е проблематичен човек, но все пак подлежи на терапия. Като пробно тълкуване ние предложихме той да си представи, че неговите фантазии за подземните сили под пирамидите биха могли да имат нещо общо с неговото вътрешно състояние, може би и там действат сили, които не са свързани с останалото. Ули обаче не може да го приеме и застава емоционално в една агресивна отбрана, която не отслабва по време на целия разговор. Той се бори за своите идеи и срещу консултанта. Накрая проявява интерес единствено към резултата от теста за интелигентност и към съвети, как би могъл да осъществи идеите си.

Казаното в двете сесии разбира се не позволява внимателно запознаване с фантазния свят на Ули. Въпреки това то дава материал за размисъл и за разбиране на неговата проблематика. В първия разговор той в известен смисъл инсценира „обърканата ситуация“ на своя живот — дали да влезе в реалността на консултирането, или да избяга от него в противоположната посока на фантазията. Интересът на консултанта към онова, което го е впечатлило в книгата за древните египтяни, му дава възможност да сподели част от фантазиите си. Те са алтернативни спрямо действителността такава, каквато той я преживява. Те отвеждат археологически в най-дълбокото минало към древните египтяни или в бъдещето на космическите полети в смисъла на научната фантастика. Те се движат в подземния свят на пирамидите и в надземния свят на галактиките. В противовес на една действителност, възприемана като нездоволяваща, дори непоносима, те представляват същински задоволяващото и носещо наслада. Но този креативен потенциал е изтласкан в най-отдалечения ъгъл на историята и на най-голямо

разстояние в космоса. Делят ги светове от преживяването на действителността.

Тъй като фантазиите представляват същински жизненото в Ули, той се бори за тях срещу една преживявана като безжизнена действителност. Следователно цари състояние на война между тези две страни у него. Във Втория разговор той инсценира този конфликт, като прехвърля върху психологическия съветник страната на лошата действителност и се бори срещу него в името на своята изпълнена с наслада и богата на идеи страна. Величието и силата на тези фантазии намират израз в Наполеон и Хитлер, спрямо които другата страна представлява една досадно скучна реалност, една презряна и обезценявана нормалност, която трябва да бъде разрушена.

Когато страната на нездоволяващата действителност започне твърде много да го притиска, той трябва да я упои: В научнофантастични филми и бягства от нея навън и навътре. Участието в никаква война би направило поносима вътрешната битка. Като имаме предвид колко важни за Ули са неговите идеи, тъй като те съдържат цялата му жизненост, разбираме и неговите представи за това, по какъв начин би могъл да ги осъществи: да намери велик учен, да го финансира с неправомерно придобити милиони, сам да бъде този учен, да срещне по време на бягствата си такива страни хора, да ръководи унищожителен удар във военен сблъсък. Но не се виждат никакви възможности за свързването на тези фантазии с реалната действителност. Фантазиите се отцепват и започват да водят свой собствен живот. Ули се движи по ръба между тях и т.нар. действителност.

Две изказвания за неговото детство и юношество могат да бъдат обвързани с тази хипотеза за един раздвоен Аз. Първо, това е повратният момент между 15-ата и 16-ата година, т.е. в пубертета, преди който той е бил изцяло адаптиран към т.нар. нормалност, но затова пък е трявало да забрави собствените си потребности и желания, и на внезапното откритие, че той има свои собствени идеи, които, противно на досегашното, представляват една съвсем различна страна от неговия Аз, която той възприема като жизнена и великолепна, но откъсната от действителността. Това откритие съвпада с развода на родителите, за който Ули казва, че не му е повлиял по никакъв начин. За разлика от мнението на лекарите и психолозите,

според него той не е причината за неговите бягства и търсene на убежище във фантазиите. Ако прибавим към това и на пръв поглед непонятните твърдения на Ули, че напротив, той има чувството, „че неговите родители едва сега заживяват истински заедно“, че се разбира по-добре с тях, отколкото преди, въпреки че след развода те на практика живеят разделени, можем да направим следната хипотеза: Въпреки че преди развода родителите на Ули се живели в един, външно погледнато, съвсем нормален брак, тъй като поне през уикендите са били заедно, Ули още тогава ги е преживявал като вътрешно разделени. Тази т.нар. нормалност го е карала да страда. За да я понесе, той се е приспособил към нея с цената на това, да се отрече от своите собствени потребности, от своята собствена активност. И когато дошъл разводът, от плещите му бил снет товарът на това приспособяване и той могъл да открие своите идеи и да избяга във фантазия си свят. Следователно Ули има право, когато казва, че не разводът е причина за бягствата му, а непоносимата за него ситуация в брака на родителите му. Разводът следователно е бил един вид освобождение, макар и за един алтернативен фантазен свят.

В края на нашите предварителни размишления върху значението на фантазиите на Ули искам да обърна внимание и върху изненадващите поврати, които консултирането претърпя. Преди уговорената трета среща майката на Ули се обади, за да каже, че синът ѝ отново е избягал, и попита какво да прави, дали пак да го търси с полиция. Тя вече, също и финансово, едва успяvala да се справи. Тъй като според закона родителите са длъжни да се грижат за децата си, въпреки неблагоприятните психологически последствия от това, ние нямаше как да я посъветваме да не го направи. Моята фантазия за този опит за бягство бе следната: сега Ули осъществява решителната стъпка, която бе заявил, че ще извърши, когато стане на 18 години. „Тогава никой няма да ме преследва, никой няма право да ме върне обратно.“ Аз бях взел под внимание само едната страна на преживелищния му свят, не и тази на частичната му връзка с реалността, която досега винаги го бе карала да се връща обратно. Около една седмица по-късно майка му се обади по телефона, че той се е върнал и е започнал нова работа. Имел намерение по-късно да продължи консултирането. Това е онази част от историята на Ули, която аз можах да проследя и ние трябва да оставим отворен въпроса,

какъв ще е изходът от неговата битка между фантазия и действителност.

Ако като следваща стъпка в нашите размишления поставим това конкретно говорене за фантазии в психологическата ситуация на консултиране и опита за неговото психоаналитично тълкуване в поширокия контекст на въпроса, в каква степен изобщо можем да знаем за фантазиите, и по-специално с какви възможности за достъп до тях разполагаме, се озоваваме в полето на една философска рефлексия от теоретико-познавателен и антропологически вид. Ако, освен това предположим, че с фантазиите засягаме една антропологически централна сфера, която, подобно на разсъдък и език, ни позволява да изведем характерната разлика между човека и животното, то тогава би трябвало тези методологически разсъждения да са от съществено значение за антропологията като цяло.

Какви са, феноменологично погледнато, условията, за да можем да добием знание за фантазиите на Ули? Несъмнено първата и задължителна предпоставка се състои във факта, че те са ни дадени в езика. В противен случай те не биха били уловими от самия човек, нито биха могли да бъдат съобщени на други хора. При това под език разбираме не само езика на думите в тесния смисъл на думата, но също така и изразяващия се в мимика, жестове и действия език на тялото, с който се срещаме в работата и играта. Освен това нямаме предвид само живия език на актуалното изразяване, а и залегналия в текст, рисунка и форма на предметите изговорен език. Втората предпоставка се състои в това, че езикът в неговите значения, т.е. в своето семантично съдържание, се опира на опит, който предхожда понятийните определения дотолкова, доколкото изобщо им дава образно-представно съдържание. Как можем в такъв случай във и посредством езика да добием достъп до област, която в известен смисъл антропологично го предпоставя? Ако характеризираме езика с това, че се опира на общоприети значения, които комуникативно предава, а фантазиите с това, че в тях се отразява индивидуален образно-представен опит, тогава изниква въпросът, как тези индивидуални съдържания могат да бъдат уловени и съобщени в езика? Ако вземем например изказванията на Ули за действителността

и нормалността, установяваме, че тук той си служи с думи от разговорния език, които в една езикова общност като цяло са разбираеми. Думата „нормално“ обозначава например опит, който може да се простира от негативното му схващане като лоша нормалност, до позитивното му разбиране като изпълняване на норми или очаквания. Въпреки това, когато говорим с Ули за нормалност, оставаме с чувството, че той има предвид и нещо друго, че полето на значенията на думите в неговото говорене е променено. Очевидно той се осланя на опит, който той сам е придобил в индивидуалната си съдба и който модифицира словоупотребата му. Значението на думите изглежда е зависимо от това какво опитно съдържание и фантазии сме натрупали в тях. Какво обаче тогава е фантазия и можем ли да разпознаем нейните съдържания в езиковия израз и да ги схванем диференцирано в комуникацията?

В антропологическата дискусия, предизвикана от Гелен, изкръстализира следното определение на фантазията: тя бива схващана като психическа способност за себе-поставяне в други възможни позиции, във виртуални начини на възприемане и движение. Вследствие на това тя трябва да бъде различавана от възприятието, което заема определена позиция спрямо света, от която то получава своето съдържание по непосредствен сетивно-съзерцателен начин. Тя се ограничава също така и от движението, което представлява моторна активност от една определена позиция към света. Тук е имплицирано феноменологическото схващане за една отнесеност към определена позиция или перспективност на възприятието и движението, което е обусловено от телесността на възприемащо-движещия се човек. За разлика от възприятието и движението, фантазната дейност е относително отделена от връзката с материалната предпоставеност на тялото и на определената ситуация, в която то се намира. Тя варира позициите в пространството и времето, поставя се в други възможни начини на възприемане и движение. Това може да става предимно предметно центрирано, при което фантазиращият открива възможни гледни точки към нещата в своя околен свят. Тук говорим за предметни фантазии. Това обаче може да става и ориентирано към околните, при което фантазиращият приема за свои някои позиции на други хора. Символическият интеракционизъм разработва преди всичко този аспект на „to take the

role of the other“. В този случай говорим за социална фантазия. Ако това себе-поставяне се отнася предимно към минали възприятия и движения, ние наричаме това репродуктивна фантазия, която съответства на способността на паметта. Ако, напротив, се предполагат или изprobват бъдещи възможности, това наричаме продуктивна фантазия в смисъла на способността за въображение.

Фантазията несъмнено е един изцяло субективен метод за преживяване на предмети от моя гледна точка или съответно за това, да си представя себе си действен по отношение на тях, и то напълно свободно и независимо. Тази способност да си представяш представлява най-важният корен на човешката индивидуалност и неповторимост. В същото време този метод представлява и форма на обобщаване. Различните гледни точки за нещата и хората ми показват как те изглеждат за някой друг и как биха могли да бъдат използвани. Между тях възниква връзка, създава се нещо общо, съобразно видовете асоцииране по близост в пространството и времето и по подобие на нещата. Следователно фантазията обобщава по тези три начина на сравняване, но не в смисъла на закоравял индуктивен метод, а като улавяне на формата. Изведнъж пред Ули проблясва смисълът на строежа на пирамидите, защото той вижда нещо, което другите не виждат, а именно, че ориентирането спрямо космоса е най-важното в тези съоръжения. От многообразието на гледните точки той привижда в определен смисъл общото. В спонтанната интуиция се разкрива формата.

Ако не искаме да предпоставим фантазията, схваната като способност за себе-поставяне във виртуални възприятия и движения, като нещо предзададено за човека, трябва да изясним нейния произход. Коя човешка обусловеност прави разбирамо нейното възникване? Една такава изначална постановка на въпроса трябва да отчита едновременно както природните, така и обществените условия за възникването на фантазията. Аспектът на природното се открива пред погледа ни, преди всичко, когато питаме за подбудите за създаване на фантазната дейност. Антропо-биологичните и психоаналитични теории са единодушни по въпроса, че нашите фантазии се пораждат от проблеми в задоволяването на потребности и желания, което те във висша степен изкусно правят възможно. Това разбиране за произхода на фантазната дейност се опира на биологичното схващане за человека

като едно редуцирано до своите инстинкти същество. Ако е вярно това, че той има на разположение само остатъците от инстинктивните праформи на своите подбуди и че не е включен в един генетично предоформен околен свят, тогава в неговата дейност е заложено както разгръщането на неговите потребности и желания, така и оформянето на един задоволяващ околен свят. Той трябва не само да изфантазира своите телесно осезаеми потребности, а и да си създаде съответния културен околен свят. В такъв смисъл фантазията като anthropologicum означава, че биологическата обусловеност на биването човек изисква развитието на една психична дейност, с помощта на която той самостоятелно организира задоволяването на своите желания, фантазията трябва следователно да се възприема като психична дейност, трансформираща биологичните условия.

Организиращият принцип на тази психична дейност е, психоаналитично погледнато, събъдането на желанията. Така изниква въпросът, при какви условия човешката фантазия е в състояние да допринесе за задоволяването на нашите желания в действителността и при какви условия тя предлага едно привидно ерзац-задоволяване. И преди всичко какъв вид обществени условия трябва да са налице, за да се развие тя по този начин. В своята теория Уиникът приема едно неподправено, първично-процесуално преживяване на събъдането на желания като неотменно условия за възникването на фантазията. Като социално условие за това той назовава „достатъчно добрата майка“ (good enough mother), която се съобразява с изискванията на кърмачето. Така тя му дава чувството, че то може да задоволява по магически начин желанията си в действителността. То развива представата за едно всемогъщество, в което неговото тяло и това на майката, вън и вътре, все още не са разчленени и са на негово разположение. Уиникът нарича това „творческа илюзия“. В нея той вече вижда корените на една фантазна дейност, все още неразчленена от телесното чувство.

Как обаче може да се разреши проблемът за задоволяване на желанията, когато този фантастичен начин бива прекъснат с откази от страна на действителността? Първото условие за това от страна на околния свят е, че благодарение на достатъчно задоволяване майката е създала предпоставките за това, кърмачето да може да задържи в себе си сигурен образ за нея във fazite на нейно отсъствие. Към това

трябва да се прибави и второто условие за преживяване на отказ, който да не надхвърля възможностите на кърмачето да го преработи, т.е. то трябва да изтърпи поносима липса. Когато очакваното задоволяване не настъпи веднага, кърмачето може халюцинационно да оживи образа на задоволяващата майка. Спонтанната репродукция на този образ би била в известен смисъл първото постижение на фантазията. Подобни представи обикновено се подкрепят от смучене на пръста, сучене на края на одеялото или галене с плюшени играчки. По този начин в един творчески акт някой от тези предмети асоциативно се свързва със задоволяващата майчина гръд. Края на одеялото замества въображаемо майчината гръд. То се превръща в символичен предмет, защото детето вмъква между своето желание и липсата в действителността един предмет, който като репрезентат отпраща към бъдещо задоволяване. Уиникът го нарича „облекчител“, защото той запълва празнотата или липсата в действителността, като символично вещае бъдещо задоволяване. Естествено достатъчно добрата майка ще предложи такива символи на детското очакване на задоволяване, черпейки от богатството на опита на общуване с деца. Но детският избор на един определен предмет като символ на бъдещо задоволяване представлява оригинално, несводимо до обществени условия постижение на неговата индивидуална фантазия.

Тази способност за символизиране се проваля, когато травматични преживявания на раздяла карат вътрешния образ на майката да изчезне. Тогава предметът вече не се свързва асоциативно с образа на добрата майка, той не отпраща към бъдещото задоволяване, а сам се превръща в съдържание на едно ерзац-задоволяване. Така той загубва своята символизираща функция. Уиникът го нарича „утешител“. Той вече не означава задоволяващата майка, а сам представлява едно мнимо задоволяване.

Въпросът за разликата между съдържащата реалност и лишената от реалност фантазия не може да бъда разрешен посредством външни мащаби, които един наблюдаващ поведението човек би положил. Когато той прави разлика между поведение, обърнато или отвърнато от реалността, между фантазия, насочена към обекта или към субекта, между представи за факти или чисти представи, той вече по принцип предпоставя различимостта като обективно дадена. Ако обаче следваме пътя на Уиникът, трябва да попитаме за критерии, с които

отвътре, т.е. изхождайки от преживяването и разбирането за самите себе си и за Другия, да можем да решим, кои фантазии ни опосредстват реалност и кои — чувство на празнота. Различимостта като такава бива проблематизирана. Отговорът на Уиникът е следният: За живеещия в чистата фантазия, фантазията се равнява на действителност. Тя не се разпознава и различава като фантазия, а се взема за самата действителност. Проектирани в действителността желания се провалят, защото фантазирацият не може да създаде символични изразни форми и с това общопризнати средства за достигане на своите цели. За разлика от това, отнасящите се към реалността фантазни продукти, са символизиращи, фантазията не е равна на действителност, а има предвид или означава действителност. Следователно като фантазия тя е различима от нея и отпраща към нея в една комуникативно съобщима и разбираема форма.

Уиникът поставя психологическия въпрос за произхода на фантазната дейност и в един обществен контекст. Той вижда, че човешкото желание като такова не може изобщо да бъде узнато и задоволено, ако не е признато от желанието на Другия. Следвайки Лакан, можем да кажем, че то винаги е желание за желанието на Другия. Общественото условие за възникване на фантазията трябва да бъде видяно в достатъчното обръщане към другите хора. Тъй като то винаги се предлага по символичен начин, в него могат да се видят предпоставките на една преповтаряща фантазна дейност. Тази пасивна страна на фантазната дейност наричаме подражание или имитация. Качеството на предлаганото от майката например определя дали детето ще успее да развие една оригинално-творческа фантазия и да разгърне своите индивидуални способности. Тази фантазия, която твори и пресъздава от свой собствен подтик, наричаме креативност. Без нея фантазната дейност би се редуцирала до външно приспособяване. В едно насырчаващо обкръжение, което предлага достатъчно задоволяване и допуска само поносима липса, детето може да развие тези творчески сили на символизираното. В един изпълнен с откази свят, в който травматизирането надвишава възможностите за преработка на детето, символичните връзки на фантазията с действителността биват прекъсвани, контекстът на отпращане бива нарушен, фантазията се превръща в изкривяване на действителността. По този начин Уиникът отличава един необходим и свързан с

развитието отказ, на който съответства едно структурно диференциране на човека в несъзнавана фантазна продукция, и предсъзнавано-съзнавано въображение. Различен от този е ненеобходимият, несвързан с развитието отказ, вследствие на социалния натиск, който произвежда вътрешни процеси на защита, в смисъла на отцепване, отричане, изтласкване и т.н., и създава един патологично-несъзнаван фантазен живот без достатъчно символични отпращания към реалността.

Как бихме могли да определим отношението между фантазия и език, ако изхождаме от тези предпоставки? За разлика от асоциативния метод на фантазията, езикът представлява един дискурсивен процес на подредба и изясняване на образно-символични взаимовръзки на отпращане. С помощта на логическата функция на Да и Не на определено понятие може да се припише или не даден предикат. Едно езиково изказване следователно обобщава обединими съдържания на фантазията до значението на една дума и разделя необединимите. Антропологичната необходимост от едно такова развитие на езикови форми за задоволяване на желания между майка и дете се състои, най-общо казано, в това да се направи възможно едно по-гъвкаво и по-диференцирано общуване между майка и дете с оглед на разбирането на желанията и сондирането на пътища за тяхното задоволяване. Отново майката е тази, която опосредства с говоренето си всеобщото съкровище на значения на разговорния език, което детето, подражавайки, превръща в свое. Същевременно, говорейки, то извършва творческия акт, да изрази в думата онова значение, което иска да й даде. При това то се осланя на образно-символичните взаимовръзки на отпращане в своята фантазия. Говорейки, то въвежда своята фантазия в играта. Следователно езикът зависи от многообразието на образно-символичните взаимовръзки на отпращане на фантазията. Там, където те са нарушени посредством защитни процеси, съдържанието на думите се променя и губи своята връзка с реалността.

В начина на употреба на думата „нормалност“ от Ули доловихме значителна промяна в разговорното й значение. За него тя се превръща в понятието за една лишена от удоволствие, дори непоносима реалност, по отношение на която той може да се чувства свободен само в своите идеи. Полето на значения на тази дума за него изглежда

иначе, защото той е натрупал друг опит и фантазии. Нека си припомним преди всичко неговото приспособяване към една нетърпима семейна и брачна ситуация в детството му, в която желанията му са били погребани. В тази връзка ние се сблъскахме с непонятното изказване на Ули, че неговите родители едва след развода заживели истински заедно, въпреки че бащата се преместил в друго жилище. Това изказване придобива смисъл само ако допуснем, че преди развода, в техния т. нар. нормален брак, родителите не са живели истински заедно и той не се е разбирал с тях; след развода обаче, когато нормалният брак приключи, те намерили начин истински да общуват, поради което той започнал по-добре да се разбира с тях. Ако нашата хипотеза е вярна, тук имаме работа с един объркан свят: с една така наречена нормалност, която смазва, и с една аномалност, която действа освобождаващо. В начина на употреба на понятието нормално, вследствие на съдържанието на неговите преживявания и фантазии, при Ули е настъпило изместване на значението, което достига почти до неговата пълна противоположност: нормалната действителност всъщност е аномална, защото е непоносима. Тя трябва да бъда разрушена. Аномалната действителност на фантазията е много по-нормална, защото е пълна с живот и наслада. В терапевтичния разговор ние трябва да се опитаме да доведем до език откъснатите фантазии на Ули. Това изисква способността за чuvане на семантични промени в езика, които подобни фантазни съдържания издават. Сега е от значение, работейки с детайлите, езиково да диференцираме, въз основа на кои несъзнавани фантазии се стига до подобни промени в значението в езика. Едно такова говорене отново възпроизвежда взаимовръзките на отпращане между тях и свързва символичните нишки с реалността. Само така може да бъде създадена основата за това, той да схваща диференцирано своите желания и да може езиково да ги свързва с желанията на другите.

Като трета стъпка в нашите размишления ние си поставяме научно-теоретичния въпрос, с какви методически възможности разполагаме в науките, за да намерим достъп до фантазиите и по-специално къде бихме могли да положим началото на едно философско-антропологическо разбиране за проблемното поле на

фантазиите. Многообразието на изходните точки в науките е предопределено от становището им по въпроса, дали те схващат човека в неговата свързаност с останалата природа, материя, растения и животни като природен факт и искат да изследват неговата каузална обусловеност. Прилагането на един такъв природонаучен подход спрямо човека имплицира, че неговият предмет ще бъде определян като поведение, а научната форма като обективно насочено наблюдение, съответно експериментиране, и като каузално обяснение. Вторият възможен подстъп е човекът да бъде разгледан в неговата различност от природата като езиково същество и да се изследва този специфичен начин на неговото хуманно себеосъществяване. Един такъв подход разглежда своя предмет, езиковите свидетелства в реч, текст и културни продукти, като носител на смисъл и значение. Той може да бъде проявен единствено посредством обяснение, разбиращо езиковите изкази откъм тяхната интенция, която те следват в рамките на една културна и езикова общност. Тук ние говорим за едно ориентирано спрямо целта илиteleologично обяснение. Тези различни изходни точки са основават на факта, че човекът, от една страна, притежава общи черти с останалата природа, а, от друга, се отличава от нея като езиково същество.

В поведенческите науки проблемното поле на човешките фантазии се схваща от гледна точка на субективните условия на поведението, независимо от това дали на преден план стоят по-скоро наследствено кодираните условия на поведението, както е в биологията, или условията на ученето, както е в бихейвиористичните науки. Ако биологията прави поведението зависимо от вродените инстинктивни движения, съответно механизми на отключване, и от ключови дразнения, това означава, че сънищата и репродуцирането на образи представляват субективна реакция спрямо външни и вътрешни дразнители. Несъмнено по-висшите животни притежават богат представен живот, нещо, което може да се наблюдава при сънуващи кучета. Същевременно, в експериментите на Кьолер с маймуни, ние виждаме къде се намират границите на животинската способност за представа, а именно в невъзможността да си представят откъснати от изискванията на специфичната околна среда, имагинерни пространства, времена и качества. Очевидно необходимостта от преработване на вътрешни и външни дразнения в съня и образните

представи е биологическа обусловеност, по която хората и животните си приличат. В същото време сравнението с поведението на животните ни учи, че при човека приспособяването към една специфична околнна среда отпада като природна зададеност, с което се открива път за фантазията в антропологически смисъл. В теориите за ученето, според които поведението е зависимо от поощренията и наказанията от страна на околния свят, фантазията се схваща като емоция и се разглежда като интервенираща променлива, т.е. като междуинно звено на вътрешните условия на организма, които влияят върху поведенческата реакция, фантазията всъщност може да бъде установена само чрез отклоненията в поведенческите реакции, които се приписват на нейното влияние. Към това се прибавят вербалните изяви на фантазирана, който в себеописващото поведение може да сподели своите субективни впечатления. В проблематиката на Ули поведенческата теория би обърнала внимание най-вече на провалите в училище, смущенията в концентрацията и бягствата като на отклоняващо се поведение, за което между другото би трябвало да се вземат предвид и такива субективни условия като фантазията. Причина тя да се разрастне до такава степен, според тази гледна точка, са единствено влиянията на семейството на Ули, в което очевидно напасващото се поведение и потъване в размисъл е било предпочитано и повече толерирано, отколкото активното спонтанно поведение. С такова еднострочно изследване на зависимостта на поведение от обкръжението не могат обаче да бъдат обяснени съдържанията на преживяването и фантазирането в техния истински смисъл. Затова в бихевиористичното поведенческо изследване те биват смятани за субективни и научно недостоверни. От терапевтична гледна точка те практически са интересни само с оглед на това дали и в каква степен такива реакции трябва да бъдат засилвани, или смекчавани. Там, където обаче поведенческото изследване обръща внимание на съдържанията на себеописващото се поведение, то трябва да попита за смисъла и значението на тези изказвания за самия субект и по този начин прекрачва рамките на своята научна ориентация в посока към една херменевтична наука.

За последната фантазия се разкрива през призмата на съдържанието на езиковите значения. Първо, в този смисъл на преден план стоят словесно-понятийните значения. Дори тогава, когато

научно биват изследвани произведения на изкуството или археологически свидетелства, в които образно-езиковите елементи играят съществена роля, те стават предмет на изследване в словеснопонятийни описания. Така пред херменевтичната наука проблемът за фантазията се поставя като проблем за начина, по който ние сме в състояние да уловим образния език в медиума на словесния език, а това означава като въпрос за отношението между форма и съдържание на езика. Второ, ако обаче фантазиите са херменевтично достъпни само под формата на езикови текстове, изниква въпросът, как изказванията на отделния говорещ, в които той споделя свои собствени представи, могат да бъдат разбираеми за другите. Херменевтичните науки разрешават този проблем като разглеждат интенциите на отделния езиков изказ в рамките на общите интенции или представи за средство и цел на една езиково-културна общност. Разбирането на фантазиите на отделния субект изисква затова вземането предвид на обществения контекст, вътре в който те стават разбираеми. Трето, учените-херменевти трябва да рефлектират върху факта, че един определен езиков изказ се случва в определен момент и че изследователският въпрос се насочва към него от времева дистанция. Затова интенцията на изследователския въпрос стои в един различен обществен контекст от този на изследваното изказване. Следователно тук се появява проблемът за това, че езиковите изкази и тяхното фантазно съдържание са подвластни на исторически промени и че могат да бъдат разбрани само ако тогавашното време и неговото разбиране бъдат поставени в плодотворно отношение към нашето време и неговото разбиране. Във фантазния разказ на Ули ние можем добре да разпознаем езиковата форма, речта, в която разказът бе представен на консултирация и писмения протокол, в който той бе съхранен. Различието в обществения контекст също става ясно: изследваният младеж и възрастният консултиращ, сезонният работник и упражняващият академична професия и т.н. Историческото различие също става видимо от разликата в поколенията на изследван и консултиращ. Освен това ние би трябвало да обърнем внимание на разликата между научния подход спрямо един фантазен разказ на обичайната херменевтична наука и този на психоанализата. Докато в херменевтичните науки ние приемаме, че партньорът в разговора може като цяло да познава своите фантазии, че следователно са му достъпни

значения и намерение, В психоанализата ние изхождаме от това, че явният смисъл на разказа представлява само едната страна на медала, която бива съопределена от другата, тази на скрития смисъл. В случая с Ули ние имаме работа с първично откъснати несъзнавани фантазии, които все пак на базата на нестабилната вторично-процесна организация на неговата личност, т.е. на базата на липсващи Аз-сили, пробиват неговите защити. Те се намесват в неговите съзнателни преживявания, без той да е в състояние да направи разлика между чиста фантазия и възприемане на реалността. Психоаналитичната херменевтика се състои в това, да свърже несъзнаваните и съзнателните страни на фантазния живот в един езиков контекст, така че да направи символичния обмен между тях възможен.

Каква, в крайна сметка, е ценността на философското говорене за значението на фантазиите, което използвахме в нашите теоретико-познавателни и антропологически размишления? Как можем саморефлексивно да определим своята собствена позиция? Със сигурност това говорене е по-опосредствано и по-абстрактно от това на терапевтичното консулиране или научното изследване на фантазиите изкази. Тези видове говорене се намират в директно опитно отнасяне към своя предмет, макар и по различен начин: консултиращият в една разбираща и практически помагаща позиция, поведенческият учен — в тази на природен наблюдател, херменевтичният учен — в тази на езиков интерпретатор. За разлика от това, на философската рефлексия такъв опит трябва да й бъде предоставен, било то от собствения житейски опит, било то като зает от този на науките, философската рефлексия се характеризира посредством индиректното говорене за това, как човек говори за фантазиите в житейската практика и наука. Това говорене за говоренето може да има само смисъла на едно изясняване на въпроса какво значение имат тези различни начини на говорене за една наука за човека като цяло. При това съответното говорене трябва да бъде запитано за неговата специфична научна нагласа, за неговите предпоставки, за обхвата на неговите твърдения и неговото отношение към другите начини на говорене. Затова една философска рефлексия върху антропологичното значение на фантазията трябва да постави в отношение един спрямо друг различните начини на съдържателно говорене. Тъй като при това самото философско говорене е обусловено

от споменатите форми на житейска практика и от историческия напредък на науката, то не може да стане в окончателна и завършена форма в смисъла на един систематичен цялостен проект за човека, а остава като историческа задача пред философстването.

Нека се опитаме, обобщавайки, да поставим фантазиите на Ули в контекста на разбирането за една философска антропология и да ги разгледаме в този план.

1. Изходна точка на всички размишления трябва да бъде фундаменталният и неизбежен факт, че ние можем да знаем за неговите фантазии само в езика, че те ни се предлагат под формата на разказ или текст.

а) При това, както вече видяхме, словесният или понятиен език има дотолкова теоретико-познавателно предимство, доколкото образната символика на играта и езикът на тялото трябва потенциално да бъдат словесно изразени или схванати, за да могат изобщо да станат достъпни за познанието. Предлагането на фантазиите под формата на разказ или текст също така неизбежно предполага един партньор в разговора, към който са насочени речта или писменото слово. Накратко: фундаментално за разбирането на фантазиите е херменевтичното отношение между говорител и заговорен, между израз и съобщение, между даване и получаване на информация.

б) Естествено, не е достатъчно да разбираме това отношение като събитие в един словесен обмен на комуникиращи, без да имаме предвид онова, което тук се обменя, което дава смисъл и съдържание на езиковото съобщение. Освен това трябва да обърнем внимание на измерението на образното Да-си-представиш и Да-се-поставиш (на мястото на друг), което се изгражда под формата на асоцииции и се изразява в играта със символичния предмет. Във взаимния обмен на фантазии в символичната игра ние разпознаваме съдържателното измерение на езика, което също трябва да бъде включено в херменевтичната концепция.

в) Ако в крайна сметка поставим въпроса от какви подбуди и мотиви произтича това създаване на фантазии и техният комуникативен обмен, ние ще видим, че те се коренят в потребности и желания, които телесно узnavаме под формата на афекти и настроения.

Следователно, символичното и езиково споделяне на фантазиите в крайна сметка става в името на задоволяването на тези телесно усетени потребности.

2. С Включването на психически познаваемите потребности и желания ние се натъкваме на тяхното биологично ядро, на нашата обусловеност от вътрешната природа, която иска да бъде задоволена чрез материален обмен с външната. По-нататък ние се натъкваме на обусловеността от реакциите на околнния свят, които правят възможно или не това задоволяване. Ако ние искаме да вземем под внимание в антропологически план тези природно-материални условия за задоволяването на потребности в нашия околен свят, ние трябва да извършим методично-абстрактната стъпка, която изважда на преден план езиковостта и символността на човешкото себеосъществяване и ги изследва в контекста на природата. Тогава говорим за тях като за природно събитие както биологът, който изучава тяхната наследствена обусловеност в процеса на еволюцията на видовете, или както поведенческият учен, който изследва природните закони на научаването.

а) В сферата на биологичното, както вече видяхме, фантазията се явява субективно условие на поведението. Тя се появява в контекста на развитието на паметта на висшите организми. Нейната функция е овладяването на вътрешни и външни дразнения, както в сънуването, за да осигури регенерирането в съня, така и в будно състояние, за да може да се справи с поставените от околнния свят задачи. При това антропологически значима е биологическата констатация, че фантазната дейност на висшите животни не прекрачва тяхната природно зададена граница в специфичния им околен свят.

б) В бихевиористкото поведенческо изследване фантазията също се явява субективно условие на поведението, особена компетентност на организма, която може да бъде полезна или вредна за приспособяването към околнния свят. Тя се приема за формирана посредством влиянието на околния свят и може да бъде направлявана чрез поощрения и наказания, в зависимост от това каква фантазна дейност и в каква степен е желателна или не. Антропологически значимо тук преди всичко е повлияемостта на фантазията от условията на околния свят и нейната способност за развитие в процеса на учене.

3. Ако искаме да направим антропологически плодотворни резултатите на поведенческите науки за нашата природна обусловеност, ние трябва да ги интегрираме към особените условия на езиковостта на човека и да ги интерпретираме херменевтично. Това означава:

а) че естествените подбуди на човека, психически преживявани като потребности и желания, се нуждаят от задоволяване във външната природа, което не е природно зададено, а се създава в символичното общуване с нея посредством инструменти, т.е. трябва да бъде изработено.

б) че това задоволяване може да бъде постигнато само в символичното отношение към човешката действителност, т.е. в отношенията с другите в обществото, което следователно е зависимо от това, дали ние взаимно акцептираме, или не своите потребности. Във фантазирането двоякото отношение към природата и към човека е неразделно свързано в символи. Символическият предмет, с който усвояваме природата, препраща моето желание към желанието на Другия, който може да го задоволи или отблъсне.

4. В тази антропологическа концепция за едно обусловено от природата желание, намиращо задоволяване в междуличностните отношения, трябва преди всичко да обърнем внимание на обстоятелството по какъв исторически определен начин са били създадени тези отношения. Тук трябва точно да разгранишим кои фантазии могат да бъдат комуникативно обменени и кои трябва да бъдат подтиснати, каква е степента на отказ, който ни бива наложен от неизбежните изисквания на действителността и на този, който се проявява под формата на натиск от обществено-политическо естество. По-нататък трябва да проследим по какъв начин общественият натиск намира своето продължение във вътрешни форми на натиск от психическо естество. При това трябва се вземе предвид, че психичното преживяване не може да бъде схванато просто като резултат от обществените отношения, защото те винаги въздействат върху едно особено биологично-психично състояние на потребностите. Въпреки това в определена степен е възможно да правим заключения за психичните начини на преживяване от обществените условия, както и обратното. Взаимното им навлизане едно в друго характеризира

конкретната ситуация на човека в обществото, която тряба да бъде схващана исторически-херменевтично.

Какви последствия можем да изведем от тази антропологическа концепция за начина, по който да разглеждаме фантазиите на Ули? Психологическото разбиране за вътрешно-психическите трудности на Ули ни препраща по необходимост от конфликтите в междуличностните отношения, към тези на обществото. Тъй като в крайна сметка Ули тряба да изнесе върху себе си и преработи реални обществени проблеми. Общественият аспект се включва в психологическото разбиране винаги, когато става дума за отношението към реалността. За да разберем личностните трудности, тряба да познаваме реалните трудности в семейната, работна и политическа ситуация на времето. Такива обществени проблемни сфери стават видими и в случая на Ули. В неговата семейна ситуация става видим конфликтът на модерното „малко семейство“, което, от една страна, тряба да изпълнява задачата за партньорско себеосъществяване и възпитаване на децата, от друга страна обаче, бива поставено на изпитание чрез общественото изискване всеки партньор да работи на отделно работно място. Тези реални трудности се проявяват например в последствията от професионалната дейност на бащата на Ули като шофьор на камион, който отсъства през цялата седмица. Следователно, няма нищо чудно в това, че Ули изпитва чувството, че семейството не живее истински заедно, а е вътрешно разединено и отчуждено. Неговото разцепване на преживяването в една незадоволяваща действителност, към която човек тряба да се приспособи и един фантазиран свят на желания, в който човек се събужда за живот, е един възможен изход от тази трудност. В неговата професионална и работна ситуация се отразяват напреженията, произтичащи от противоположните обществени изисквания пред работещия за собствена икономическа изгода и необходимост от коопериране с другите. Ули не е в състояние да отстоява своя собствен интерес и същевременно да работи съвместно с другите. В училище неговият индивидуален фантазен свят го откъсва от учебните задължения и е причина за неговия провал спрямо поставените изисквания, въпреки че обективно неговата интелигентност би била достатъчна за училище от по-висок ранг. В работата той би искал да напредне и да осъществи своите амбициозни цели, но прекъсва професионалното си обучение,

превръща се в момче за всичко и често напуска работата си, за да избяга във фантазния свят. В неговото развитие се отразява и реалното в нашето общество напрежение между наемни работници, които предлагат своя труд срещу заплащане, и работодатели, които целят постигането на възможно най-голяма печалба от вложения си капитал. Зависимостта от една работа, чиито цели не може да съопредели, се отразява в неговото преживяване. Той реално не може без своята заплата като момче за всичко. Това го принуждава, след всеки опит за бягство, отново да търси работа. В същото време се вижда във фантазиите си в ръководна позиция. Той би искал да е икономически независим, като нанесе „удар за милиони“. Да издава военни заповеди от най-висока инстанция, да може да взема решения за употребата на атомни бомби. Или да бъде велик учен, който ще определи бъдещото развитие. В крайна сметка политическите огнища на напрежение също оказват своето влияние върху преживяванията на Ули. В западното общество това е конфликтът между една икономика, която претендира да се развива, следвайки в най-голяма степен законите на пазарния принцип, и политическата претенция, че всички граждани могат свободно и равноправно да определят самите себе си. Противно на това, напреженията в източния свят се пораждат от обстоятелството, че обществената претенция за свободно и равноправно себеопределяне влиза в конфликт с централизираното държавно планиране и ръководене. Ули преживява съперничеството между Русия и Америка като нещо политически случващо се на повърхността, което в дълбочина бива продиктувано от съвсем други сили. За един млад човек, на прага на гражданското и политическо пънолетие като него, тези събития стават разбираеми само ако изфантазира отвъд официалната политика действителните фактори на властта, които той пренася в една археологически разгадаема дълбина и една футуристично звучаща за нашия свят далечина.

Вземането под внимание на реалните обществени проблеми се явява обаче недостатъчно, за да разберем индивидуалното развитие на Ули. Огнищата на напрежение в семейство, работа и държава, оказват различно влияние върху всеки отделен човек, защото срещат едно специфично състояние на потребности, което е свойствено само за него в този момент. Биологическите подбуди биват индивидуално преживяни и фантазирани, съобразно неговия опит, със задоволяване

или отблъскване от страна на околния свят. Следователно, социологически ние само можем да поставим обществените огнища на конфликти във връзка с формите на психическо напрежение, без обаче да сме в състояние изцяло да изведем от това съдбата на този отделен човек. На обществените конфликти на нашето време съответстват определени психични конфликти в преживяването както на обекти, така и на самия себе си. В психосексуалната сфера на преживяване напрежението между необходимото ориентиране към партньор и общественото изолиране на отделния човек се отразява по такъв начин, че сексуалността се превръща все повече в средство за наслада за отделния индивид, а обектно отнесената позиция става все по-трудна за осъществяване. Но дали този възглед се оказва достатъчен, за да разберем индивидуалната нагласа на Ули, който отрича какъвто и да е интерес към момичетата и пренася всички изпълнени с наслада чувства в своите фантазии. В сферата на агресивните стълкновения конкурентната битка предизвиква едно огнище на напрежение, което изисква екстремни решения в смисъла на приспособяване и подчиняване или на войнствено себеутвърждаване и упражняване на власт. В случая с Ули ние със сигурност откриваме тези страни в едностраничното му поведение на приспособяване и подчиняване по време на детството и в агресивното себеутвърждаване с помощта на неговите фантазии през пубертета. Но така все още не сме обяснили, защо Ули достига своето себеутвърждаване чрез фантазии с такова определено съдържание, какво значение лично са самия него имат например фигури като Наполеон и Хитлер. И накрая, в сферата на себепреживяването става видно, че напреженията в нашето общество между свободното себеосъществяване и зависимостта от пазарното развитие обуславят едно лабилно самочувствие, което се колебае между представата за колосално надмоющие и депресивния страх от унищожение. В преживяванията на Ули ние също откриваме фантазиите за величие като милионер, военен главнокомандващ и учен, а, от друга страна, яростта и разочарованието от нездоволяващата действителност. Но не всеки, който се вижда изложен на подобни напрежения, споделя същата индивидуална съдба, първо, да трябва да отцепи от себе си тези фантазии, а след това да бъде владян от тях. Ако искаме да бъдем справедливи към особеността на психичната действителност на преживяването, ние можем само да

създадем една косвена връзка между нея и обществено-политическите огнища на напрежения. Само в този смисъл е възможна една обществена антропология на психоаналитична основа.

Издание:

Антисоциалното поведение — теория и терапия

Център за психосоциална подкрепа

Българска. Първо издание

Подбор и научен редактор: Диана Циркова

Графичен дизайн: Ненчо Попов

Художник: Виктор Паунов

Издател: Център за психосоциална подкрепа

Програма ФАР „Развитие на гражданското общество“ 2004

Проект BG 2004/016.711.01.01. Lot-2-041

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.